SEMafoor

mei
2015

jaargang 16
nummer 2

Rollo
Villa Hoogeloon

De stad van Willibrord
Datering en cartografie

Nijmegen en
Karel de Grote

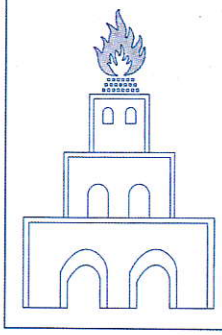

Studiekring Eerste Millennium

SEMafoor ISSN 1567 - 5203

Kwartaalblad van SEM

Studiekring Eerste Millennium

De studiekring beoogt met zijn werk
een hernieuwd onderzoek naar de
geschiedenis van het eerste millennium
van de Lage Landen globaal tussen de
rivieren Somme en Elbe in de periode
100 v.Chr. tot 1200 n.Chr.

Inhoud

1	Van de redactie	
2	Was Nijmegen (g)een Karel de Grote-palts?	*Ad Maas*
7	SEMafoortjes: Kops plateau Nijmegen; Geschiedenis des vaderlands; Romeins Heerlen; Karolingers en Ottonen	
9	Kwam Rollo uit Walcheren-Moerenland?	*Luc Vanbrabant*
16	SEMafoortje: Romeinse grafveldjes in Ronse	
17	Dateren	*Ruud van Veen*
19	Hoevelaken	*Guido Delahaye*
21	1953 – 2015: de geschiedschrijving van de Villa van Hoogeloon	*Ad Maas*
25	NIFTERLACA: Schapen of Romeinen?	*Lolke Stelwagen*
27	De herkomst van Nifterlaca	*Bas Kloens*
28	SEMafoortjes: Ruhrmuseum te Essen; Viergodensteen van Tongeren; Wereld van Rome: De Peutinger-kaart reconsidered; Utrecht tussen Staat en Kerk	
30	Het L-Emphaticum	
31	Retour aux Sources	*Kurt Wayenberg*
35	Pascal Flament. Een Fransman uit Lille?	*Guido Delahaye*
40	SEMafoortjes: Lezing Arnoud-Jan Bijsterveld; Atlas van de verstedelijking; Germanen; Het kruisbeeld door de eeuwen; (On)Verenigd Koninkrijk	
41	Is het door Heribert Illig gestelde chronologieprobleem weerlegd?	*Ad Maas*
44	SEMafoortjes: De zilveren muntschatten van Buren en Den Haag; Zwaard van Woerden; Vroege kastelen; Hugo Thoen over naamstempels	
45	Livinus, Lebuinus story… Dupliek	*Joël Vandemaele*
47	SEMafoortjes: Hadrians Wall: Corstopitum; Van Adam tot Antwerpen; Gemeenten en archeologie	
49	De mythe van Trajectum-is-Antwerpen	*Rob Voogel*
54	De stad van de heilige Willibrord	*Ruud van Veen*
59	Het Roelandslied	*Guy Lavigne*
61	SEMafoortjes: Caesar en de Katten;Roman over Ambiorix; Boomkistdame; Romeins Nijmegen groter dan gedacht	

Van de redactie

Het gebeurt dat een auteur een stap terug doet om eens een overzicht te maken van waar we staan met een of ander klassiek probleem binnen SEM. Ad Maas maakt in een eerste artikel de balans op met betrekking tot de aanwezigheid van Karel de Grote in Nijmegen en in een tweede artikel over 62 jaar geschiedschrijving met betrekking tot de Villa van Hoogeloon. Ook Ruud van Veen brengt een overzichtsartikel. Hij waagt zich nog eens aan een overzicht van de mogelijke locaties voor Trajectum, de stad van de heilige Willbrord.

Luc Vanbrabant stelt de prangende vraag in hoeverre Rollo geassocieerd kan worden met de kuststreek van de Moeren tot Walcheren. De Deense piraten, de Scaldingi, Scanza,… Luc buigt zich over het vervlochten zijn van de Deense, de Normandische en Vlaamse geschiedenis. Noch in DNA-onderzoek, noch in de heraldiek zijn de voorouders uit elkaar te houden. De Scandinaviërs die 'Rollo' claimen voor Uppland of Møre krijgen huiswerk!

Op Nifterlaca werd over een oude Chinese kaart gedebatteerd. Van de kaart wordt gesteld dat ze uit de twaalfde eeuw komt maar de forumleden betwijfelen het. Ruud van Veen bestudeerde de kaart en stelt: dat deze kaart uit de twaalfde eeuw stamt, is een fabeltje…

Een persoonlijke discussie over het twaalfde-eeuwse Hoevelaken verontrustte Guido Delahaye. Een deskundige maakt een verwijt zonder te controleren wat men de ander verwijt… "Is dit de algehele houding van de gevestigde historische wereld?" vraagt hij zich af.

We zijn ook blij nog eens een bijdrage van Lolke Stelwagen te ontvangen. Hij vat een Nifterlaca-discussie samen. Met een aantal mooie argumenten en wat sarcasme maakt hij duidelijk dat er best wel wat vragen te stellen zijn bij de officiële stelling dat de Larense kampjes verblijven voor schapen waren. Een sluitend dateringsonderzoek zou welkom zijn in deze discussie.

Bas Kloens meent de herkomst van de naam Nifterlaca gedetermineerd te hebben. In zijn eigen stijl krijgen we weer een heel aantal gelijkaardige naam-evoluties voorgeschoteld. In een redactie-artikel komt Ad Maas trouwens nog terug op het L-emphaticum. Ton Spamer, die deze theorie afwijst, slaat de bal duidelijk mis.

"Retour aux Sources" is een verrassend werkje van Pascal Flament; een Fransman uit Lille. Of we met deze Pascal Flament een nieuwe Delahaye in huis hebben is vooralsnog zeer voorbarig. Wel heeft dhr. Flament een interessante hoeveelheid teksten bestudeerd en gedetermineerd... in België. Kurt Wayenberg tracht het document van dhr. Flament naar waarde te schatten. Guido Delahaye houdt het werk van dhr. Flament even tegen het werk zijn vader Albert Delahaye aan.

De tiendagen theorie werd al een aantal keer besproken in *SEMafoor*. In de laatste *SEMafoor* had Jeff van Hout een paar ijzersterke argumenten om aan te tonen dat het kalenderargument van Illig niet deugt. Ad Maas denkt dat het kalenderargument geldig blijft en dat het niet weerlegd is. Of Illigs visie daarom waar is, is een ander verhaal.

Ten slotte nog wat aanvullende argumentaties rond het feit dat Antwerpen niet Trajectum kan zijn (Rob Voogel) en rond de werk- en missieplaats van Lebuinus (Joël Vandemaele), een oproep aan de *SEMafoor*-lezer (door Guy Lavigne en Mark Paelinck), en een mooie lading SEMafoortjes.

Kopij voor 16.3 graag vóór 1 augustus insturen

Het bestuur van SEM is ook de redactie van SEMafoor en wordt gevormd door Jeff van Hout, Janus Jochems, Alex Laenen, Ad Maas en Kurt Wayenberg. Gewoonlijk worden bestuur en redactie gescheiden maar bij SEM is daar bewust niet voor gekozen. Leden van bestuur en redactie hebben tot taak een eerlijke publieke discussie te organiseren op het werkterrein van SEM. Ze vertegenwoordigen niet een richting, hebben geen achterban noch te maken met last- en ruggespraak ten aanzien van welke groep of persoon ook. De taak van elk bestuurslid en redactielid staat los van een rol als onderzoeker/auteur. In die hoedanigheid is er ruimte voor eigen interpretaties en visies. Dergelijke stukken worden onder eigen naam gepubliceerd. Informatieve teksten zonder auteursnaam, zoals SEMafoortjes en de tentoonstellingsagenda, zijn van de redactie, tenzij anders aangegeven.

Was Nijmegen (g)een Karel de Grote-palts?

Ad Maas, Leende

Recente publicaties nodigen uit om nogmaals het thema Noviomagus-Nijmegen tegen het licht te houden. Zo kan het Karel de Grote-jaar 2014 misschien wel een keerpunt worden in een discussie die nu lang genoeg 'meer van hetzelfde' oplevert. Kern van mijn betoog is een antwoord op de vraag of we Nijmegen als een Karolingische residentie kunnen beschouwen. We zien in de literatuur dat een aantal historici en archeologen deze mogelijkheid niet in twijfel willen (en kunnen) trekken. Deze loyalisten weten dat ze weinig grond onder de voeten hebben en dat zeggen ze er ook regelmatig bij. Vaak hebben ze last van de opvattingen van de archivaris Albert Delahaye (1915-1987), al noemen ze zijn naam liever niet. Delahaye was van 1946 tot 1957 adjunct-archivaris van Nijmegen en publiceerde in die tijd al dagbladartikelen over de klassieke en vroegmiddeleeuwse geschiedenis van Noviomagus die opschudding veroorzaakten. Maar na zijn vertrek uit Nijmegen kwam hij pas echt op dreef.

Zijn omvangrijke werk schudt nog steeds na. Enkele websites, onder meer van zijn zonen Guy (Amersfoort) en Gon (Achtmaal) blijven ieder op een eigen manier zijn opvattingen stevig verdedigen. Een andere zoon, de bekende historicus Régis De la Haye, houdt zich afzijdig. Enkele andere websites (van *SEMafoor* en *Nifterlaca*) geven ruimte aan publicaties in de Delahaye-lijn, maar ook aan (kritische) commentaren daarop. De verdedigers van de Delahaye-opvattingen zitten ook met een probleem: ze gaan uit van gezichtspunten die niet meer houdbaar blijken te zijn en verzwakken zo gezichtspunten die wel aannemelijk zijn (zie verderop). Delahaye heeft namelijk enkele stellingen betrokken en verdedigd die overeind staan en aandacht verdienen van de professionele historici en archeologen. Wie het totale werk van Delahaye overziet – ook zijn omvangrijke werk als archivaris van het Archivariaat West-Brabant / Nassau-Brabant – komt onder de indruk van zoveel werklust en vakbekwaam werk. Naar zijn leven en werk moet dan ook een onafhankelijk en objectief historisch onderzoek plaatsvinden, bij voorkeur een promotie. De archieven beloven een zeer onderhoudende en leerzame publicatie.

Is Nijmegen een KDG-stad? Een plaats met een palts? Een plaats met iets residentieels? Deze keer hoeft deze vraag niet meer ontkennend beantwoord te worden te worden door Albert Delahaye of door zijn zonen of door personen die in de lijn van zijn gedachtegoed verder werken. Historici en archeologen die de geschiedenis van Nijmegen ongetwijfeld graag imposant willen etaleren, zien in dat ze met een onmogelijke zaak bezig zijn. Hun boodschappen worden wat verhuld gebracht en hier en daar is er de wens dat wat er niet is hopelijk nog gevonden zal worden. Er is weinig steun te vinden in het boek *Middeleeuwen van Nijmegen*, deel 2 van de *Geschiedenis van de oudste stad van Nederland* (2005), de gelegenheidspublicatie *Karel de Grote en Nijmegen* (2014) schittert….. maar valt wel door de mand en dat is ook het geval met de onlangs verschenen studie *Een noordelijk Steunpunt* in het boek *Het Valkhof. 2000 jaar geschiedenis* (2014). Er zijn meer recente publicaties over Nijmegen in de vroege middeleeuwen, maar die bieden geen nieuwe gezichtspunten, uitgezonderd het bijzondere hoofdstuk 8. *Theophano in Noviomagus: Nijmegen of Noyon?* van Rudolf Janssen in het boek *Karolingers en Ottonen* (2014). Degenen die voorheen twijfelden aan de realiteit van een 'Karolingische' palts in Nijmegen, moesten tot nu bewijzen dat ze er naast zaten, maar het is nu tijd om de rollen om te keren. Dit artikel dient om deze transitie aannemelijk te maken. Dat blijft de moeite waard want bij de presentatie van *Het Valkhof. 2000 jaar geschiedenis* werd nog het volgende gesteld: "Onder Karel de Grote verrees op het Valkhof een palts, die hij met enige regelmaat bezocht". Dat deden veel *SEMafoor*-lezers waarschijnlijk ook.

Recent getob met een taaie mythe

Burgemeester H. Bruis van Nijmegen sprak in zijn Voorwoord bij de rijk geïllustreerde publicatie *Karel de Grote en Nijmegen* de hoop uit dat het boek zou bijdragen aan een grotere betrokkenheid bij de geschiedenis van Nijmegen, de 'oudste stad' van Nederland. Aan zijn wens wordt hier graag voldaan. Het boek verscheen ter gelegenheid van de herdenking van Karels verscheiden in 814, 1200 jaar geleden. Vergeleken met de vele herdenkingsactiviteiten in 'Karel-locaties' in andere landen maakte Nijmegen zich nogal gemakkelijk af van deze herdenking. Onder meer met een boekwerkje met mooie illustraties, maar wel erg dun, dat bovendien 8 jaar geleden al door Jan Thijssen uitgebracht was en dat nu bewerkt werd door Hettie Peterse. Dun… maar er moest wel breed gegaan worden om

van Karels betrokkenheid bij Nijmegen iets te maken. Daarom zat de lezer al gauw verhalen te lezen over de Volksverhuizingen, over de Merovingers, over de Noormannen en over de Keizers van het Heilige Roomse Rijk. Aangenaam verteld, maar de vraag doemde wel op of er over Karel-en-Nijmegen niet meer te melden was. De geschiedschrijving van na-Romeins Nijmegen tot de twaalfde eeuw is nogal schraal vergeleken met die van Maastricht, waarschijnlijk de stad met de oudste geschiedenis als stedelijke locatie in Nederland.

In *Middeleeuwen van Nijmegen*, deel 2 van de *Geschiedenis van de oudste stad van Nederland* staat op bladzijde 241 een schema van de bezoeken van Duitse koningen aan Nijmegen. Als eerste Duitse koning wordt Karel genoemd, die 46 jaren regeerde en in die tijd Nijmegen vier maal bezocht zou hebben, tenminste, als het niet Noyon-Noviomagus was. Wie de vader van Europa in dit boek van ongeveer 600 bladzijden in het oog probeert te krijgen, heeft het niet gemakkelijk. De opzet van een dergelijk boek verdoezelt hoe weinig over de Nijmeegse Karel te melden valt. De term middeleeuwen betreft een 'container-periode' van meer dan 1000 jaren waarin de vroege middeleeuwen vaak summier en via algemene literatuur worden ingevuld. Verder is het boek thematisch van opzet: het weinige dat over Karel-Nijmegen vermeld wordt, staat op een stuk of 7 plaatsen verspreid in het boek. De meeste auteurs zijn overigens graag bereid om te vermelden dat ze zowel historische als archeologische steunpunten missen bij hun beschrijvingen. Voor de niet-kritische lezer komt het geheel toch massaal en overtuigend over. Wil hij de problematische kanten van historisch en archeologisch onderzoek en van geschiedschrijving laten zien dan moet er anders te werk worden gegaan.

Alvorens de publicatie *Een noordelijk Steunpunt* nader te bespreken even een leerzame blik in het tijdschrift *Geschiedens* van juli 2014. Dat bracht de conventionele Karel de Grote-wetenswaardigheden voortreffelijk bij elkaar in een twaalftal artikelen. Bij elk artikel, hoe kort ook, stonden enkele suggesties om meer te lezen. Onder meer werd naar het boekje van Thijssen en Peterse verwezen, verder naar een aantal (erg) bekende boeken (van Peter Rietbergen, Rosa Mckitterick, Pierre Riché, Raoul Bauer, Dominique Barbe, Fank Stenton, Agava Kruijsen, Anton van Euw en Nico van der Lot, Dirk Otten, Donald Bullough, Steven Vanderputten, Rudolf Schieffler, Dirk Callebaut en Horst van Cuyck, en niet te vergeten... Einhard). Tot mijn verrassing ook het boek *Karel de Grote* (2009) van Aat van Gils, verrassend omdat deze auteur wel eens op minder conventionele inzichten wijst. De uitgever van dit boek (Aspekt) bracht onlangs het boek *Was de klok van slag?* uit, waarin Guy Lavigne de chronologie-kritiek van Heribert Illig – het eerste millennium telt volgens hem enkele virtuele eeuwen en Karel de Grote zou een achterafconstructie zijn - op zijn eigen manier navertelt, uiteraard een overvloedige bron van discussiepunten die ertoe verleidt om wat minder defensief naar 'vanzelfsprekendheden' te kijken.

Nijmegen als een noordelijk steunpunt

De archeologische beschouwing *Een noordelijk Steunpunt* (2014) is van de hand van de archeologen Joep Hendriks, Arjan den Braven, Harry Enckevort en Jan Thijssen. Vreemd genoeg was het archeologische hoofdstuk al vlak na verschijnen van het boek via Hendriks op internet te downloaden. De tekst van de archeologische rapportage *Een noordelijk Steunpunt* telt 27 bladzijden en evenveel bladzijden eindnoten. Deze omvangrijke noten-verzameling dient uiteraard om de indruk te vestigen dat we hier te maken hebben met een stevig onderbouwd betoog. Het doel van de tekst is aan te tonen dat Nijmegen in het eerste millennium een continuele geschiedenis laat zien, inclusief een palts van Karel de Grote op het Valkhof. Kennelijk werd de strijd aangebonden met mensen die beweerd hebben dat Nijmegen tussen de vierde en tiende eeuw geen (continu) bewoonde locatie was. Degenen die deze 'onjuiste' zaken beweerd (zouden) hebben, worden niet genoemd noch hun publicaties, naar mijn mening niet gebruikelijk en niet correct en bij voorbaat al een zwak punt. Om de optie van een bewoonde locatie Nijmegen in de periode van de Merovingische dynastie te verwerken wordt ook veel verteld over opgravingen in Lent en Elst. Geen punt, want op het grondgebied van Frankrijk, Duitsland, België en Nederland zijn vele begraafplaatsen uit die tijd gevonden. Een boek *Honderd Merovingische grafvelden en nederzettingen (450 – 750)* is in vrij korte tijd te vervaardigen, zelfs rijk geïllustreerd. Waarom zouden er in en om Nijmegen in die periode geen groepen mensen gewoond hebben? Er zijn echter wel enkele onderzoeksproblemen. Ik noem er drie.

De mening dat er in de na-Romeinse tijd sprake is geweest van eeuwenlange overstromingen van de lage gedeelten van Vlaanderen, Nederland en Duitsland en de rivierengebieden, dat er dus geen bewoning mogelijk was, is door geologisch onderzoek van de laatste decennia weerlegd. De geologische processen in het verleden van deze

gebieden blijken zo regio-afhankelijk dat er geen algemene datering van transgressies, regressies en sedimentaties mogelijk is. In historisch opzicht gaat het natuurlijk vooral om de al of niet tijdelijke en situationele mogelijkheid van bewoonbaarheid. Er waren gebieden met een Frankisch, Fries of Saksisch bevolkingsoverwicht of gebieden onder een bepaalde heerschappij of in een bepaalde invloedssfeer, maar dat betekent niet dat in die gebieden geen andere (etnische en/of juridische) groepen gevestigd waren. Het stichten van kolonies in verband met de handel was gebruikelijk en in veler belang. Natuurlijk waren er Saksische en Friese kolonies aan de Noordwest-Franse kusten en werkten Franken met Friezen en Saksen samen aan de Hollandse kust. Het zich vestigen en gevestigd zijn was veel dynamischer dan vaak voorgesteld wordt. Het uit grafvondsten afleiden van bevolkingsidentiteiten is een hachelijke zaak. Of er in Nijmegen e.o. Frankische skeletten opgegraven zijn is een vraag, eventueel een veronderstelling…

In *Een noordelijke Steunpunt* worden heel wat dateringen vermeld en die zijn nogal eens globaal geformuleerd. Dat is niet alleen hier maar vaak ook elders het geval als het over de Merovingische-Karolingische periode gaat. Soms lijkt het net dat er gedateerd wordt vanuit de wens dat een bepaalde vondst nu wel Karolingisch moet zijn (zie volgend punt). Maar zelfs als redelijk nauwkeurige dateringen vermeld worden dan gebeurt dat met in deze studie vermelde onderzoeken met C14-dateringen. Die worden klakkeloos als onbetwistbaar opgevoerd, omdat ze natuurwetenschappelijk zijn, maar er is vrijwel geen archeoloog die na kan vertellen hoe die meetprocedure concreet verloopt en welke fouten in de context van dat meten gemaakt kunnen worden. Fouten kunnen in een bepaalde samenhang een systeemkarakter krijgen. De waarde ervan moeten we niet ondermijnen maar varen op het kompas van deze ene natuurwetenschappelijke methode (dendrochronologisch onderzoek was niet mogelijk) maant tot minder stelligheid. Het dateren op grond van eigenstandige archeologische know-how stelt in dit geval niet veel voor. Het zou overigens prima zijn als alle archeologische vondsten in één matrix opgenomen worden met daarbij de vermelding van de dateringsmethode en het resultaat daarvan. Helderheid met minder woorden.

De kwestie van de bewoningscontinuïteit in de Merovingische periode is archeologisch gezien niet zozeer een probleem. Er liggen immers genoeg rijengrafvelden in de Lage Landen, met als topper het grafveld in Rhenen. *Juist de periode daarna is in dit opzicht wel een probleem*. Maar in *Een noordelijk Steunpunt* worden deze zaken omgewisseld: de periode van de Merovingers zou een Nijmeegs continuïteitsprobleem geweest zijn, maar dat was waarschijnlijk niet zo en dat blijkt in deze rapportage ook. Er is dus bevestigd wat voor de hand lag. Er wordt dus een probleem opgelost waarvan men kon weten dat het er wellicht niet zou zijn. Dit doet erg denken aan het voorval van enkele jaren geleden: in het netwerk van de Nijmeegse archeologie werden christogrammen vervalst en er werd een uitgebreid onderzoek uitgevoerd om na te gaan of de vervalsingen echt waren. Er zo werd wetenschappelijke vooruitgang geboekt: het waren inderdaad vervalsingen. Dat de Karolingische tijd niet gezien wordt (of lijkt te worden) als een probleem wat betreft bewoningscontinuïteit, is niet gebaseerd op archeologische bewijzen en aanwijzingen maar op een groot geloof in een aantal schriftelijke stukken. “Graven uit deze periode zijn immers vrij zeldzaam, in Nederland”, zeggen de schrijvers van deze studie zelf. En ze melden verderop: “Gelet op het ontbreken van schriftelijke vermeldingen hadden de Pippiniden, en vanaf Karel Martel de Karolingers geen bijzondere aandacht voor Nijmegen”. Dat klopt ongetwijfeld, maar als die vermeldingen er wel (lijken te) zijn dan is er juist een discrepantie tussen een schriftelijke erfenis en archeologische bevindingen of het gebrek daar aan.

Dat is echter ook het geval in de ongeveer 25 locaties waar Karel acte de présence gegeven zou hebben. Zelfs locaties als Ingelheim, Paderborn en Aken overtuigen ook op archeologisch terrein niet. Hier komt dan dus de vraag op tafel of er een ander probleem aan de orde is. Aan de fantoomtijd-hypothese van Heribert Illig c.s. zou misschien bepaalde betekenis toegekend moeten worden. Volgens deze stellingname zouden 297 jaren (inclusief de zogenaamde Karolingische periode) niet bestaan hebben en achteraf met historiciteit zijn gevuld. Dus wel historisch materiaal (van latere datum) maar geen archeologische realiteit. Het aantal zwevende jaren kan veel kleiner zijn en vooral slaan op de periode van de overgang van de Merovingische dynastie naar een Karolingische, inclusief de tijd van Karel himself. Nijmegen is dus in goed gezelschap van steden met een KDG-mythe.

Het noordelijke steunpunt in de tijd rond 800

Uit *Een noordelijk Steunpunt* (2014) citeer ik nu de passages die een Karolingische palts aannemelijk moeten maken. Dit dus geen parafrase maar een weergave van letterlijke citaten. Als Nijmegen voor het eerst weer opduikt in de schriftelijke bronnen, is dat in verband met Karel de Grote (768-814). *Volgens* diens biograaf Einhard werd in opdracht van Karel begonnen met de bouw van twee prachtige paltsen, een te Ingelheim en de andere 'te Nijmegen aan de rivier de Waal, die aan de zuidelijke kant langs het eiland der Bataven stroomt'. Voor Karel de Grote, die zich spiegelde aan de Romeinse keizers, *moeten* de Romeinse resten op het Valkhof een symbolische waarde hebben gehad. De voornaamste reden om juist op het Valkhof een palts te bouwen was *vermoedelijk* de militair-strategische betekenis van het oude castellum. Uit opgravingen op de Lindenberg en het Kelfkensbos *blijkt* dat de Karolingische palts gebouwd werd binnen de resten van het laat-Romeinse castellum. Er zijn goede redenen om te *veronderstellen* dat de oude Romeinse verdedigingsmuren in de Karolingische tijd nog deels overeind stonden. Leupen *nam aan* dat Nijmegen werd versterkt in de eerste helft van de negende eeuw, elk geval dat Nijmegen vanaf 837 herhaaldelijk als castrum (fort) wordt aangeduid. De fortificaties hebben echter niet kunnen voorkomen dat in de winter van 880-881 een groep Noormannen haar kamp in Nijmegen opsloeg. Zij versterkten de palts extra met een stevige wal en konden daardoor een belegering afslaan van koning Lodewijk de Jongere, een kleinzoon van Karel de Grote. Na betaling van losgeld verlieten de Noormannen Nijmegen, maar eerst staken ze nog de palts en de nabijgelegen nederzetting in brand. Bij opgravingen op de *oostelijke Waalkade* zijn direct ten noorden van de laat-Romeinse keermuur dikke brandlagen aangetroffen die op basis van het erin aangetroffen aardewerk uit de *laat-Karolingische* tijd lijken te stammen. *Mogelijk* hangen deze brandlagen samen met de aftocht van de Noormannen in 881. Nijmegen *zou* dan met Zutphen en Deventer tot de weinige plaatsen in Nederland behoren waar archeologische sporen van Vikinggeweld zijn aangetroffen. *Hoe de palts er in de Karolingische tijd uitzag, is onbekend*. De enige paltsgebouwen die nog (deels) overeind staan, de Sint-Nicolaaskapel en de Sint-Maartenskapel, dateren van *na de Karolingische tijd.*

Enkele woorden zijn cursief geplaatst om er de aandacht op te vestigen. Al deze beweringen komen voort uit de opgenomen bronnen van het *Bronnenboek van Nijmegen* (1982) en hebben betrekking op een Noviomagus, maar welk? Ook hier treden Vikingen weer op als reddende engelen om Karolingische onzichtbaarheid te verklaren. Ondanks brandsporen op de Waalkade zijn de aanwijzingen dat de Noormannen Noyon teisterden realistischer. In *Een noordelijke steunpunt* wordt wel een bron uit het Bronnenboek weggelaten, namelijk de bron over de benoeming van Harduinus tot bisschop van Noviomagus-Nijmegen. Het commentaar van Albert Delahaye op deze blunder in *De bisschop van Nijmegen* (1982) blijkt te werken. De laatste zin is wellicht de belangrijkste: *De enige paltsgebouwen die nog (deels) overeind staan, de Sint-Nicolaaskapel en de Sint-Maartenskapel, dateren van na de Karolingische tijd.*

Een bronnenboek als dwaalspoor

Ook bij het afwijzen van de mogelijkheid van een bepaald chronologieprobleem is het eerste millennium en het aanvaarden van een Karolingische tijd en de historische realiteit van Karel de Grote, is nog niet bereikt dat Nijmegen als een Karolingische palts beschouwd kan worden. De summiere schriftelijke aanwijzingen daarvoor slaan duidelijker op Noviomagus-Noyon, de stad waar Karel in 768 gekroond zou zijn en dat wordt nergens betwist. Dit is een specifiek probleem voor Nijmegen. Deze verwarring is meer dan 50 jaar geleden ontdekt en publiek gemaakt door Albert Delahaye en diens ontdekking werd later vooral versterkt door blunders in de publicatie *Bronnenboek van Nijmegen* (1982), een boek dat onder leiding van Piet Leupen tot stand kwam. Het werd samengesteld door studenten en bekeken door historici van de Universiteiten van Nijmegen en Amsterdam. De historici van de Universiteit van Utrecht (o.a. Hugenholtz, de grootste verdediger van Karolingisch Nijmegen!) distantieerden zich van dit project. Ook de afwezigheid van de archeoloog W.A. van Es in het team van toezichthouders was opmerkelijk. Deze verdeeldheid in historisch Nederland was veelzeggend. Van de in de eerste druk van het Bronnenboek genoemde deskundigen trokken drie historici (Blok, Dickmann en Lemmens) zich bij de tweede versie terug. Zij bleken het niet eens met de inhoud van het Bronnenboek en werden in het tweede Bronnenboek niet meer genoemd als co-auteurs. Dat dit boek een wanprestatie was, is overduidelijk aangetoond, iedere insider weet het, maar weinigen zeggen iets. 'Ver beneden elk wetenschappelijk peil', vond het dagblad Trouw op 22 mei 1985.

De naam Albert Delahaye is echter nergens te vinden in *Een noordelijk Steunpunt.* Minimale ruiterlijkheid is afwezig. Die had er trouwens ook in verband met andere kwesties al jaren eerder moeten zijn, want sluipenderwijs was de Karolingische kapel op het Valkhof al veranderd in een kapel die door Frederik Barbarossa gebouwd werd onder meer met materiaal uit de Romeinse tijd. Een visie die wederom 50 jaar geleden door Albert Delahaye werd gepresenteerd. Dat de balans in verband met betrekking enkele discussiethema's nu naar het gelijk van Albert Delahaye doorslaat, roept vanzelfsprekend ook anno 2015 veel weerstand op. In elk geval wordt van historici en archeologen hier een bepaalde lenigheid gevraagd die in de natuurwetenschappen veel meer gebruikelijk is. Een hypothese weerleggen is ook wetenschappelijke winst. De bewijslast moet op de goede plaats komen te liggen.

Hopelijk is het niet onmogelijk om bepaalde opvattingen van Albert Delahaye een plaats te geven in geschiedschrijving zonder vooringenomenheid. De tijd van dogmatisch reageren glijdt langzaam voorbij. De imponerende KDG-tentoonstelling van 2014 in Aken paste in de lijn van de grote Karel-tentoonstellingen in Duitsland van de laatste 30 jaar, maar was toch minder traditioneel indoctrinerend. Als KDG geen mythe is, dan is er in elk geval een historisch probleem, ook grotendeels een mythe, die bestudeerd en onderzocht mag worden zonder taboes en lokale loyaliteitseisen. En dat Karel veel mythologie in zich bergt, dat vond Jacob van Maerlant ook al. In een onlangs verschenen boek *Karolingers en Ottonen* (2014) wordt de verwarring van Nijmegen en Noyon aannemelijk gemaakt in het geval van keizerin Theofanu, de echtgenote van Otto II en moeder van Otto III, en dan hebben we het dus over de tweede helft van de tiende eeuw.

Jacob van Maerlant

In de *Spieghel Historiael* van Jacob van Maerlant (ca. 1230 – ca. 1290) is Karel de Grote een belangrijke historische persoon. De prominentie van Karel werd door hem prima tot uitdrukking gebracht. Liefst dertig kapittels worden gewijd aan Karel en zijn grote daden worden stevig benadrukt. De dichter-historicus Van Maerlant is natuurlijk gevoelig voor schitterende verhalen, ook al zijn ze niet waar, maar hij weet heel goed dat omtrent Karel veel leugenverhalen in omloop waren, en dat laat hij merken. Zijn doel is nu juist: vraye historie. Hij zoekt namelijk een verklaring voor al die leugenverhalen. Die zijn er niet zonder reden; er moet een bepaalde waarheid achter zitten. Van Maerlant komt dan tot de conclusie dat in de persoon van Karel verhalen van naamgenoten (andere Karels)zijn ondergebracht. Hij noemt al vijf koningen die Karel genaamd waren.

In een bloemlezing van passages uit de *Spieghel Historiael* zegt Frits van Oostrom hierover het volgende:

> *Wij glimlachen natuurlijk om dit staaltje van primitieve historische kritiek, of erger: we menen dat Jacob van Maerlant hier toont niets te begrijpen van wat literatuur kan zijn".*

Toch heeft Van Oostrom wel een zekere waardering voor Van Maerlants 'purisme', dat wil zeggen zijn wens om de ware toedracht te verhalen volgens de meest betrouwbare bronnen. Het kan wel eens zo zijn dat Van Maerlant heel goed begreep wat er aan de hand was. Hij moest inderdaad ware geschiedenis vertellen, want zijn opdrachtgevers wensten niet vermoeid te worden met leugens, maar ze stelden wel prijs op verhalen waar ze wat aanhadden en dat moesten wel heldendaden zijn, graag met wat interessante details. Dat Jacob van Maerlant nogal wat onzinnige zaken over Karel vermeldde, is wellicht niet zozeer een gevolg van zijn primitieve kijk op Karel, zoals Frits van Oostrom oppert, maar veel meer de paradox van een schrijver in loondienst. Dat Van Maerlant niet doorzag dat Charlemagne een verbastering is van Carolus Magnus noemt Van Oostrom een black-out. Klopt, maar wellicht moeten we 750 jaar later zeggen dat Van Maerlants interpretatie van de KDG-persoon nog steeds in hoofdzaak geldig is.

Conclusies

1. De stelling dat Nijmegen niet de plaats zou zijn van een Noviomagus uit de klassieke bronnen (zoals de Peutinger-kaart) is de afgelopen decennia niet hard gemaakt. Albert Delahaye en de onderzoekers in het kader van zijn opvattingen hebben niet aannemelijk kunnen maken dat de Rijn niet de R(h)enus is uit de klassieke bronnen. De Schelde was natuurlijk wel een renus maar niet de R(h)enus. Andere R(h)enusconstructies zijn nog zwakker. Nijmegen is een klassiek Noviomagus.
2. Dat er daar in de na-Romeinse tijd en in de periode van de Merovingische dynastiek groepen mensen woonden ligt voor de hand. Mogelijk dun bevolkt maar… waarom onbewoond? De idee van een totaal en eeuwenlang

transgressieprobleem is aantoonbaar onjuist. De gevolgen van geleidelijke zeewaterstijging moet regio-specifiek bekeken worden. Algemene dateringen van transgressies, regressies, afzettingen en veenvorming zijn niet mogelijk.

3. Voor wie gelooft in een chronologieprobleem in het eerste millennium (volgens Heribert Illig c.s. 3 eeuwen, eventueel een kortere periode) is er geen probleem in verband met bewoningscontinuïteit in de Karolingische periode (700 – 900 grofweg): die tijd is immers fictief. Stel dat een bepaalde periode een virtuele constructie is, dan geldt die natuurlijk overal.
4. Voor wie ervan uitgaat dat onze jarentelling klopt is het niet vermetel om te denken dat er op een locatie Nijmegen, Noviomagus genoemd maar waarschijnlijk een verbastering daarvan, bepaalde bewoningscontinuïteit was. Ook hier….waarom niet? Maar zij/hij ziet zich geconfronteerd met grote problemen in verband met ontbrekend archeologisch materiaal en meteen ook met het probleem van betrouwbare dateringen.
5. Maar …dat het toen om een locatie zou gaan met een bepaalde allure, dus een keizerlijke palts, is in de verste verte, noch historisch noch archeologisch aannemelijk te maken, laat staan bewezen. Een verwarring met Noyon ligt zonder enige twijfel voor de hand. Het uitgangspunt om Nijmegen als KDG-palts-mythe te beschouwen is wetenschappelijk verantwoord. Uitgaan van een dergelijke hypothese is een keuze en die mag er zijn.

Literatuur

- Henk Feikema, *Karel de Grote*, Soesterberg 2014
- Aat van Gils, Karel de Grote, Soesterberg 2009
- Joep Hendrik, Arjen den Braven, Harry van Enckevort en Jan Thijssen, *Een noordelijk Steunpunt*, in *Het Valkhof. 2000 jaar geschiedenis*, Nijmegen 2014
- Rudolf Janssen, *Theophano in Noviomagus: Nijmegen of Noyon?*, in *Karolingers en Ottonen*, Breda 2014
- Jan Kuys en Hans Bots (eds.), *Middeleeuwen en Nieuwe Tijd*, in *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland*, deel 2 Wormer 2005)
- Guy Lavigne, *Was de klok van slag?*, Soesterberg 2014
- Frits van Oostrom, *Jacob van Maerlant Spieghel Historiael*, Amsterdam University Press 1994
- Ben Thissen, Piet Leupen e.a., *Bronnenboek van Nijmegen*, Nijmegen 1982
- Jan Thijssen en Hettie Peterse in samenwerking met het Gelders Archief, *Karel de Grote en Nijmegen*, Nijmegen 2014
- Tijdschrift Geschiedenis van juli 2014
- W.J.H. Willemsen e.a. (eds.), *Prehistorie en Oudheid*, in *Nijmegen, Geschiedenis van de oudste stad van Nederland*, deel 1, Wormer 2005

SEMafoortjes

KOPS PLATEAU NIJMEGEN

Het Kops Plateau heeft een bijzonder diverse en rijke geschiedenis. Sinds het laat-neolithicum heeft de mens veelvuldig gebruik gemaakt van deze tijdens het Saalien (ongeveer 200.000 jaar geleden) gecreëerde stuwwal. Het terrein is door de eeuwen heen voor allerlei doeleinden gebruikt en was in sommige tijden zelfs van bovenregionaal belang. Het meest tot de verbeelding sprekende voorbeeld hiervan is de Romeinse commandopost (of: Praetorium) die ooit aan de rand van het plateau stond (10 v.Chr. tot 70 n.Chr.).?Uit archeologisch onderzoek is gebleken dat het waarschijnlijk is dat vanuit deze post de Romeinse invasie in Germanië gepland is. Een recenter voorbeeld uit de bewogen geschiedenis van het Kops Plateau vormt het Duitse luchtafweergeschut (FLAK-stelling) dat op het Kops Plateau stond. Daarnaast zijn er op het terrein sporen teruggevonden van prehistorische bewoning. Hoe dan ook: het Kops Plateau zit vol verhalen en is diep verweven met de geschiedenis van Nijmegen en omstreken. Niet alleen de geschiedenis van het Plateau leidt ons terug naar het verleden: ook de interesse in die historie kent inmiddels haar eigen geschiedenis. Het toenmalig hoofd van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden, J.H. Holwerda, was al vroeg in de 20e eeuw geïnteresseerd in de geschiedenis van het Kops Plateau en was een van de eersten die een schop in de grond zette om daadwerkelijk te gaan zoeken naar sporen van de gebeurtenissen die zich op het terrein hebben afgespeeld. Momenteel werkt een masterstudent voor de stichting aan een onderzoek naar de (receptie van) de Romeinse geschiedenis en de archeologische zoektochten die daar (veel later in de geschiedenis) op volgden.

GESCHIEDENIS DES VADERLANDS

Google heeft ervoor gezorgd dat we gratis kennis kunnen nemen van het eerste deel van de *Geschiedenis des Vaderlands (*2e druk, 1834) van advocaat en letterkundige Willem Bilderdrijk. Letterkunde en geschiedkunde was in die tijd nog één vak. Het eerste deel gaat over de volgende onderwerpen: Gedaante van het Land, Batavieren, Germanen, Franken, Oude of Frankengeschiedenis (waarbij Karel de Groote), De Karolingen, Van de Lenen, Van 't keizerlijk gezag, Vervolg der oude geschiedenis, Deensche regeering, Oorsprong van het Graafschap Holland en verder Ophelderingen en bijvoegselen. Hier zitten ongetwijfeld thema's bij die voor het werk van SEM relevant zijn. Het werk van Bilderdijk werd postuum uitgegeven na veel tegenwerking maar ook met steun van velen, want er staan zeker 1000 namen in de lijst met personen die vooraf intekenden. Maar er is nog een andere kwestie: Willem Bilderdijk zette zich fel af tegen de toen algemeen aanvaarde geschiedschrijving van Wagenaar en diens volgelingen. Dat gaat er niet zachtzinnig aan toe. In de Voorrede (24 bladzijden) van prof. H.W. Tydeman (Franeker) wordt deze controverse uiteengezet. De overeenkomsten met bijvoorbeeld de bejegening van Albert Delahaye zijn zeer opmerkelijk, al speelt in de jaren dat Bilderdijk zijn boek schreef (circa 1815) de politieke kwesties tussen orangisten en republikeinen (Bonapartisten) een felle rol. Koning Willem I liet een aantal keren duidelijk zijn waardering voor Bilderdijk blijken. Hij tekende in voor 3 exemplaren en 6 voor het Rijk. Uit de Voorrede een citaat: "…Bilderdijk was niet zoo absolutistisch, als menig een zich wel verbeeldt – Zijn ideaal was het oude ridderstelsel, de Staat onder het Leenstelsel, onder de oude Graven. Deze waren Monarchen, ja! Maar absolute Heerschers, waarlijk niet". De door Bilderdijk geschreven geschiedenis is in elk geval voer voor SEM-betrokkenen.

ROMEINS HEERLEN

De thermen in Heerlen zijn het best bewaarde stenen gebouw uit de Romeinse tijd in Nederland. 'Maar we wisten er veel minder van dan gedacht,' vertelt archeologe Karen Jeneson, conservator van het Thermenmuseum. 'Het vroegere onderzoek blijkt nooit helemaal uitgewerkt te zijn.' Een door Jeneson geïnitieerd Euregionaal onderzoeksproject naar de vroegste Romeinse geschiedenis van Heerlen, Maastricht, Aken en Jülich – nu onderwerp van een tentoonstelling in het museum – leverde daarom al nieuwe inzichten op: Romeins Heerlen en de thermen zijn een eeuw ouder dan tot nu toe werd aangenomen, en de stad was waarschijnlijk veel groter dan Romeins Maastricht. Honderdvijftig jaar geleden zijn in Heerlen de eerste Romeinse vondsten gedaan. De thermen zijn pas in 1940 ontdekt. Kort na de Meidagen had de toenmalige burgemeester, in de verwachting dat er voedseltekorten zouden komen, bepaald dat op braakliggende terreinen in de stad moestuinen aangelegd moesten worden. In het zuidwesten van het stadscentrum bleef een boer bij het ploegen van zo'n terrein achter een Romeinse zuil haken. Vervolgens legden vrijwilligers onder leiding van de gepensioneerde huisarts Hendrik Joseph Beckers uit Beek, die als amateurarcheoloog al vaker onderzoek in Zuid-Limburg had gedaan, de fundamenten van het Romeinse badhuis bloot. 'Dat gebeurde niet helemaal wetenschappelijk verantwoord,' weet Jeneson nu. 'Jongelingen kregen geld voor mooie vondsten. Het ging dus meer om spullen uit de grond halen dan echt opgraven.' In 1941, toen de thermen met kleedruimten, ovens en warm-, lauw- en koudwaterbaden al bijna helemaal waren blootgelegd, riepen de Heerlenaren er toch nog een echte archeoloog bij, Albert Egges van Giffen, hoogleraar in Groningen. Hij kon alleen nog een klein stuk aan de westkant opgraven. Zeven jaar later publiceerde de Groningse hoogleraar een rapport met zijn voorlopige ideeën over het bouwwerk. Op basis van de datering van aardewerk ging Van Giffen ervan uit dat de thermen in de Claudische tijd, dus rond 40 na Christus, waren gebouwd, en tot en met de vierde eeuw in gebruik waren geweest. 'Maar zijn publicatie, die in een Festschrift was gepubliceerd, is in vergetelheid geraakt,' zegt Jeneson. Over de fundamenten zelf ging zand. 'In de jaren vijftig heeft de toenmalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek nog een opgraving rond de thermen gedaan, maar ook die is nooit uitgewerkt.' Twintig jaar later werd het badhuis opnieuw uitgegraven, nadat Heerlen had besloten van de resten een overdekt museum te maken. Bij de totstandkoming was geen archeoloog betrokken. Toen het museum in 1977 door prins Claus werd geopend, vertelde men op basis van stempels op dakpannen dat de thermen pas aan het begin van de tweede eeuw door het Dertigste Legioen waren gebouwd.'En tot voor kort is men dat blijven vertellen,' zegt Jeneson.

KAROLINGERS EN OTTONEN

In verband met deze bundel zijn de volgende publicaties intereressant:

- Jens Lieven, Bert Thissen en Ronald Wientjes, eds., *Verortete Herrschaft. Königspfalzen, Adelsburgen und Herrschaftsbildung in Niederlothringen während des frühen und hohen Mittelalters.*
- Schriften der Heresbach-Stiftung Kalkar 16 (Kalkar en Bielefeld 2014).
- L. Berkvens, A.-J. Bijsterveld, A. Knotter, P. Tummers, L. Wessels met F. Hermans en E. van Royen, red., *Limburg. Een geschiedenis* (3 dln.; Maastricht: LGOG, 2014). Arnoud-Jan Bijsterveld deed de inhoudelijke redactie van deel 1 en schreef daarvoor twee hoofdstukken, waaronder 'Macht- en territoriumvorming: van Karolingische kernregio tot territoriale lappendeken, 900-1200'.

Kwam Rollo uit Walcheren-Moerenland?

Luc Vanbrabant, Oekene

Inleiding

In de negende eeuw voeren talrijke 'Deense piraten' op de Noordzee. Daarbij valt, volgens Luit van der Tuuk[1], de centrale positie van Walcheren op, strategisch aan de monding van de Schelde. Hier woonden toen 'Denen', Germaanse laaglandbewoners. Vooral West-Francië en Engeland werden door hen, volgens hun vijanden, geregeld aangevallen. De Gentse auteur van de *Miracula sancti Bavonis* schreef dat de Danorum niet tevreden waren met Walcheren en dat ze elders buit zochten[2]. Vanaf de tiende eeuw vinden we de Dani nog meer verspreid. Kunnen we het moerassig kustgebied van de Aa naar de Schelde koppelen aan een woongebied van de Dani en aan de persoonlijke geschiedenis van de 'Deen' Rollo, legendarische stichter van Normandië?

Rollo's leven

'Rollo' komt van Hruotwolf, Grootwolf, zoals Roeland van Hruotland, Grootland. De Noorse varianten waren Hródulfr en Hróflr[3]. Vanaf de twaalfde eeuw gaven Noorse en IJslandse sagen hem de bijnaam ganger, wandelaar, omdat geen enkel paard hem zogezegd kon dragen. Waarschijnlijk berustte die naam logischer op het feit dat Rollo nogal wat zwierf voor hij zijn stek vond in wat later Normandië werd. Wandelaar en Vandaal horen samen: Rollo de Wandelaar, de Wandaal, de Vandaal. En de Vandalen 'wandelden' tot Noord-Afrika! De tiende-eeuwse 'Rijker van Reims' betitelde Rollo als een piratenleider, zoon van Ketel[4]. Dit is de oudste vermelding van Rollo. Van Catillus/Ketel[5] is in andere bronnen niets teruggevonden. De elfde-eeuwse Dudo van Saint-Quentin, schreef over een man met veel land in Dacia. Hij had twee zoons, Rollo en Gurim of Worm. Rollo en zijn adellijke familie leefden al een tijd in Dacia. De koning van Dacia bestreed concurrerende families, waaronder de twee broers, waarbij Gurim om het leven kwam en Rollo het land uit moest[6]. Die vertrok met zes schepen naar Scania. Rollo was dus geen arme kerel. Scanza of Scania was volgens mij niet het latere Deense Schonen of Skåne van Adam van Bremen. Scanza[7] was al lang gekend in de achtste eeuw, bij het ook al vermaarde Edingen, ver genoeg uit de buurt van Walcheren. Bronnenboeken voor het Scandinavische Scania starten met hun historie in de negende eeuw[8]. Fasge (Fakse) werd ook vermeld als Rollo's thuis[9]. Fas (Fahsi, Fax, Fasse...) bestaat als Oudnederlands toponiem en betekende 'een plaats waar ruw gras groeit[10]'. Kon dat een wat hoger gelegen kustgebied of een Schelde-oever zijn? De *Annales Lindisfarnenses* omschreven Rollo als een inwoner van het Scheldegebied. Dat ze op Walcheren niet zaten te wachten op Rollo is begrijpelijk: Nithard[11] schreef dat Lotharius een verbond afsloot met de 'Deen' Herioldus (Harald) door hem het bestuur te geven over Walcheren in 841. Harald had zijn broer Hemming, die de kant van Lodewijk de Vrome had gekozen, toen al vermoord in zijn strijd om Walcheren. Ook Rorik, zoon van Hemming, was door Harald uit Walcheren verjaagd. Die vluchtte naar de Saksen. Rollo kwam ook in conflict met Harald. Lotharius moedigde Harald aan om de bezittingen van Lodewijk de Vrome aan te vallen, vandaar wellicht de verschillende plundertochten langs de Schelde. Het verhaal van de uitwijzing van Rollo speelde zich dus in Zeeland af. Er is dan ook een motief waarom Rollo terugkeerde en Walcheren aanviel. Het zijn ook deze 'Denen' van Walcheren en Schouwen (Scalde) die in de *Historia S.Cuthberto* vermeld worden als Scaldingi, toen ze onder leiding van Ubbe, dux Fresonum, Engeland onveilig maakten. De ringburgwal op Burgh was dus niet 'tegen' maar 'van' die 'Noormannen of Denen'... Al die schermutselingen samen leken niet op ordinaire plundertochten, maar op politieke afrekeningen, machtsgewin en legaliseren van bezittingen, die zich uitstrekten van de Loire tot de Schelde, en waarbij men 'de vijand' altijd heel negatief, en dus vertekend, afschilderde. Binnen de Dani-stammen kunnen we sterke strijdtonelen vermoeden.

In 876 verliet Rollo de Schelde en voer via de Seine naar Jumièges en vandaar naar Rouen. Hij vond de stad in ruïne. Bisschop Franco van Rouen was pragmatisch en sloot een vredesverdrag met Rollo. Hij en zijn vrienden vonden het land langs de Seine, waar al Dani's woonden, een goed land om zich te settelen. Vanaf dan begonnen de oorlogen en schermutselingen tegen de Franken, die die gronden wilden inpalmen. Daarbij gebruikte 'Dudo' afwisselend en als synoniemen 'northmannos, dani, uit datia, dacigenae, more dagorum, daci, northmanni, northmannorum' voor Rollo en zijn volk. In 911 kwam het tot een vredesverdrag te Saint-Clair-sur-Epte. De Frankische koning probeerde nog de Normandische streek voor zich te houden en Rollo zijn 'flandrensem terram'

aan te bieden. Maar Rollo wimpelde zijn voorstel af. Het Dacia waarover sprake was lag toen in West-Europa. Bij Dudo staat dat ze oostwaarts afdreven van Dacia naar Engeland. Denemarken bezat op dat moment geen plaatselijke geschiedenis of bronnen die refereerden naar deze gebeurtenissen. Alania en Dacia in het noorden zoeken, kan volgens mij pas door recuperatie na de tiende eeuw. Ook bij andere auteurs uit die tijd kan men lezen dat de Dani van de vroege middeleeuwen te zoeken waren in West-Europa en dat ze inwisselbaar waren met de 'Northmanni'[12]. Scandinavische relicten zijn, in wat nu Normandië is, nauwelijks te vinden. Al de schermutselingen doen uitschijnen dat het eigenlijk ging over veroveringen op het Karolingische Frankenrijk en dat de vijand naargelang de situatie verschillende bijnamen kreeg. 'Denemarken' staat volgens mij dichter bij 'de Dani die tot daar raakten', wat van de streek in die tijd een mark maakte: de grenzen tot waar de Dani/Denen in die tijd zwierven, Denemarken. Het oude Denemarken kan gerust de Scheldestreek zijn geweest. Schelde komt 'scheiden', wat op een grens duidt. En de Vikingen duid ik aan als 'mensen die wijken, wiken, naar een ander land uitwijken, vluchten of weggaan[13]. Ze voeren ook nog verder noordwaarts: noord-wege. Vandaar dat, als ze later vanuit hun 'wik' (toevluchtsoord) o.a. naar het zuiden terugkeren, ze de uitgewekenen, de wikingen, werden genoemd. Het levensverhaal van Rollo en zijn vader paste perfect bij de schermutselingen van verschillende groepen Germanen om macht en grond te verwerven. De Dani en Northmanni hebben in de negende eeuw trouwens hun gronden officieel meest gekregen via verdragen en niet zozeer via landveroveringen. Het voordeligst voor de Franken bleek uiteindelijk om met de Vikingen, Denen, Normandiërs, Friezen, Vlamingen... afspraken te maken en verdragen te sluiten. Dit vormt een bewijs dat die stammen daar al langer woonden en dat ze legale garanties wilden voor hun gebieden[14]. Rollo bv. was tijdens de onderhandelingen eigenlijk aan het verliezen, terwijl hij uiteindelijk zonder verder te strijden een officialisering kreeg. Rollo zocht ook gebiedsuitbreiding naar het noorden, Picardië en Vlaanderen. Dat hij Vlaanderen eerder had afgewezen was dus een tactische zet geweest.

Na enkele honderden jaren kregen we herwerkte verhalen over Rollo: De twaalfde-eeuwse *Orkneyinga Saga* recupereerde Rollo als een edelman uit Noorwegen. In de *Harfager's Saga*[15] sprak men over Rolf en zijn broer Thorer, zonen van Rognwald, graaf van Moere en Hild. Rolf werd na een geschil met Harald uit Noorwegen verbannen, reisde naar de Sudreys, settelde zich op Orkney en verhuisde naar Scotland, beiden eigendom van zijn vader, om uiteindelijk naar Valland[16] te varen en Normandië te veroveren. In de twaalfde eeuwse *Historia Norwegie*[17] werd Rognwald veroveraar van de Orkneys. Rollo heette er Rodulfus zonder dat men sprak over een familieband. De *Þorsteins saga hvíta* (1275-1300) en de *Laxdoela saga* uit de dertiende eeuw vermeldden dat de stichter van Normandië de zoon was van het Noorse stamhoofd Öxna-Þórir, maar in andere teksten over hem stond Rollo niet bij die stamboom[18]. Gekker wordt het nog in de veertiende-eeuwse *Göngu-Hrólfs saga* waar Rollo een zoon werd van Sturlaugr, een Noors 'koninkje' en hij de bijnaam 'wandelaar' kreeg. Die Rollo was vooral actief in Rusland. Waarschijnlijk ging het hier gewoon om een ander personage[19]. In de orale tradities van de Scalden werd over Rollo gezongen, maar men zong niet over Normandië. De strofe over de moeder van Rollo die smeekte voor haar zoon tegenover Harald vermeldde nergens de naam Rollo[20]. Op een genealogische webstek[21] beschrijft men Ganger Rolf als eerste hertog van Normandië, zoon van Ragnvald I de Wijze, zoon van Eystein Glumra, zoon van Ivar Oplaendinge, zoon van Halfdan de Oude, geboren rond 860 en gestorven tussen 917 en 937.

De elfde-eeuwse Willem van Jumièges[22] sprak over Rollo als over een kleinere leider. Hij liet Rollo strijden tegen de Frankische heerser Rainaldus, die werd geholpen door Hastingum (Hasting) van Chartres. Die 'Deen' Hasting had West-Germaanse namen als Haesten, Haestenn, Haesting, Hastein en Alsting[23]. Later nam Rollo ook Bayeux in. Daar trouwde hij met Poppa, dochter van de markies van Neustrië, Berengar. Zij kregen een zoon, de latere Willem Langzwaard. Willem schrijft verder dat Karel III de Eenvoudige, land schonk aan Rollo en zijn dochter Gisla, opdat Rollo zou stoppen met zijn veroveringen. Willem van Malmesbury[24] liet Rollo de stad Rouen innemen in 876. Willem schreef dat Rollo door een Frankische aartsbisschop werd gedoopt in 912 en verder door het leven ging als Robert, naar zijn dooppeter Rodbertus dux. Maar van de titel 'Robert I graaf van Normandië', bestaan geen eigentijdse vermeldingen. Willem vermeldde dat Rollo stierf te Rouen. Flodoard liet Rollo nog leven in 928 en noemde in 933 'Willelmus princeps Nortmannorum'. De *Chronicon Sancti Michaelis* schreef dat Rollo stierf in 917[25]. Wikipedia houdt het tussen 927 en 933 naargelang de taal van het document. Rollo stierf dus 'ergens' in Normandië. Kon dat in de buurt van Le Tréport zijn geweest? Tréport zag de Normandiërs toekomen rond 859. In de tiende eeuw installeerde Rollo zich in de streek tot hij er waarschijnlijk ook stierf[26]. Tréport werd zo in negende eeuw Normandisch, daarvoor was het Saksisch-Fries. Rollo werd begraven te Rouen, maar tijdens de Franse

revolutie vernielde men zijn graf. Volgens Vital stond o.a. het volgende op zijn epitaaf: Midden de veldslagen overwon hij de vele moedige cohorten van Dacia. Friezen, mensen van Walcheren, van de Halba (Alba, Aa?) en van Henegouwen die tegen hem in opstand kwamen, moesten voor hem op de vlucht[27]…

Voor Rollo's tijdperk waren er ook al schermutselingen geweest in West-Europa. Eén van de bekendste daarbij was Godfried de Deen, vader van Ogier, zoon van Doon van Mainz. Ogier van 'Denemarken' werkte samen met Karel de Grote, maar was bij momenten ook zijn vijand. Godfried, die ooit vanuit Gent van alles aanviel, wilde zijn leenplichten niet nakomen en daardoor verbleef zijn zoon Ogier als gegijzelde aan het hof van Karel de Grote, o.a. in de burcht van Sint-Omaars. Ogier kreeg 'Dennmarck' van zijn vader. Waar lag die mark? Hij werd in de Nederlanden gezien als een Brabander, neef van Karel de Grote en kleinzoon van Pippijn. De zoon van Ogier heette Baldwin, een heel courante naam bij de Vlaamse adel. Volgens d'Avril[28] heette hij Godfried d'Ardennemark.

DNA

Een boeiend verhaal zijn de toenemende resultaten die worden gepubliceerd over de indeling van mensen volgens hun DNA-profiel. Wat opvalt, is de moeilijkheid om de Deense, Normandische en Vlaamse voorouders uit elkaar te houden. Een wetenschappelijke zoektocht van 'wie naar waar en wanneer' verhuisde, blijkt uiterst noodzakelijk. In de toekomst zullen heel wat conventionele geschiedenissen moeten worden herbekeken. Wilson en Moffatt[29] vonden recent maar weinig sporen van R1a1a bij sommige van de Schotse Anglo-Normandische gezinnen, en Wilson speculeerde over 'Franse' in plaats van Noorse genen. Misschien is het antwoord dat het grootste deel van de Schotse Anglo-Normandische families eigenlijk Vlaams-Normandisch waren op de Y-dna lijn. Men zou dan een overwicht van R1b verwachten, en dat is blijkbaar wat ze hebben gevonden in deze gezinnen. Op de webstek van de Clan-Campbell familie staat dat heel wat Schotse adelijke huizen en nakomelingen van de Normandische Rollo gelinkt kunnen worden met de oude Vlaamse adel[30]. Een andere webstek over stambomen toont aan dat ook anderen het 'Moere' van Rollo in België plaatsen[31].

Gebruikte namen bij Rollo's oorsprongsgebied

Bekijken we alle namen, ook van de noordelijke sagen, die worden gebruikt om Rollo en zijn oorsprong aan te duiden. Kunnen we die namen aantonen in West-Europa?

Toponiemen met Rollo zijn in Vlaanderen te talrijk om te negeren: Rollegem, Rollencamp, Rollancourt (Arras) Rollancourt (Cambrai) Rollant Valcel, Rollepot, Rollez[32]. Rollo was een wolfsnaam, die al vroeger in de streek voorkwam. In Beowulf[33] komt men koning Wulf tegen en een zekere Wulfgar, leider van de Wendlas tegen de Vandali. En Rollo was een Vandaal. De Hastings startten hun huis met een Wulfa en een nakomeling Aldwulf. De Merciërs kenden een Wulfhere zoals in Wulveringem. Familienamen met 'wolf' en 'wulf' zijn heel frequent in Vlaanderen en toponiemen met wolf komen heel regelmatig voor[34].

Alania wordt genoemd. De in Vlaanderen bestaande familienamen die van 'Alanen' afkomstig waren, zijn talrijk[35]. Ze duidden misschien dorpen aan waar Alanen woonden die uit het oudere Alania afkomstig waren. De naam Allen is in Engeland gekend sinds Willem de Veroveraar. In Normandië zijn familienamen met Alain ook duidelijk aanwezig.

Een andere naam is Moere (More Møre Moer Maer Môrlant[36]), een algemene naam voor een veen- of moerasgebied, dat als plaatsnaam en familienaam[37] is overgebleven. Moere, nu in West-Vlaanderen, was een plaats die in de tijd van Rollo aan zee lag. De schepen van Rollo konden zo bij zijn woonplaats aangemeerd liggen. 'De Moeren', ook aan zee, liggen nu in Frans- en West-Vlaanderen. Zeker is dat Rollo de streek rond Saint-Omer later, na zijn uitwijzing door Harald, ook aanviel. Ook Zuiddorpe in Zeeuws-Vlaanderen heette ooit Moere. Dudo geeft Rollo de bijnaam 'Moericus', van de Moeren. Kan dat Moereland het land van de Morinen zijn? De beroemdste bisschop van Rouen, Rollo's hoofdstad, kwam uit de streek van de Morinen! In het dertiende-eeuwse Gudrun-verhaal, gebaseerd op oudere verhalen, komt een Siegfried (Sivrit) van Môrlant of Môrriche voor. Moeten we hier de historische figuur van de Deen Sigfred (930-965) uit 'De Moeren' (Ardres, Guines) in herkennen[38]? Môrland was de naam van het bisdom van Terwaan. Te bedenken dat vlak bij Moere de gehuchten 'De Engel' in Ichtegem, 'Engel, Engelbeke en Moerlete ' in Aartrijke en 'Engelbeek, Ange' te Eernegem bestaan. Woonden daar Ynglingar, een naam uit de stamboom van Rollo? (Angelen, Engelen[39]). Rognvaldr, graaf van Møre, vader van Rollo komt uit 'bewerkte'

Ijslandse sagen van eeuwen later.

Nog een naam: Upland, Ipland of Opland. Het staat in het West-Vlaams voor 'een verhoogd terrein'. Die veilige hoogtes bij de zee waren er duidelijk ook bij Moere (14m, 16m, 21m...). Oplanden betekent ophopen. Upland of oplaendinge (een naam uit de stamboom van Rollo) betekent dan 'één door mensen opgehoogde plaats'. Kon dat in de delta's van de Aa tot de Schelde liggen?

Datia of Dacia: De Dania of Denen waren een volk dat misschien in een ver verleden uit het noorden via het oosten en zuiden in West-Europa belandden. Dacia werd de oudste naam van wat nu Normandië is. Vandaar dat de namen Dania en Dacia afwisselend werden gebruikt. De West-Europese stamboom van de Dani startte met Scyld. Dat hoort bij de Scheldestreek en de Scheldevikingen. Dani bestonden o.a. uit Scyldingen, met een Healfdani-aftakking, en uit Ingwinen. Een nakomeling van Scyld was o.a. een Hrothulf (Hrolfr, Roluo: Rollo). Voor de betekenis van 'den' of 'dan' hoeven we echt niet ver te zoeken. In de West-Germaanse talen[40] betekent dat een vlakte, een lare, een schuilplaats, een vallei, verwant aan de 'wik' van de wikingen. We moeten voor de Denen of de Dani in de richting zoeken van 'bewoners van een laaggelegen gebied dat als schuilplaats dienst kon doen'. De Schelde-delta en de Aa-delta bij Saint-Omer lijken me daarvoor ook ideale plaatsen[41].

ROLLO, Koning der Noormannen.

Rollo staat in een achttiende-eeuws boek met een leeuw als wapen[42]. Heeft Rollo een West-Europese leeuw als symbool? Het is intrigerend hoe men rond Rollo, Vlaanderen en Normandië gelijkaardige leeuwen tegenkomt op wapens. De kleuren rood, geel en blauw vallen daarbij op. Ook de latere wapens in Nederland kwamen van uit die richting. Het wapen van de West-Vlaamse gemeente Staden komt van de adellijke familie de Carnin die de titel van Méricourt (Maeri-curtis) had, hof van Moere in Morinenland. We zien drie gele leeuwenkoppen op rood, met blauwe tongen. De leeuwen op de vlag van Normandië zijn ook geel op rood en hebben ook de blauwe tongen van de Moere-streek. (extra foto's op webstek)

Het land van Rode, land van de Scheldevikingen

'Pagus Rodanensis' was een gouw ten oosten van het Zwin, al vermeld in 707. De stad Aardenburg/Rodenburg dankt haar naam aan deze pagus, die weer zou zijn afgeleid van een rivier Rodana of Rodanos, wat we als Rodebeek kunnen aanduiden. De pagus Rodanensis omvatte de streek van Oostburg en Rodenburg, en reikte tot Maldegem, Adegem en Westkapelle. De laatste vermelding van de gouw dateert uit de tijd van Karel de Kale (840-877)[43]. Het gebied bezit veel 'rode'-toponiemen[44].

Het land van Rode, Rouen

Enkele oude namen voor de stad waren Rotomagos, Rodom, Rothom, Rudhûm... Zijn dat verwante toponiemen met Rode? Eenzelfde Robec of Rodebeek[45] stroomt door Rouen. Lajoye[46] zag geen consensus wat betreft de betekenis van de naam Rouen. Bij de Germanen vond hij Rotum, Rothum en een Angelsaksisch Roðem. Dat was voor hem een goede reden om naar Scandinavië te springen met een daar gevonden Ruða en Ruðuborg. Voor Gicquel[47] betekende Roland 'pays de gloire' (gloire van hruot-groot) en Rotomagus (Rouen) ook 'pays de gloire' (ook van hruot).

Was dat 'hruot' niet een deel van de naam van Rollo? Victrice[48] (330-407) werd waarschijnlijk geboren in Moere-

Môrlant, de Scheldestreek bij de Morinen. Een Arabisch reiziger, Abraham Ben Jacob, spreekt van Rudhûm in het land van de Farandj (Franken). Hij schrijft dat het volk een zalm 'salmûn' en een gans 'ghâns' noemt, een bewijs dat de West-Germaanse taalgrens in de tiende eeuw nog ver in het zuiden lag. De Normandische annalen schrijven dat in de middeleeuwen, de schepenen van Rouen regeerden op zijn Vlaams, een zoveelste verband[49]!

De taal van Rollo

Na zijn 'benoeming' werd Rollo verwacht aan het hof van Karel de Kale. Hij stelde er zich voor met een groet in het Diets 'Bij Got'[50]. Die woorden wilden de koning en zijn hofhouding niet meer begrijpen, integendeel: ze dreven er de spot mee. Een duidelijke aanwijzing dat het Germaans geboren Frankenrijk hier op zijn einde liep en misschien ook een aankondiging voor vele latere conflicten tussen het Germaans blijvende Duitsland en de zich romaniserende Germanen van het latere Frankrijk. Na duizend jaar is dit (in België) nog altijd een twistpunt. Karel en Rollo moesten met elkaar praten via een tolk. Dat 'bigot' was geen Scandinavisch, wel West-Vlaams/Saksisch van de 'Denen', de taal van het land van Rode. Op de webstek van 'laaglandsinfo' staan honderden voorbeelden die aanduiden dat zowat alle plaatsnamen en familienamen in Normandië niet met het verre noorden, maar met het dichte noorden te maken hebben, Saksisch Vlaanderen, Friesland en Kent. Ook de substraten uit de Normandische streektaal duiden meer op een West- dan op een Noord-Germaanse origine. In Rouen sprak men een West-Germaanse taal. De oudste teruggevonden runenteksten, ook in Denemarken, zijn duidelijker geïnspireerd op het West-Germaans dan op het Noord-Germaans...

Figuur: Dacia/Denmark (uit Wapenrol)

Besluit

Al het voorgaande blijft zijdelings bewijs, maar in het noorden ontbreekt zelfs dat. Het is aan de Scandinaviërs om evenveel zaken te vinden om 'Rollo' te claimen binnen de geschiedenis van Uppland of Møre. De West-Europese relicten met hun onderlinge verbanden overtreffen de latere Noorse of Deense aannames i.v.m. Rollo. Als er in het noorden al sprake was van een Rollo, kan dat alleen een (Russische) naamverwant zijn geweest. De Normandische Rollo is voor mij tot nader order een Deen uit Vlaanderen-Zeeland.

Het artikel is een ingekorte versie. Van tekst die niet in het artikel staat, zijn de bronnennummers ook achterwege gelaten. De volledige versie met afbeeldingen en alle bronnenvermeldingen is te lezen op:

http://laaglandsinfo.jouwweb.be/normandia/rollo

---

1 http://www.gjallar.nl/index.html Walcheren: Walacria Walichrum Walgri uualgras...

2 *Miracula sancti Bavonis,* Holder-Egger, 1888, p 596 ... Piratae Danorum sedibus suis non contenti,Walachram. petentes, cuncta devastant...

3 Andere gebruikte namen voor Rollo: Rolle, Roulles, Roluo, Rou, Rous, Roul, Roulf, Rodolf, Rodolfus, Radulf, Radulfus, Raoul...

4 Richerus Remensis, *Richeri historiarum quatuor libri* (995-996): Poinsignon A.-M, *Histoire de Richer en quatre livres, Publiée par l'Académie Impériale de Reims, avec traduction, notes, cartes géographiques et Fac simile du manuscrit de Richer, par* (Google eBoek) Reims 1855 Tome I, I, XXVIII, p.56 ...dux piratas Rollone filio Catilli...

5 De familienamen Ketel Ketels, Ket(t)elle, Quetel, Kettel, Kethulle Cattel, Catel, Cateel, Katiel ... zijn nog courant in Vlaanderen.

6 Dudo van St.-Quentin, Gesta Normannorum, An English Translation, editor: Felice Lifshitz, op: http://www.the-orb.net/orb_done/dudo/dudindex.html (januari 2015, volgens Fécamp-Berlijn manuscript) Latijnse versie (januari 2015) op: http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost11/Dudo/dud_no09.html
Het Nederlands in een eigen vertaling, zie webstek.

[7] Scania, Scandie, Scancia, Scaucia (751) bij Edingen, Waals Scåssene, Frans Écaussinnes-d'Enghien, met een 5e eeuwse necropool. De gemeente is een mark op de grens van Henegouwen en Brabant en heeft een rijke geschiedenis die teruggaat tot de hier besproken tijd en vroeger.

[8] Wikipedia: Scania was first mentioned in written texts in the 9th century. It came under Danish king Harald Bluetooth in the middle of the 10th century. Op: http://en.wikipedia.org/wiki/Scania januari 2015

[9] Zeeland: Maaler Josua, Die Teütsch Spraach (Zurich, 1561) Duits-Latijns woordenboek: Zeelandt. Zelande. Cadanonia, Scandia, nunc Zelandia. En: Thierry Jean, bewerking van Estienne Robert, Dictionaire Francois latin (Parijs, 1564): Selande, ou Zelande, Codanoniana, Scandia, nunc Selandia. Op: (januari 2015). http://www.dbnl.org/tekst/_naa002197601_01/_naa002197601_01_0015.php Welk Zeeland?
Fakse: Benoit de St. More, Chronique des Ducs de Normandie (±1190) Welk Fasge?
Twee meegebrachte toponiemen uit het zuiden?

[10] INL bij Fas

[11] zie webstek.

[12] Vanbrabant Luc, De ontdekking van Nederlands in Normandië, Boekscout Soest 2013, hoofdstuk 3, Danen. En verder over Dani die Northmanni zijn: zie webstek.

[13] Zie INL bij wijken

[14] Conseil de l'Europe, *Les Vikings... Les Scandinaves et l'Europe*, catalogus tentoonstelling Parijs 1992

[15] Harald Harfager's Saga, hoofdstuk 24

[16] Aangeduid als Noord-Frankrijk, maar eigenlijk een anachronisme, want Noord-Frankrijk was in Rollo's tijd nog geen Walland of Franssprekend land, wel in de twaalfde, dertiende eeuw: een verkeerd aangedikte passage dus.

[17] Fischer Peter, vertaler, *Historia Norwegie*, Uitgevers Inger Ekrem en Lars Boje Mortensen, Museum Tusculanum Press, Kopenhagen 2003, p. 66

[18] Irlenbusch-Reynard Liliane, La Tradition norvégo-islandaise sur Rollon: Un témoignage convaincant? Université de Stavanger MEMS 2013 p. 8

[19] In de drie oudste teksten (Resensannáll, Forni annáll en Høyers annáll rond 1280) komt dit voor: 885-888: aankomst van Rollo in Normandië - 897-898: verkrijgen van Normandië - 943-944: overlijden van zoon Willem. Irlenbusch...p. 9

[20] Irlenbusch... p.14-15

[21] http://armidalesoftware.com/issue/full/Thaler_841_main.html#C 2 (januari 2015) verwijzend naar D.J.H. Clifford, In Search of Pons: Ancestor of the Clifford & Poyntz Families (West Hoathly, Sussex 2001)

[22] *Willelmi Gemmetencis Historiæ* (Du Chesne, 1619), Liber II, I, p. 221, p. 228

[23] Ullidtz Per, The Danish Conquest of England BoD Kopenhagen 2014, p162, schrijft ook Hadding, Anstign, Hastingus. Hij valt Vlaanderen, Brabant, Artesië en Picardië aan, (Panckoucke André-Joseph, Abrégé chronologique de l'histoire de Flandre contenant les traits remarquables de l'histoire des comtes de Flandre depuis Baudouin Ier dit Bras de fer, jusqu'à Charles II, roi d'Espagne Duinkerke 1762) maar bevindt zich daarvoor en daartussen in Normandische gebied. Hij wordt door Karloman II verslagen maar krijgt later van hem wel de titel van graaf van Chartres.

[24] Willem van Malmesbury, II, 127, p. 110

[25] Normandy dukes, op: http://fmg.ac/Projects/MedLands/NORMANDY.htm#_ftnref4 januari 2015

[26] http://www.ville-le-treport.fr/tourisme_patrimoine-85.html ...Vers 859, Le Tréport voit le débarquement des Normands. Au Xe siècle Rollon s'installe dans la région et y meurt... Bij Toussaint (Toussaint Michel Chrétien, Le Pais de Caux, P.-F. Giffart, Parijs 1740 p 13 (Google eBoek) staat dat de vroegste naam voor Le Tréport Keltisch was: Traez, treiz tréaz: zich terugtrekkend bij eb. In dit Saksisch-Fries gebied kan dat ook in onze taal 'tras' (terras) zijn: Horizontale laag grond, veelal onder water ontstaan en blootgekomen door omhoogheffing van de zeebodem of daling van de waterspiegel (INL). Letterlijk wordt dat dan 'thaventras'. Volgens mij kan dat afslijten tot Taventeri, een 'Deventer' in Friesland, maar niet in Nederland.

[27] Orderic Vital, L'Histoire ecclésiastique, livre V (twaalfde eeuw), op (december 2014) :
http://agoraclass.fltr.ucl.ac.be/concordances/orderic_hist_eccl_05/ligne05.cfm?numligne=12&mot=Halbacenses
... Ducentem fortes regem, multasque cohortes Deuicit Daciae congrediens acie. Frixones, Walcros, Halbacenses, Hainaucos Hos simul adiunctos Rollo dedit profugos Egit ad hoc Fresios per plurima uulnera uictos, Ut sibi iurarent atque tributa darent...

[28] d'Avril Adolphe, La Chanson de Roland Uitgeverij Albanel Parijs, 1867. De Franse Wikipedia spreekt over Godfred, Godefrid of Godfried de Frise, de Nederlandstalige over de Deense Godfried de Noorman.

[29] Op: http://eng.molgen.org/viewtopic.php?f=3&t=118 januari 2015
Op: http://flemish.wp.st-andrews.ac.uk/page/2/ januari 2015, citaat: zie webstek

[30] Op: http://archiver.rootsweb.ancestry.com/th/read/CLANCAMPBELL/200601/1137911727 januari 2015

...The related Norman families descended from Gommeri Ingvarsson and Rollo "Granger" apparently share a common paternal ancestry with the prominent Scottish names associated with Flemish nobility, including Baird, Buchanan, Cameron, Campbell, Crawford, Douglas, Fleming, Graham, Hay, Lyle, Murray, Seton and Stewart...

[31] http://gw.geneanet.org/loic15lang=fr;pz=jean;nz=priou;ocz=3;p=rollon+robert+ier;n=de+normandie

[32] . - Rollegem, Rollo inga heim: nederzetting van de lieden van Rolo (Rolighem 1164 Rolinghem 1167 bij Gysseling uit Hrôdilinga-haim, Rolinghem 1103 op http://www.vbsrol.be/)
- Rollencamp 1181 (Château-l'Abbaye bij Saint-Amand-les-Eaux, Frans Henegouwen)
- Rollancourt bij Arras (Rolleni curtem 974, kopie ±1088 bij Gysseling) (Rollancourt bij Cambrai, van Rotlancurt 1064)
- Rollant Valcel bij Arras ±1200: letterlijk Rolloland valleitje (Gysseling: Hrôdilandi valleitje)
- Rollepot (Rollopoth 1176 Arras, aan de Canche bij Frévent) De Heer van Rollepot, had al zijn titel in 1240 en woonde er op een castrale motte.
- Rollez (Picardië) Rolers 1175) 'Rolo-lare'. (Roeselare, Roulers in het Frans, Roslar in 821 heeft een andere origine)

[33] Beowulf speelde zich misschien af in de Scheldedelta. Beowulf betekent 'bijenwolf', een poëtische omschrijving waarmee een beer wordt bedoeld, maar waar de 'wolf' wellicht nodig was om de stam aan te duiden.

[34] Roucourt (Roocurt 1175) bij Doornik en Roucourt (Ruholcurt 1076) bij Douai. Gysseling schrijft: van Hrôdiwulfi curtis, de exacte naam voor Hruotwolf, Rollo. Bij Cambrai is er nog een Rouecort (1202). Andere namen met 'wolf': Wulf (Tielt), Wulfberg (Deerlijk, Lissewege en Zwevegem), Wulfdam (Moorsele, Rollegem! en Moorslede), Wulfhoek (Hooglede, Kaprijke en Nevele), Wulfke (Ronse), Wulfsdonck (Moerbeke-Waas), Wulverdonck (Wachtebeke), Wulfstraetje (Waasten), Wulverdinge (Wulferthinga 1175 bij Watten, met heer Wulveric in een charter van 1186), Wulvergem, Wulveringem (het heim van de familie van Wulfhere, wat kon verkorten tot Hródulfr of Hróflr: Grootwolfheer, wat een eind-r kan verklaren), Rodelinghem (bij Ardres), Wolfschoot (Wachtebeke), Wolfshil (Sint-Kruis), Wolfsputte (Sint-Gillis-Waas) ...

[35] Alanen, Alain, Alain Allin, Allein, Alleyn, Allijn Allyns, Allès, Alles, Alan Allan, Allen, Alleleyn Alleleijn Alanus... (misschien ook vormen met een h-) Debrabandere F, Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk, L.J.Veen/Het Taalfonds 2003

[36] Teruggevonden spellingen bij verhalen over Rollo.

[37] West- en Oost-Vlaanderen: Moere (De Moeren) Moere, Bloot Moere, Moere-Nieuwland, Moerdijck (Moere) De Moere, Hoge Moere Lage Moere, Moer-Lede (Meetkerke) Moeredykje, Moerewegel (Koekelare) Moereveld (Torhout) Moerewyk, Moerhoek (Wulveringem) Stockmoere (Eeklo) Wittemoere (Sleidinge) Hinnekensmoere (Ruiselede) De Hooge Moere (Stalhille) Leege Moere (Jabbeke) Liefkensmoeres (Bredene) Moerkerke (Damme) Moerbeke, Moerbekebos, Moerbekeschepolder, Moerspuie Polder, Moerhof (Moerbeke-Waas) Moer (Wachtebeke) Moerbosch, Moerbrugge (Koolskamp) Moerhoek (Bulskamp) Moerhoek (Houtave) Moerhof (Adinkerke) Moerhof (Veurne) Moerhuyse(n) (Maldegem) Moerlete (Aartrijke) Moershoofde, Moerthoofde (Sint-Laureins) Moerwege (Adegem) Moerlandstraat (Sint-Niklaas) Moerzeke (Oost-Vlaanderen)
-Toponiemen met Moere in Frans-Vlaanderen: Mérignies, Meregniez 1147, uit Mœriniacas: toebehorend aan de lieden van Mœri (mœri: vermaard?) Méricourt (mœri-curtis?) Les Moëres (Moerekerke of De Moeren, dat deel uitmaakt van De Moeren in België) Morbeque (Morbeke uit Morbeika 1127, uit mora, veen) Morenchies (Morenceis 1064) Marquenterre (Mareskigne 1190) Maretz (Mares 1074) Maresquel (Maraculum 1135) Maresches (uit mariscus, moeras?) Marbaix (Mari-baki 1131, Maarbeke) Mardyck
-Familienamen met Moere: Van Moer(e),Van de(r) Moer(e), Van der Moeren, Van den Moere, Van de Moore, Van der Moor, Vamour, Moerkens, Mierkens, Moerland, Morland, Moeland, Moerlan(t)s, Moerman(s), Moereman(s), Moreman(s), Moormans, Mourman(s), Mourmanne, Mourmant, Moureman(n)e

[38] Was die Sigfred een voorzaat van de adellijke Normandische familie de Pellevé? De familie zegt af te stammen van één van de krijgsheren van Chlodwig. Van 'pelle' en 'wit'? In West-Vlaanderen is iemand met een 'witte pelle' iemand met een blanke huid. Het hoofd in het wapen van de familie is wit en heeft geel haar.
Zie http://laaglandsinfo.jouwweb.be/normandia/normandische-adel en Vandemaele Joël, Gudrun, ontvreemd Vlaams erfgoed? Watou 1997

[39] Familienamen: Van Opland http://armidalesoftware.com/issue/full/Thaler_841_main.html#C2 januari 2015
http://gw.geneanet.org/loic15lang=fr;pz=jean;nz=priou;ocz=3;p=rollon+robert+ier;n=de+normandie
Stamboom: Zie webstek

[40] Uitleg van 'Den' voor Nederlands, Engels en Oudsaksisch: zie webstek.

[41] Den/dan in plaatsnamen en familienamen: zie webstek.

[42] C.C.Tacitus, Antiquitates Germanicae, of Hoogduitsche Oudtheden, bijgebonden: Hugo de Groot, Verhandeling van de oudtheid der Batavische republyk. Amsterdam, Jacob van Royen, 1714

[43] In de tiende eeuw worden zowel Aardenburg als Oostburg reeds in de 'pagus Flandrensis' gelocaliseerd. Op: http://encyclopedievanzeeland.nl/Rodanensis,_Pagus en http://www.dbnl.org/tekst/_vla016199501_01/_vla016199501_01_0056.php (januari 2015)

[44] Roden in Schelderode (Rodus 866) was de kern van de Baronie van Rode, bakermat van een geslacht dat de naam 'van Rode' droeg. De oudst bekende, Iderus van Rode, leefde rond 1101. Andere mogelijke toponiemen: Rode Sluis (Moerbeke-Waas) Rode Poort (Lovendegem) Rodenhuis (Mendonk) Rodenhuize (Desteldonk) Rodeleghem Rodelinghem (Rollegem) Rodenacum 831 Hrodnace 831 en wat verder uit de buurt maar toch langs de Schelde: Rotnace 855 (Ronse)

[45] · 11e eeuw: Rodobech, Rodhebec, Rodobech

[46] Lajoye Patrice, *L'évolution du nom de Rouen dans l'antiquité et au haut moyen âge en domaines celtique, latin et germanique,* MRSH, Université de Caen. Romeinse tijd: Ratumacos Rotomagus Rodomagus Rothomagensis. Vanaf de zesde eeuw: Rotumo Rotomo Rodomo Rothomo. Tiende eeuw: Arabisch, Rudhûm. Elfde-twaalfde eeuw: Semitisch, RDWM, RD'WM (Rodomo)

[47] Gicquel Bernard, *Généalogie de la Chanson de Roland* Parijs Publibook 2003 p. 36

[48] Wikipedia januari 2015 bij Victrice en http://nominis.cef.fr/contenus/saint/1637/Saint-Victrice.html Hij was eerst een Romeins legioensoldaat voor hij zich bekeerde tot de christelijke godsdienst. Victrice sloot vriendschap met Sint-Maarten en zijn missioneringstochten brachten hem terug naar Brugge, Kortrijk, Rijsel, Doornik en de hele rechteroever van de Schelde, wat hem ook tot apostel van de Nerviërs maakte. Hij missioneerde in Groot-Brittannië en was ook een tijd (aarts)bisschop van Rouen. Van een grote talenknobbel werd geen gewag gemaakt, omdat de streektalen toen nog niet gescheiden waren.

[49] Lemarignier M, *Note sur les échevins dans les Etablissements de Rouen: influences flamandes sur les institutions municipales normandes?* Lille-Paris, 1958 ...Il met en lumière la provenance flamande de l'èchevinat rouennais...

[50] Dom Bouquet*, VIII, Reiffenberg, Introduction de la Chronique de Ph. Mouskes* p. 316. Ondertussen is dat als 'bigot' in de gewone Franse spreektaal terechtgekomen en betekent het 'kwezel'. Weer een hint hoe aan het koninklijk hof alleen het Frans mocht overleven en de rest belachelijk werd gemaakt.

SEMafoortje

ROMEINSE GRAFVELDJES IN RONSE

In opdracht van de stad Ronse ontwikkelt SOLVA het bedrijventerrein Ronse Pont West. De opgravingen die de ontwikkeling voorafgaan, zijn inmiddels afgerond. Terwijl er in een eerdere fase van het onderzoek heel wat vondsten uit de steentijden en metaaltijden aan het licht kwamen, werden de voorbije maanden vooral Romeinse en middeleeuwse sporen aangetroffen. Op zo'n 400 meter van elkaar bevonden zich twee grafveldjes uit de Romeinse tijd. Tijdens de Romeinse periode werden de overledenen op een brandstapel verbrand, waarna de resten in een kuil of urn werden gedeponeerd. De graven in Pont West waren urnengraven, wat eerder uitzonderlijk is voor de regio, maar wel vaker voorkomt in naburige zuidelijke regio's (Henegouwen, Noord-Frankrijk…). Het noordelijke grafveldje telde vijf goed bewaarde urnengraven en twee vernielde graven. Het zuidelijke urnengrafveld leverde een tiental graven op. Deze lagen parallel aan een kleine Romeinse weg. In de graven stonden bekers, borden en kookpotten. Deze vormen waarschijnlijk de weerspiegeling van een dodenmaaltijd. Centraal op het onderzoeksterrein vonden archeologen sporen terug van grootschalige kleiwinning uit de Romeinse periode. In het begin van onze jaartelling zijn er tientallen lange sleuven gegraven, met een lengte tot al gauw 20 meter en meer. Deze sleuven sneden zich tot 4 meter diep in de zware klei in. Deze klei is waarschijnlijk ontgonnen met het oog op de productie van aardewerk of bouwmateriaal. De kuilen zijn naderhand gedempt, maar de impact van deze werken was zo drastisch dat deze tot de dag van vandaag zichtbaar zijn in het landschap. Ook tijdens de middeleeuwen is deze zone opgezocht. Dat bewijzen immers verschillende bewoningssporen uit de volle middeleeuwen (tiende-twaalfde eeuw) die er zijn teruggevonde

Dateren

Ruud van Veen, Groningen

Sinds enige tijd kijk ik regelmatig naar de discussielijst in *Nifterlaca*[1] van Jeff van Hout. Daarin vraagt Jeff zich op 14.10.2014 af of de middeleeuwse oorsprong van Portolaankaarten weerlegd is. De achtergrond van die vraag is de promotie van Roel Nicolai aan de Universiteit van Utrecht[2], die in zijn proefschrift stelt dat de informatie op de bekende Portolaankaarten niet in de middeleeuwen verworven kan zijn, omdat men toen nog niet is staat was om kustlijnen zó nauwkeurig in beeld te brengen. Helaas is het proefschrift nu (herfst 2014) nog niet verkrijgbaar, zodat de details ervan hier onbesproken moeten blijven. Roel is echter niet de eerste die zich afvraagt waar de Portolaankaarten vandaan komen en omdat ook hij op die vraag geen antwoord heeft is inzage van het proefschrift niet dringend. Wel heb ik mij afgevraagd of hij daarin ook aandacht heeft besteed aan Yü Chi Thu. Want dat is geen Chinese dichter of wijsgeer, maar een in steen gegraveerde kaart van China, waarvan gezegd wordt dat die in 1137 of mogelijk zelfs nog eerder is vervaardigd. Hier geef ik bij gebrek aan beter een afbeelding die ik op het internet vond. Een wat duidelijker afbeelding is te vinden in het boek van John Goss over de geschiedenis van de Cartografie[3].

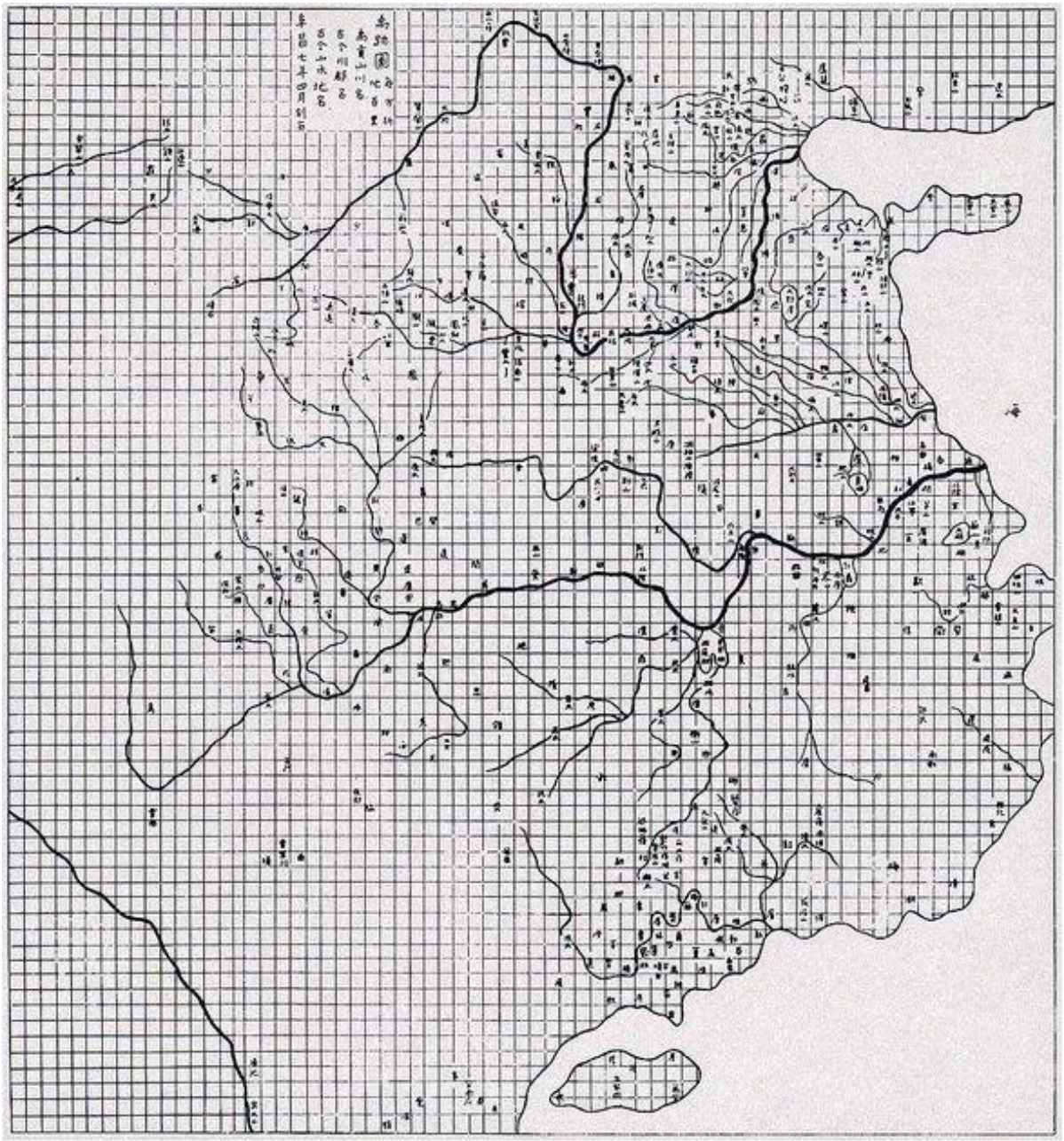

Deze merkwaardige kaart is voorzien van coördinaten die geen graden oosterlengte en noorderbreedte voorstellen, maar vaste afstanden. De kaart wijkt daardoor iets af van de afbeeldingen van China in onze atlassen, want die zijn gebaseerd op de z.g. Mercatorprojectie. De kustlijnen zijn schematischer dan op de kaarten die wij gewend zijn, maar het verloop van de rivieren is met een verbluffende nauwkeurigheid weergegeven. Een verdere bijzonderheid is dat de kaart met de bovenzijde naar het noorden ligt, zoals wij dat gewend zijn. Voor een Chinese kaart ligt dat echter helemaal niet voor de hand, want in China was het zuiden de primaire hemelstreek[4]. Als deze kaart werkelijk rond 1100 vervaardigd is, dan moeten we aannemen dat de Chinezen op cartografisch gebied toen minstens een half millennium voorliepen op hun Europese collega's. Wie de boeken van Gavin Menzies[5] heeft gelezen komt wellicht op de gedachte dat de basis voor onze Portolaankaarten dan misschien door Chinezen is gelegd, maar aanwijzingen daarvoor zijn er helaas niet. Yü Chi Thu is het énige product dat op een enorme Chinese voorsprong zou wijzen. Andere Chinese kaarten zijn net zo onbeholpen als de exemplaren die in die tijd in Europa werden geproduceerd. Voorlopig blijven de Portolaankaarten dus nog een raadsel. Nicolai heeft blijkbaar de neiging om zulke kaarten aan veel oudere, onbekende culturen toe te schrijven (zoals dat bijvoorbeeld ook gedaan is in het bekende boek van Charles H. Hapgood[6]), maar dat levert alleen maar vragen op in plaats van antwoorden.

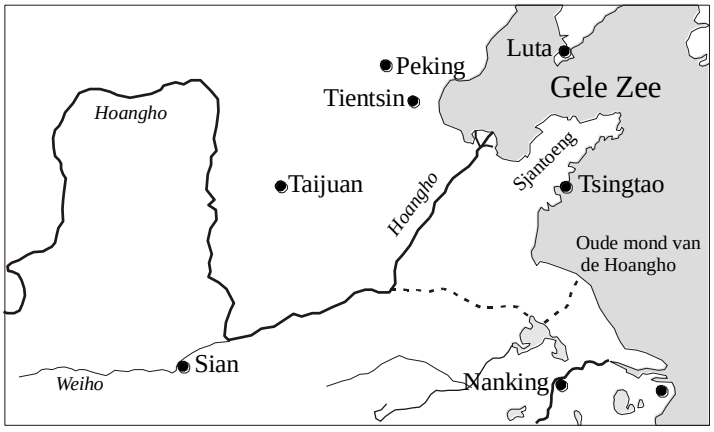

Het is trouwens merkwaardig dat Yü Chi Thu niet een geweldige sensatie in de cartografische wereld is geworden. Dat er rond 1100 een kaart van een dergelijke kwaliteit bestond had al onze ideeën over de ontwikkeling van cartografie en andere technische vaardigheden naar de prullenbak moeten verwijzen. Toch is er in de meeste boeken over kaarten of over de geschiedenis van techniek en wetenschap niets over te vinden. Misschien vindt men het moeilijk om te accepteren dat de Chinezen in de twaalfde eeuw al ongeveer hetzelfde konden als de Europeanen in de achttiende of negentiende eeuw? Of voelt men aan zijn water dat er ergens iets niet klopt? Want dat is het geval en mooi te zien in de Bosatlas (zie schetsje). Niet in de grote prachtige loodzware gedetailleerde *Wereldbosatlas* uit 2009, maar in de atlassen die in de vorige eeuw nog *Bos' schoolatlas der geheele aarde* (1912) of *De grote Bosatlas* (1988) heetten. De kaarten van Zuid-Azië of Zuidoost-Azië daarin vertonen ten noordoosten van Nanking de "Oude mond van de Hoang ho". Een prachtig boek over deze *Gele Rivier*[7] vertelt ons het volgende:

> *"Als de kop van een enorme hagedis steekt het heuvelachtig Schiereiland van Shandong uit in de Gele Zee. Tot 1853 stroomde de Huanghe ten zuiden van deze omvangrijke kaap, maar tijdens de enorme zondvloed van dat jaar trad de rivier buiten haar oevers en veranderde plotseling van koers."*

Op Yü Chi Thu ligt de mond van de rivier ten noorden van het schiereiland. De kaart geeft dus de situatie van ná 1853 weer. Dat ze uit de twaalfde eeuw stamt, is een fabeltje. De bedenker daarvan is waarschijnlijk de befaamde sinoloog Joseph Needham[8]. Een bekend gezegde luidt "voorspellen is moeilijk, vooral als het de toekomst betreft". Ik zou daar aan toe willen voegen. "dateren is moeilijk, vooral als het om het verleden gaat".

---

1 http://www.nifterlaca.nl/list.php?3
2 pers.uu.nl/oorsprong-middeleeuwse-zeekaart-weerlegd/
3 John Goss: *De geschiedenis van de Cartografie*. Lisse 1994, p. 53.
4 Amir D. Aczel: *Het raadsel van het kompas.* Amsterdam 2002, p. 75.
5 ***1421**, Het jaar waarin China de Nieuwe Wereld ontdekte*, Amsterdam 2002.
***1434,** Het jaar waarin China de Italiaanse renaissance deed ontbranden*, Amsterdam 2008.
6 *Maps of the Ancient Sea Kings. Evidence of Advanced Civilization in the Ice Age*. New York 1979
7 Kevin Sinclair: *De Gele Rivier. Een reis door 5000 jaar China*. Amsterdam 1987, p. 188.
8 *Science and Civilization in China*, Volume 3. Cambridge 1954.

Hoevelaken

Guido Delahaye, Amersfoort

Robert Kreuning, een schoolcollega van mij, schreef in 2013 een lijvig jubileumboek over het 50-jarig bestaan van de voetbalclub van Hoevelaken, het dorp ten oosten van Amersfoort. Over de naamgeving van Hoevelaken raakten we in gesprek. Ik had er een andere opvatting over dan doorgaans gebruikelijk is. Mijns inziens heeft de naam niets te maken met een Hoeve aan het riviertje de Laak, maar had de naam betrekking op de ontginningen die rond het ontstaan van Hoevelaken in 1132 volop aan de gang waren. Mijn zienswijze leek Robert zeer aannemelijk en deze heeft hij dan ook met de volgende tekst opgenomen in zijn boek.

> *"De naam Hoevelaken is een naam, die vanwege de oude schrijfwijze een onjuiste verandering van klank en daardoor van betekenis heeft ondergaan", zegt Guido Delahaye. "In de oudste schriftelijke bron (1132) heette de plaats Hoflaken of Hovelaken. Om aan te geven dat de 'o' een lange klinker was, werd er in de schrijftaal een 'e' achter geplaatst. De naam Hoevelaken heeft dus niets met een hoeve of boerderij te maken, maar met een hof, een omheind stuk land. De omheining kon bestaan uit een door mensen aangebrachte omrastering, maar ook door natuurlijk struikgewas en begroeiing of een combinatie van beide. Ook het tweede deel van de naam, 'laken', heeft een andere en onjuiste betekenis gekregen. De algemene opvatting is, dat het de naam dankt aan het riviertje de Laak, dat de grens tussen Hoevelaken en Nijkerk vormt. Maar in 1132 vormde dit gebied nog een groot veen- en moerasgebied. Het moest namelijk nog ontgonnen worden. Dat in 1132 in dat moerasgebied al een rivier met de naam Laak zou hebben bestaan, is een onbewezen aanname, maar diende wel om de opvatting te onderbouwen dat 'laak' ook grensscheiding kon betekenen. Een typische cirkelredenering (= een standpunt gebruikt als argument, terwijl dat standpunt nooit bewezen is, maar slechts een aanname) dus. In de oorkonde uit 1132 is sprake van een rivum (= water, stroom) als begrenzing van het te ontginnen gebied. Het gebied tussen Hoevelaken en Nijkerk moest in 1132 nog ontgonnen worden. Het woord 'lake' heeft dan ook geen betrekking op de 'Laak', dat een gegraven beek is en pas ontstond in de tijd van de ontginning, maar op de drassige bodem. 'Lake(n)' betekent, naast ongeschikt of onbruikbaar (vergelijk: met iemand of iets laken), immers ook "het weke", of "het zachte" waar men het vocht uit laat lopen of druipen. Het woord 'laken' is een verwijzing naar de drassige veen bodem, die men ging ontginnen door er het vocht uit te laten 'lekken' door greppels en sloten te graven. Hoevelaken was dus oorspronkelijk een omheind stuk land in een drassig gebied, wat precies klopt met de oudste beschrijvingen van de plaats, en heeft niets te maken met een of enkele hoeven (boerderijen) langs de Laak".*

Commentaar van Verwers

Op het jaarboek kwam commentaar van de Oudheidkundige Kring van Hoevelaken en wel van Pim Verwers[1], die lid is van die Kring. Verwers noemt het boek een verrijking voor de geschiedenis van ons dorp, maar met mijn opvatting over de naamgeving was hij het in het geheel niet eens. Hij schreef daarover de volgende tekst in het tijdschrift van de Oudheidkundige Kring:

> *"Tenslotte nog iets over de inleiding van het boek. Een van de onderwerpen is de naam van Hoevelaken. De auteur gaat af op Guido Delahaye, zoon van de inmiddels overleden archivaris Albert Delahaye. De laatste liet vele geleerden versteld staan met zijn opvattingen, bijvoorbeeld over de plaats waar de vroeg-middeleeuwse internationale handelsplaats Dorestad (bij Wijk bij Duurstede) had gelegen. Die situeerde hij in Noord-Frankrijk. Ondanks herhaalde verzoeken in het midden van de jaren '70 van de vorige eeuw is Albert Delahaye nooit ingegaan op de uitnodiging de grootschalige archeologische opgravingen in Wijk bij Duurstede te bezoeken[2]. Dan had hij met eigen ogen de enorme nederzetting met uitgebreide houten oeverwerken, zo'n 30 ha, aldaar kunnen zien. Een vergelijkbaar archeologisch onderzoek is in Noord-Frankrijk niet te vinden. En nu komt zijn zoon Guido met een andere verklaring van de naam Hoevelaken dan die we kennen uit het werk van Aart Veldhuizen Hoevelaken 1132-1982, pagina 13, uitgave 1993. De naam Hoevelaken heeft volgens Delahaye niets te maken met een hoeve of boerderij. Volgens hem gaat het om een "hof, een omheind stuk land:' waarvan "de omheining kon bestaan uit een door mensen aangebrachte omheining, maar ook door natuurlijk struikgewas en begroeiing of een combinatie van beide" Een bijzondere gedachte als we weten dat zoals Delahaye zelf ook aangeeft, bij de schenking in 1132 onze streken een groot veen- en moerasgebied was dat nog ontgonnen moest worden. En waar van een hof geen sprake kan zijn". Tot zover het citaat.*

Het 'hof' in Hoflaken

Dat er in 1132 toen de ontginning nog moest beginnen er al sprake zou zijn van een hof is inderdaad juist opgemerkt door Verwers, maar dan moet hij dat hof niet opvatten als een adellijk hof of boerderij, maar zoals aangegeven als een hove, een afgebakend stuk land. Bedenk ook dat land ook al geschonken of vergeven werd aan bijv. kloosters die het dan nog moesten gaan ontginnen. Denk hier ook aan de Malen in Hoogland, die nog te ontginnen land in bezit kregen en als opdracht hadden dat land juist te gaan ontginnen.

De oudste betekenis van hof of hove is een omheind/afgebakend stuk land, dat soms ook wat hoger gelegen was, maar ook soms nog ontgonnen moest worden. Feitelijk was een hof een woonplek, een plaats waar gewoond kon worden, etymologisch verwant met huif (van huifkar wat al in de oudheid bestond als een woonwagen). In het geval van Hoevelaken was het in 1132 een drooggevallen plek, van waaruit de ontginningen richting Nijkerk werden georganiseerd. Het woord heuvel (aanvankelijk hovel) is ook etymologisch verwant met hof. Ook een heuvel was eertijds een veilige woonplek: veilig tegen vijanden en veilig tegen overstromingen. Ook de werkwoorden 'hebben' en 'heffen' hebben een etymologische verband met hof. Later zijn etymologische afleidingen ontstaan waar het een tuin (hof van Eden), een hoeve (boerderij), een adellijk hof (Binnenhof in Den Haag) of het hof in de rechtspraak betreft.

Opvallend is dat Verwers niets vermeldt over het tweede deel 'laak' in Hoevelaken. Is hij het met de gegeven uitleg eens? Het is jammer dat hij het daar niet over heeft, aangezien het tweede deel 'laak' juist sterk in verband staat met het eerste deel 'hof'. Dit 'hof' heeft juist betrekking op een omsloten stuk land in dit drassige gebied, dat wellicht al in het bezit was van iemand. Vergeet niet dat in de tijd van de ontginningen de mens de drooggevallen stukjes grond meteen in bezit nam. En zoals aangegeven kon die omheining ook een heel natuurlijke zijn. Het is zelfs niet uitgesloten dat die omheining bestond uit een aarden wal (zoals in Amersfoort) in de strijd tegen hoog water.

Het boek van Aart Veldhuizen

De referentie naar het boek van Aart Veldhuizen en meer specifiek naar pagina 13 is zeer bijzonder. Er staat:

> *"In de akte van 1132 wordt geschreven Hovelaken en Hoflake, in latere tijden vervormd tot 'Hoevelaken'. Uit de verschillende tijden zijn diverse schrijfwijzen bekend. Over het ontstaan en de juiste betekenis van de naam bestaat geen gelijkluidend oordeel. Sommigen menen dat het dorp zijn naam heeft ontvangen van een of meer hoeven (boerderijen) aan het water, waarbij Laak in de betekenis van (grens) water opgevat moet worden. Het lijkt uitgesloten dat de naam is afgeleid van een aantal boerderijen bij de Laak. Immers: in 1132 wordt vermeld dat het land op dat moment nog onbebouwd is. Het lijkt aannemelijk 'hoeve' op te vatten als 'ontginningskavel'; in deze zin is het woord vaak gebruikt. In casu zou het dan gaan om in 1132 nog te ontginnen kavels in het gebied van de Laak. De Laak zou dan een natuurlijk watertje geweest kunnen zijn dat gezorgd heeft voor de afwatering van het destijds onontgonnen veen".*

Conclusie

We mogen deze houding van Verwers als klassiek voorbeeld nemen bij de discussies over de geschiedenis van het eerste millennium. Men bestrijdt een opvatting door op een andere opvatting te wijzen, die gewoon hetzelfde is. Men maakt een verwijt zonder te controleren wat men de ander verwijt. Is dit de algehele houding van de gevestigde historische wereld? Het meest verontrustend is dat men dus beweringen doet, zonder te controleren wat er door wie beweerd wordt, zonder de bron er op na te slaan. Is Nederland niet op deze manier aan haar geschiedenis gekomen?

Verwers spreekt zich ten slotte zeer minachtend uit over mijn mening en hij tracht de opvattingen van Albert Delahaye weer eens belachelijk te maken. Wat het meest verontrustend is, is dat men elkaars standpunten niet eens kent. Men leest niet alleen Albert Delahaye niet, maar ook leest men elkaars werk niet of nauwelijks of zeer oppervlakkig. Hoe betrouwbaar is dan de in consensus vastgestelde geschiedenis? De naamgeving van Hoevelaken dat hier als voorbeeld dient kan met veel andere voorbeelden aangevuld worden.

---

1 W.J.H. Verwers kennen we als mede opgraver met W.A.van Es die meenden in Wijk bij Duurstede het aloude en klassieke Dorestad gevonden te hebben.

2 Noot van de auteur. Albert Delahaye heeft de archeologische vondsten van Dorestad nooit ontkend. Delahaye heeft slechts betoogd dat de naam Dorestad er niet thuishoort.

1953 – 2015: de geschiedschrijving van de Villa van Hoogeloon

Ad Maas, Leende

In 1987 publiceerde de archeoloog Jan Slofstra een lang en erg boeiend artikel over *Een nederzetting in de Romeinse tijd*[1]. Zijn verhaal was gebaseerd op de resultaten van de opgravingen op de Kerkakkers in Hoogeloon in de periode 1980-1987. In *SEMafoor* werd voorheen aandacht besteed aan Hoogeloon, namelijk naar aanleiding van een boek van de scheikundige Gert Frens[2] (lange tijd werkzaam op het Natuurkundig Laboratorium van Philips, daarna hoogleraar in Delft): *De dood van koning Kyrië. Kabouters hebben echt bestaan.* Deze artikelen[3] leidden tot een reactie van Reinhard Schmoeckel die een verband aangaf tussen kabouters en de mijnbouw[4]. In 2011 publiceerde de Vrije Universiteit een fraai boekwerk *Hoogeloon-Kaboutersberg. Onderzoek naar en grafveld uit de Romeinse tijd*[5], dat in *SEMafoor* besproken werd[6]. En onlangs verscheen een boek[7] van de Universiteit van Amsterdam waarin een historische balans opgemaakt wordt van wat het archeologisch onderzoek in meer dan 50 jaar heeft opgeleverd: *The Roman Villa of Hoogeloon and the Archaeology of the Periphery* (2014).

Slofstra vertelt

In 1953 werd een nieuwe weg van Hoogeloon naar Hoogcasteren aangelegd. Het grondverzet leidde tot de ontdekking van een nederzetting uit de Romeinse tijd. Degene die het belang van losse vondsten meteen begreep was archeoloog Gerrit Beex, die in datzelfde jaar in een artikel in *Brabants Heem* het vermoeden uitsprak dat er op de Kerkakkers in Hoogeloon een belangrijke gebouw uit de Romeinse tijd moest liggen. In 1979 ontdekte archeoloog Nico Arts dat er op het betreffende terrein erg diep geploegd was en dat veel materiaal aan de oppervlakte was gekomen. Zo werden de funderingsresten van de Romeinse villa gevonden en nader onderzoek (met welwillende medewerking van grondeigenaar Hendrik Beerens uit Hoogeloon) leerde dat de fundering grotendeels intact was gebleven. Dat was nog nooit vertoond in Brabant, noteerde Jan Slofstra. Verder onderzoek volgde toen spoedig.

Lettende op de kenmerken van het gevonden aardewerk vestigden zich kolonisten in de eerste helft van de eerste eeuw n.Chr. op de Kerkakkers in Hoogeloon aan de Kleine Beerze, al of niet gedwongen door de Romeinse overheid (bevolkingspolitiek). Waarschijnlijk –schrijft Slofstra – heeft bij de plaatskeuze van de nederzetting ook het rijkelijk voorkomen van ijzeroer in de Kleine Beerze en in de Geelrijt een rol gespeeld. Hij reconstrueerde een tweeschepig huistype uit die eerste periode. Er werden sporen van zeven boerderijen teruggevonden waarvan er één hoger gelegen was dan de andere, door Slofstra toegeschreven aan een ‘dorpshoofd’. De nederzetting lag in het gebied van de Civitas Tungrorum, met als hoofdstad Tongeren, volgens Slofstra ook Atuatuca genoemd. (Er zijn tal van andere plaatsen aangewezen als Auatuca.) De Civitas was het woongebied van de Texuandri. Er is in Hoogeloon veel aardewerk gevonden, helaas nauwelijks compleet vaatwerk. Volgens Slofstra bestond er in die eerste periode nog geen handelsverkeer met Tongeren. Een bijzondere ontdekking was dat op ongeveer 50 meter van de nederzetting een vierkante greppelstructuur met zijden van ongeveer 20 meter werd aangetroffen, op een plaats waar al veel scherven waren gevonden. Deze structuur werd nadien gezien als een cultusplaats / openlucht-Heiligdom: er was een greppel en een wal die twee ingangen bleek te hebben; op het binnenterrein stond een grote boom en twee rijen hoge palen.

De nederzetting kreeg meer allure, wat blijkt uit de Romeinse importen, en dat was zeker het geval toen in de loop van de tweede eeuw grote veranderingen plaatsvonden. Er werd een villa gebouwd die in 1980 werd opgegraven. De fundering bestond uit een laagje leem, gedeponeerd in een funderingsgreppel, met daarbovenop brokkenijzeroer, afkomstig uit de naburige dalen van de Kleine Beerze en de Geelrijt. Later in de tweede eeuw vonden ingrijpende verbouwingen plaats, zoals de aanleg van centrale verwarming, een badhuis met toebehoren (o.m. een bronzen kraan werd gevonden), betere waterputten en muurschilderingen (paneeldecoratie). Er kwamen ook grotere boerderijen: de lengte bedroeg in de regel 25-28 meter en de breedte zeven tot acht meter. Ze werden op oude erven gebouwd. De opgraving van een drinkwaterbak voor het vee was, volgens Slofstra, een van de meest spectaculaire onderdelen van het archeologisch onderzoek op de Kerkakkers. Hij concludeert ook dat het landbouwbedrijf van Hoogeloon gebaseerd was op pachtcontracten met boerengezinnen en georiënteerd moet zijn geweest op een stedelijke markt, en dat moet dan wel Tongeren geweest zijn.

Een ander belangrijke aspect is de ijzerindustrie in de tweede en derde eeuw. Er was ongetwijfeld veel moerasijzererts voorhanden. Op de Kerkakkers zijn tal van rand- en wandfragmenten van ijzeroventjes gevonden, een enkele keer voorzien van blaasbalggaten. Tal van ijzeren voorwerpen werden gevonden, vooral

gereedschap. Crematiegraven werden ook in de Civitas Tungrorum in bepaalde gevallen ondergebracht in grafheuvels (tumuli), waarschijnlijk in het geval van rijke en/of machtige personen. Het leek Slofstra aannemelijk dat bij de Kaboutersberg in Hoogeloon een grafveld heeft gelegen en dat de berg een tumulus is geweest.

Vanaf het begin van de derde eeuw was de nederzetting over haar bloeiperiode heen. Een crisistijd eiste haar tol. Boerderijen verschoven naar wat hogere plaatsen en er waren klaarblijkelijk potstallen, volgens Slofstra wellicht varkensstallen. Ook moest er meer gewerkt zijn met staanders op poeren of stiepen die gemaakt werden van bouwmateriaal van de villa. Na circa 250 n.Chr. waren er minder boerderijen en nam de van bewoning van de zuidelijke zandgronden af. Daarna was er onmiskenbaar een bevolkingsloze periode.

Men kan dus zeggen dat in de eerste eeuw de nederzetting opkwam en belangrijk werd, de tweede eeuw een periode was van voorspoed en ontwikkeling en dat de derde eeuw een geleidelijk verval liet zien. De nederzetting raakte daarna overwoekerd . In latere tijden werd het bruikbare bouwmateriaal (natuursteen en tufsteen) meegenomen. Slofstra schat dat van de oorspronkelijke hoeveelheid nederzettingsmateriaal niet meer dan 1-5% bij de opgraving werd teruggevonden, en dat is erg weinig. Veel onbruikbaar puin bleek gestort in een vennetje dat 100 meter verder lag. Naderhand werd op dat puin een dikke laag zwarte grond aangebracht, maar de plaats bleef eeuwenlang te nat voor akkerbouw en werd als weiland gebruikt.

De kabouters

In mijn eerste artikel over Hoogeloon uit 2007 gaf ik aan dat zich een nieuw perspectief voordeed in het historisch onderzoek. Bedoeld was of sprookjes, in dit geval kabouterverhalen, aanleiding zouden zijn voor nieuwe gezichtspunten. Vooral in het boek van Frens werden daartoe aanzetten gegeven. Vlak nabij de villa en de neerzetting lag de Kaboutersberg. Er is een relatie tussen kaboutertoponiemen en Gallo-Romeinse begraafplaatsen. Waarschijnlijk was het werken met sprookjesachtige verhalen een manier om verschijnselen met betrekking tot het verleden vertelbaar te maken. Het vinden van aardewerk, urnen en andere voorwerpen in grafheuvels nodigde uit tot veronderstellingen en verklaringen. De gedachte aan ook ondergronds werkende wezens was niet zo sprookjesachtig als leek ...

De kabouters bestonden namelijk echt, stelde Frens. Hij bedoelde ermee dat het de oorspronkelijke bewoners waren (men kan ze Kelten noemen), die in de eerste eeuw n.Chr. te maken kregen met het Romeinse Rijk en een eeuw of 5 later met de Franken. Het verhaal van Slofstra maakte duidelijk dat de Hoogeloonse nederzetting ongeveer 250 jaar te maken had met de Romeinse bezetting. Dat de neergang van het Rijk in de Lage Landen rond het jaar 260 begon wordt vrijwel algemeen onderschreven. Het is aannemelijk dat Franken bestuurlijke, militaire en economische leegten konden opvullen. In de vierde eeuw zijn Salische Franken door Brabant naar het zuiden getrokken, waar ze in Doornik (de plaats van het graf van Childerik) een Frankisch centrum konden inrichten. Ze trokken naar het zuiden zonder duidelijke sporen na te laten. Enkele eeuwen na het vertrek van de Romeinen zijn archeologisch gezien niet of moeilijk in te vullen.

De door het zuiden van de Lage Landen trekkende groeperingen werden Salische Franken genoemd. Een andere Frankische bevolking, de Ripuarische Franken, werkte vanuit Keuken in diverse richtingen, onder meer naar het gebied van Noord-Frankrijk. Onder Clovis werden deze groepen met elkaar verbonden en ontstond een sterke bestuurlijke, militaire en economische macht. De doop van Clovis (496 n. Chr.) leidde tot de verplichte kerstening van Gallia. Onder latere Merovingers kon de kerstening van de westelijke en noordelijke gebieden van Noord-Frankrijk, België, Nederland en Duitsland plaatsvinden.

Deze expansie van de Franken is verwoord in latere historische bronnen en archeologisch redelijk goed te volgen aan de hand van zogenaamde Merovingische begraafplaatsen. De kabouterverhalen bevatten diverse elementen die laten zien dat de bewoners van deze gebieden niet zaten te wachten op de Frankisch-Angelsaksische missionering. Kabouters vertrokken toen de ‘Fransen’ kwamen, staat er in de kabouterverhalen. Frens opperde dat dat natuurlijk Franken moesten zijn. Kabouters hebben volgens de sprookjes een hekel aan bellen en klokken en dat geeft goed aan dat ze niets moesten hebben van de katholieke disciplinering. Toen koning Kyrië stierf , waarover volgens sommige sprookjes de kabouters Arjaan en Christiaan ingelicht moesten worden, zijn de kabouters definitief vertrokken.

Het lijkt erop dat er ondanks grote bewoningsproblemen vanaf de tweede helft van de derde eeuw toch een lichte bewoningscontinuïteit is geweest. Hoe blijven herinneringen aan het verleden in een bepaalde regio bewaard? De autochtone bevolking voelde zich geaccepteerd onder de Romeinse heerschappij (die de bevolking

van bezette gebieden hun goden wel gunde) maar de Frankische missionering bood deze geestelijke, maatschappelijke en economische ruimte klaarblijkelijk niet. Het is overigens de vraag of die bevolking gezien kan worden als niet-Christen, ook wel 'Heidens' genoemd. De missionering was vaak ook een actie tegen 'onjuist' christendom, dus tegen samenlevingen waarin plaats was voor arianistische en andere visies. Deze standaardisering van de godsdienst en de bijhorende verplichtingen kan ervaren zijn als de ondergang van de eigen identiteit, dus als een verdwijning.

Een ander relevant punt in de sprookjes is het gegeven dat kabouters puntmutsen dragen. Relevant omdat juist hier de relatie ligt met de ijzerproductie en ijzerbewerking. Uiteraard werd ook in Hoogeloon gewerkt met ijzeroer uit de beken. Het lijkt echter aannemelijk dat er relaties waren tussen de ijzererts- en de ijzeroerindustrie. Frens heeft dat verband niet gezien, maar juist Schmoeckel heeft er de aandacht op gevestigd. De met stro gevulde puntmuts was in de toenmalige mijnbouw de veiligheidshelm voor de kleine mensen die in de lage gangen werkten. Dat de Franken een dominante positie wensten in te nemen, met een volgzame en werklustige bevolking, zal zeker ook te maken hebben met de toenmalige wapenindustrie, waarin het werken met staal de Franken een stevige voorsprong bezorgd lijkt te hebben.

De kabouterverhalen worden in het boek *Hoogeloon-Kabouterberg. Onderzoek naar en grafveld uit de Romeinse tijd* wel beschreven, op interessante wijze, maar hebben tot nu toe niet geleid tot nieuwe interpretaties en hypotheses in verband met de geschiedenis van de lage landen in de periode 500- 700 n.Chr. De verhalen ziet men als mythologie, terwijl enkele auteurs een stap verder gaan en in die mythologie realistische historische situaties en ontwikkelingen onderkennen. Het lijkt erop dat de opstellers van professionele bijdragen aan de geschiedschrijving zich terughoudender opstellen.

De voorlopige finale

In 2014 verscheen het boek *The Roman Villa of Hoogeloon and the Archaeology of the Periphery* (7), de bekroning van vele jaren archeologisch werk in Hoogeloon. Ik geef een overzicht van de inhoud van deze publicatie:

1	The archaeology of a peripheral region. Theoretical perspectives and methodology	Nico Roymans / Ton Derks
2	Texuandri, Tungri, Germani. Different levels of ethnic belonging	Nico Roymans / Ton Derks
3	An inventory of the Roman habitation in the Meuse-Demer-Scheldt area	Wim De Clercq / Guido Creemers / Henk Hiddink
4	Exploring the rural landscape of a peripheral region	Henk Hiddink / Nico Roymans
5	The villa settlement of Hoogeloon-Kerkakkers	Henk Hiddink
6	Roman grave monuments at the Kaboutersberg and their relation to the Hoogeloon villa	Nico Roymans
7	The agricultural basis of the Hoogeloon villa and the wider region	Maaike Groot / Laura Kooistra
8	Arable farming and animal husbandry in the core area of the civitas Tungrorum	Fabienne Pigière
9	The villa of Hoogeloon within the civitas Tungrorum	Diederick Habermehl
10	Town-country relations from an urban perspective: Tongeren evidence	Alain Vanderhoeven
11	Marginal money. The circulation of Roman money in the rural world of the Meuse- Demer-Scheldt area	Joris Aarts
12	Rural cult places and the symbolic construction of supra-local communities	Nico Roymans / Ton Derks
13	Major trends in the pottery consumption in the Hoogeloon villa settlement and some contemporary rural settlements in the northern part of the civitas Tungrorum	Julie Van Kerckhove
14	The depopulation of the Lower Rhine region in de 3e century. An archaeological perspective	Stijn Heeren
15	Towards a narrative of the social history of the Hoogeloon villa settlement	Nico Roymans / Ton Derks

Dit boek maakt met deze bijdragen een balans op die zonder enige twijfel een internationale presentatie rechtvaardigt. Een goede keuze van de thema's, heldere teksten en zeer goede illustraties. Het kaartmateriaal op het niveau van het Rijk, van de Civitas en van de nederzetting in Hoogeloon is prima geredigeerd. Ze zijn uiterst

functioneel ten aanzien van de teksten en versterken de eenheid van het boek. Echt veel nieuws bevat het boek over het algemeen niet, maar…. wat we weten is vaak met meer samenhang en concreter uitgewerkt.

In het Maas-Demer-Schelde-gebied zijn tot nu toe 88 nederzettingen uit de Romeinse tijd gevonden waarvan er 14 'grondig' opgegraven en onderzocht zijn. Hoogeloon is een middelgrote locatie die gedurende twee eeuwen belangrijk was als centrum voor de veehandel, vooral ten behoeve van de bevolking en de industrie in Tongeren dat ook in dit boek gezien wordt als Atuatuca. De veronderstelde economische bron van de ijzerindustrie in Hoogeloon wordt in dit boek getemperd; natuurlijk is er ijzerwinning geweest en werd het produceren van ijzeren voorwerpen veelvuldig beoefend, maar dat gebeurde elders ook.

Het economisch belang van de Hoogeloonse villa is zeker ook af te leiden uit de kwaliteit van de villa en het grafmonument dat er plaatse opgesteld was en dat in dit boek wordt gereconstrueerd. De Kaboutersberg wordt ook hier gezien als een later afgevlakte tumulus. In het Maas-Demer-Schelde-gebied zijn tot nu toe 17 cultusplaatsen ontdekt, waaronder Hoogeloon. Daarbij passen de namen van de goden Sandraudiga, Hercules Magusanus, Rura en Arcana. Meer speculatief maar wel overtuigend is de vaststelling van de soorten dieren op basis van de gevonden botfragmenten. In het gehele gebied zijn zeer veel muntvondsten gedaan maar geen of veel minder in de periode van 250 tot 400 n.Chr. De dateringen van gebouwen in de nederzetting krijgt de lezer snel in beeld via een handig chronologisch overzicht.

Uiteraard is er een spannende vraag naar de oorzaak van de ontvolking vanaf circa 250 n.Chr. Verschillende verklaringen passeren de revue: klimaatveranderingen, uitputting van gronden, invallen en oorlogshandelingen, epidemieën en welbewuste volksverhuizingen. Omdat het gaat om een kennelijke totale leegte wordt als verklaring gekozen voor de bewuste ontvolkingspolitiek van de Romeinen. Naar mijn mening wordt hier te gemakkelijk afstand genomen van de vernattingssituaties van na 250 n.Chr. die niet alleen in de Lage Nederlanden ontstonden maar ook in de (wat) hogere gebieden waar de rivieren en beken hun water niet of onvoldoende kwijt konden. Vooralsnog een waardige afsluiting van een lange onderzoeksperiode. Maar wel… de kabouters zijn verdwenen toen de archeologen kwamen.

---

[1] J. Slofstra, *Een nederzetting in de romeinse tijd*, on: W.C.M. van Nuenen e.d., *Drie dorpen één gemeente. Een bijdrage tot de geschiedenis van Hoogeloon, Hapert en Casteren*, Hapert 1987, p. 51-86

[2] G. Frens, *De dood van koning Kyrië. Kabouters hebben echt bestaan*, Eersel 2007

[3] A.C. Maas, Kabouters in het eerste millennium. Een nieuw perspectief in het historisch onderzoek, *SEMafoor* 8.3 2007 p. 16; A.C. Maas, Kabouters en de staalindustrie in het Ruhrgebied, *SEMafoor* 8.4 2007, p. 8

[4] Reinhard Schmoeckel, Heinzelmännchen in Holland – Ein verschwundenes Volk, *SEMafoor* 8.4 2007, p. 5

[5] H. Hiddink e.a., Hoogeloon-Kabouterberg. Onderzoek naar en grafveld uit de Romeinse tijd, Amsterdam 2011

[6] A.C. Maas, De kabouters van Hoogeloon, *SEMafoor* 14.3 2013, p. 27

[7] N. Roymans, T. Derks en H. Hiddink, *The Roman Villa of Hoogeloon and the Archaeology of the Periphery*, Amsterdam 2014

NIFTERLACA: Schapen of Romeinen?

Lolke Stelwagen,Vleuten

Soms start een discussie op www.nifterlaca.nl met enkele bijdragen en 'rust' dan jarenlang, totdat er opeens iets gebeurt waardoor het onderwerp weer actueel wordt. Dat geldt zeker voor het onderwerp 'Romeinse marskampen' van september 2010 dat zijn vervolg kreeg in februari 2015.

In die maand kreeg ik een nauwkeurige hoogtekaart van een deel van het Gooi te zien waarop een viertal vierkante en ruitvormige walstructuren te zien zijn met buitenom een gracht. Alle structuren zijn ca. 100 x 100 meter. Romeinse marskampjes flitste door mijn hoofd en met de beheerder van de Hoorneboeg bij Hilversum ben ik ter plekke bij een van de structuren gaan kijken. De wal is ongeveer één meter hoog en vier meter breed, de gracht ca. twee meter breed en ca. één meter diep.

Het gaat hier om de zogenaamde Hilversumse en Larense kampjes op de heide tussen Hilversum en Laren.[1] In figuur.1 zijn ze weergegeven met sterren.

Op de nauwkeurige hoogtekaart die ik kreeg ziet het Hilversumse kampje er eerder ruitvormig uit dan vierkant. Op de kaart is donker relatief hoog, en licht of zelfs wit is relatief laag. Daarom is in figuur 3 goed te zien dat de gracht aan de buitenzijde van de wal ligt. Vergelijk vorm, hoeken en oriëntatie op het noorden eens met het bekende Romeinse marskamp van Ermelo in figuur 2.

Fig. 1 Kampjes tussen Hilversum en Laren

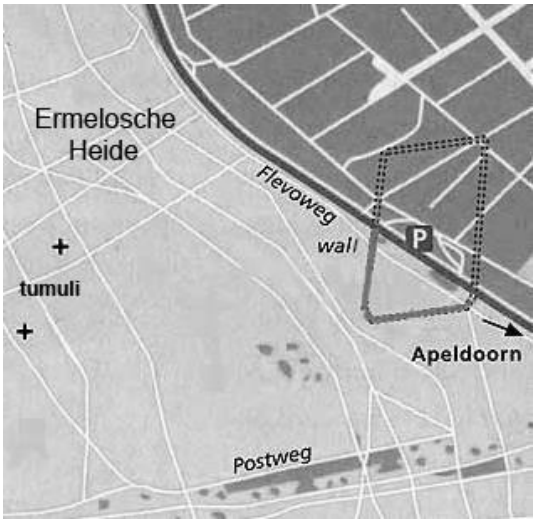

Fig. 2 Marskamp Ermelo

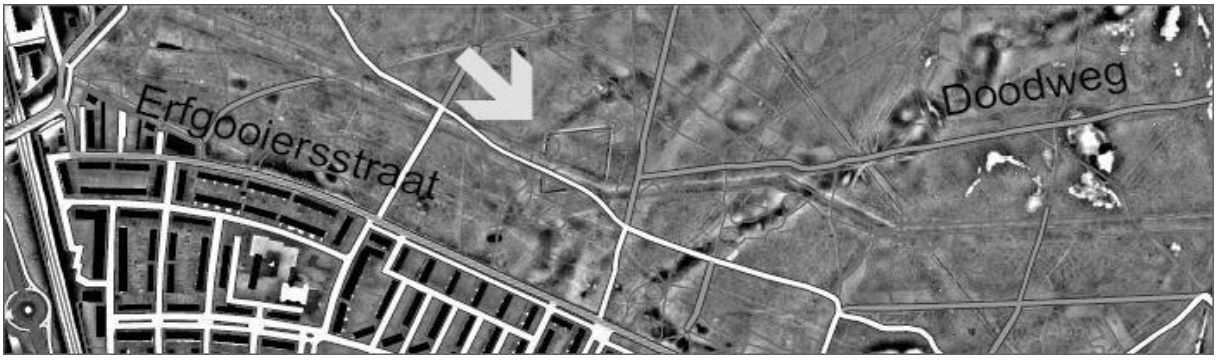

Fig. 3 Kampje bij Hilversum

Absoluut intrigerend genoeg om verder te onderzoeken wat de achtergrond is van de kampjes tussen Hilversum en Laren. Er waren overigens ooit nog twee van deze kampjes, die nu echter onder de buitenwijken van Bussum liggen. Op een oude kaart uit de zeventiende eeuw zijn die Bussumse kampjes te zien, maar de andere vier weer niet.

Op het internet is te vinden dat deze kampjes vermoedelijk gemaakt zijn als verblijf voor schapen in de zeventiende eeuw toen er ca. 3000 van deze dieren rondzwierven.[2] Mogelijk gebruikte men de kampjes voor

het inscharen van het vee. Dat is een activiteit die elders in Nederland op de brink van de dorpen plaatsvond. Men heeft ooit pollenonderzoek gedaan in de wallen en kwam tot het verrassende resultaat dat ten tijde van het opwerpen van de wallen er veel meer omringende heide was dan tijdens het opwerpen van de zogenaamde 'banscheiding' van 1423.[3] [4] De verklaring die werd gegeven is dat, doordat er steeds meer schapen in de zeventiende eeuw kwamen, er ook steeds meer heide kwam. Algemeen gaat men er van uit dat de grote heidevelden in Nederland juist in de zeventiende eeuw ontstonden. Onlangs werd echter duidelijk dat grote heidevelden ook voorkwamen in de tijd dat grafheuvels werden opgeworpen. Onderzoek door Marieke Doorenbosch leert dat alle grafheuvels in Nederland zijn ontstaan in een heideveld. Daarmee staat de conclusie onder druk dat de kampjes in de zeventiende eeuw moeten zijn ontstaan. Ze kunnen ontstaan zijn in een andere periode waarin er ook veel heide voorkwam. En de grafheuvels werden nog tot in de Romeinse tijd aangelegd.

De zes kampjes lijken voor 3000 schapen ook wel heel erg groot. Een kleine rekensom leert dat als alle schapen in de kampjes waren opgesloten, elk schaap dan bijna 20 vierkante meter ter beschikking had. Dat lijkt wel heel erg veel en doet mij vermoeden dat de kampjes in elk geval oorspronkelijk een heel ander doel hadden.

Als het inderdaad Romeinse kampjes zijn, dan zouden het oefenkampjes kunnen zijn. In Duitsland zijn daar vele voorbeelden van te vinden. Waarom niet in Nederland? Oefenkampjes zijn als het ware een praktijkopdracht voor de soldaten die in de buurt gelegerd zijn. Het meest nabije Romeinse fort dat we kennen is dat van Utrecht onder het Domplein. Dat ligt 18 kilometer verwijderd van de kampjes tussen Hilversum en Laren. De Romeinen hielden een strook van ca. 30 km boven de limes 'leeg' waarin niet werd toegestaan dat boeren er zich vestigden. Overigens past zelfs het Ermelose kamp nog net binnen die strook. In Utrecht was een cohort gevestigd van 480 soldaten. Als je die in een vierkant (of ruit) van 120 mensen langs elke zijde een wal laat opwerpen, schouder aan schouder, dan schat ik dat het kamp in één of twee uur gemaakt kan worden. Hoeveel schapenhouders zullen er zijn geweest om in de zeventiende eeuw een kampje te maken? Betrouwbare cijfers hebben we niet, wel over de situatie in de veertiende eeuw waaruit blijkt dat elke herder hooguit 32 schapen hield. Als dit in de zeventiende eeuw nog steeds zo was, of gunstiger is geweest voor de herder, dan zullen de 3000 schapen minder dan 100 herders hebben gekend. Die zouden dan wellicht in staat zijn om één kampje in een hele dag te maken. Maar waarom zouden ze? Schapen hebben geen enkele moeite met een wal die onder een hoek van 45 graden is gemaakt. En op de zandige heide van Hilversum-Laren was een steilere hoek eigenlijk niet mogelijk. Dus dan zou je alsnog een hek op de wal moeten plaatsen en kun je je al die moeite besparen en het hek gelijk op de grond plaatsen!

Kortom, het is in mijn ogen niet vanzelfsprekend dat de kampjes gemaakt zijn in de zeventiende eeuw voor de schapen die daar "geheid" werden. En daarmee is het mijns inziens heel goed mogelijk dat het hier om Romeinse oefenkampjes gaat.

Om echt zekerheid te krijgen is verder onderzoek nodig. En echt sluitend dateringsonderzoek kan gebeuren met thermoluminescentie. In Nederland hebben we in Wageningen het enige echte Thermoluminescentie Centrum. En de directeur ervan was zo vriendelijk te vertellen dat één bepaling 1000 euro kost. Er zijn echter wel minimaal drie verschillende dateringen nodig.

Nu heb ik die 3000 euro niet vrij beschikbaar en het is natuurlijk zeer de vraag of er tegenwoordig toestemming verkregen kan worden voor een dergelijk onderzoek. Maar het zou voor het stillen van de wetenschappelijke honger wel mooi zijn als er een sponsor gevonden zou worden en toestemming verleend …

Aan de andere kant … nu hebben we de discussie nog. En dat is ook wat waard

---

[1] http://www.laren.nl/laren/verordeningen/ruimtelijkeordeningverkeerenvervoer/Notaarcheologiebeleid_1/id_27823729

[2] http://www.laren.nl/download/190556581/_vers_190556594/cd/bijlage+7+Archeologisch+bureauonderzoek.pdf

[3] http://www.spitspot.nl/co/bwh.pdf

[4] http://www.rug.nl/research/kenniscentrumlandschap/mscripties/christina_vlasma-het_land_van_mauve-masterscriptie.pdf

De herkomst van Nifterlaca[1]

Bas Kloens, Dordrecht

De herkomst is Ilftar-laca, 'waterloop van Ilfe, Ilfe-ta, Ilfta'

De herkomst van Niftar-laca staat al vele jaren, zonder dat ik dat besefte, in mijn vergelijkend onderzoek! Het is de riviernaam Ilfta. De gouw was eertijds Ilftar-laca, 'waterloop' van Ilfe-ta, Ilfta, de afleiding "mit *t*-Bildung". Hoe ben ik daartoe gekomen? Wel, onlangs las ik weer dat 'De Naal', polder en buurtschap op Texel, in oorsprong een stroombedding van het Marsdiep was, toen aangeduid met 'Den Aal'. De Reuzel in Noordbrabant, vroeger Amer of Emer geheten, werd later bij 'Den Emer' tot 'de Nemer'.

Mijn gedachte was toen: Zou die verspringing van de *n* zich ook hebben voorgedaan bij Niftar-laca, in een eerder stadium Iftar-laca? Ifta is een zijrivier van de Werra bij Eisenach, in Thüringen, de afgesleten vorm van Ilfta (zie mijn kaartje p. 590), op hetzelfde neerkomend als Elfta, met grondvorm Alfta.

In de bronnen staat '*in* Niftar-laca'. Werd '*in* Iftar-laca' in de loop der tijd tot het gemakkelijker in de mond liggende *in* Niftar-laca? Ik was zeer verrast toen ik in het *Geschichtliches Ortslexikon Deutschlands* van Köbler het volgende las: "Iftarlaca* sehe Niftarlaca" en "Niftarlaca, 9. Jh., unbestimmt bei Utrecht".

Toen zag ik Itter-gouw in het *Ortslexikon*, negende eeuw Iter-gowe, Niter-go èn Nifthar-si! "Itter, Zufluss der Eder, Ita-ra", was eertijds Ilta-ra. Ilta is ontstaan uit Ila-ta. De gouw was eertijds Iltar-go en Ilftar-si, geworden tot Itar-go en Ifthar-si, dat bij *in* Ifthar-si tot *in* Nifthar-si werd. Iter-go werd bij *in* Iter-go tot *in* Niter-go. Zie Köbler (en Förstemann): "Itter-gowe (Iter-gowe), 9. Jh., der Gau an der in die Eder fliessen-den Itter, Iter-gowe, Itter-ga, Niter-go Nitter-ga, Nifthar-si, Nichter-se, Nihter-si, Nither-seo." Het element -si, -se, -seo, is -see (meer), de zeer brede stroom. Zie "Itter, Zufluss des Edersees", (kaartje p. 774[2]).

Aelfter, Alfter, "im Ablaut damit" Elfter, Eelfter, Ylfter, Ilfter, komt op hetzelfde neer als Aelter, Alter en Elter, Eelter, Ylter, Ilter. Uit al die namen is veelal de L weggevallen! Alfter aan de Rijn bij Bonn was voorheen Alftre èn Altre (Gysseling), d.i. Alter, ook Alfter. Zo was Ilter ook Ilfter, eerder Iltar, ook Ilftar.

Aelfe, Alfe en Elfe, Eelfe, Ylfe, Ilfe kwamen vroeger ook voor als Aelve, Alve en Elve, Eelve, Ylve, Ilve.

Zie b.v. Ilve-rich (d.i. Ilfe-) aan de Rijn bij Düsseldorf, 904 Elf-rich, elfde eeuw Elve-reke (zie Gysseling). Ook Nifterlaca (< Ilfter-laca, 'vàn Ilfe, Ilve') is ontstaan "langs vroegere loop van de Rijn, en de Vecht". "Elfri-the-rothe, 11. Jh., unbestimmt" (zie Köbler), komt dus op hetzelfde neer als Ilfre-the, Ilfer-te, Ilfter-laca > Ifter-laca, bij *in* Ifter-laca > *in* Nifter-laca; zo ook "Elfter-heurne, 9. Jh., bei Lutte-Oldenzaal, Alftre, Elvi-tri, Elve-tre" (z. Köbler), (d.i. Elfe-tre, Elfe-ter, Elfter, met grondvorm Alfter), hier de Dinkel-stroom.

De plaats Ifta aan de Ifta (< Ilfta), 1260 Yfi-de (z. internet), (< Ylfi-de), (zie kaartje p. 590), heeft dezelfde herkomst als Hijfte (gem. Lochristi) bij Gent (genoemd in *Van den Vos Reynaerde*), ook aangeduid met IJfte, twaalfde eeuw (zie Gysseling) Ive-ta (< Ilve-ta), Yve-ta (< Ylve-ta) en Ifte (< Ilfte), genoemd naar de Scheldestroom de Durme (zie kaartje p. 591). Elver-zele, 1123 Helver-cele (dr. J. de Vries), ligt ook aan de Durme, *zele* 'woning' aan Elve, Helve (Elfe, Helfe), ook Ilve, Hilve (Ilfe, Hilfe, Ylfe, Hylfe). Elves-dijk, 1221 Helves-dic, verdronken b. Hontenisse (Van der Aa), is niet ver weg, aan Wester-Schelde.

Hijfte (< Hylfta) heeft dezelfde herkomst als Helfta aan de Elbe/Saale-stroom de Helpe (kaartje p. 310[1]).

Eefde (< Eelfde) aan de IJssel, 1294 Eve-de (< Eelve-de), 1326 Ave-de (< Aelve-de, de grondvorm), komt op hetzelfde neer als Ilve-de (Ilfe-de, Ilfde). De IJssel was eerder Isala, Isele, Ysele, de klankomwisseling van Ila-sa, Ille-se, Yle-se. Ittersum, Itte-res-hem aan de IJssel bij Zwolle, was eertijds Ilte-res-hem. Ilte-re is ook Ilfte-re, Ilfter, zoals in Ilfter-laca > Ifter-laca, bij *in* Ifter-laca > *in* Nifter-laca.

"Eft, 12. Jh., ein Bach bei Saarburg, Eve-tha" (zie Köbler), was eertijds Elft, Elfta, Elfe-ta, en ook Eelve-tha (Eelfe-tha). "Heft, 12. Jh., bei Gaspoltskirchen in Oberösterreich, Hefta (2), Hefte" (zie Köbler), was eertijds Helfta, Helfe-ta. (Uit honderden namen is de L weggevallen! Zie mijn onderzoeken!)

Iffig-heim (< Ilfig-heim) en Ippes-heim (< Ilpes-heim) liggen aan de Iff (< Ilff, Ilffe), zijstroom van de Main. Aan de zeer nabije Aisch liggen naast elkaar Illes-heim en Ips-heim (< Ilps-) (kaartjes p. 643, 646[1]).

Iffen-dic bij Rennes in Bretagne, 1122 Hilphin-tic (!), 1330 Efin-dic (z. internet), was eertijds ook Ilfen-, Ilphin-dic en Eelfin-dic, doorsneden door de Meu, zijstroom van de Vilaine/Ille, in dép. Ille-et-Vilaine. Het nabije Les

Iffs, 1793 Iffes (internet), was eertijds Ilfes. Deze rivier de Ill, 1085 Isla, 1230 Yslam, 1302 Yle (!) (zie Wikipedia Ille), was eertijds Ila-sa (> Isala, Isla), Yla-sa (> Ysala, Ysla, Yslam) en Yla (!).

In *Iets over de geschiedenis van Nifterlake*, blz. 1, schrijft Blok dat het huidige Gooi mogelijk ook behoor-de bij Nifterlake. Hilversum in het Gooi, eerder altijd Hilfe-res-hem, ook Hilfer-tes-hem, is 'woonplaats aan Hilfe', …… Ilfe, mogelijk een stroom van Ilfter-laca (> Ifter-laca, bij *in* Ifter-laca > *in* Nifterlaca)!

Vergelijk Hilfer-dingsen aan de Weser bij Minden en "Ilve-se, 11. Jh., an der Weser b. Minden, Hilvi-se". Hilfi-kon, 924 Hilfi-nis-wilare, 1250 Hilfin-chon (zie internet), ligt aan een Aare-stroom in Zwitserland.

Vergelijk "Iff-wil, 9. Jh., in dem Kanton Bern, Ifin-wilare, Iffen-wilere" (zie Köbler), met het eerder genoemde Iffen-dic (< Ilfen-dic), 1122 Hilphin-tic (Hilfin-dic) aan de Vilaine/Ille-stroom de Meu.

Éperlecques

De grondvorm van Elfter en Ilfter is Aelfter, Alfter. Aeftern-aco, Aftern-aco en Eftern-aco, enkele oude vermeldingen van Echternach, zijn de afgesleten vormen van Aelftern-aco, Alftern-aco en Elftern-aco. (Vergelijk Ahlften aan een Aller-stroom, enz.) Ik heb dat nog eens uitgebreid aangetoond, met nog andere aanduidingen van Echternach, in *Een reactie, en nog veel meer, deel 2* (zie daarin vooral blz. 12 en 13), antwoord op een recente reactie van Ton Spamer[3] [4]. Ik toon daarin ook aan dat Éper-lecques eigenlijk Eelper-lecques zou moeten heten, eerder ook Eelpet-leca (> Epet-leca) en Elsper-leca (uitgesproken als El-sperleca, waarna > Sperleca > Sperleke) (zie blz. 27 en 28). Eelpet was eerder Eelpe-te, op hetzelfde neerkomend als Eelfe-de, Eelfde, herkomst van Eefde.

In het *Ortslexikon* gaat alfabetisch aan Niftarlaca vooraf "Niffern, wüst bei Marckolsheim bei Schlettstadt im Elsass, Niverates-heim, Nivrates-heim". Schlettstadt, Frans Sélestat, ligt aan de Ill, eerder Ille, Ila, zij-rivier van de Rijn. De herkomst is Iffern, eertijds Ilfern, Ilfere, eerder Ilfe-ra, Ilfra, ook Ilve-ra, Ilvra, dus Ilve-ra-tes-heim, Ilvra-tes-heim > Ive-ra-tes-heim, Ivra-tes-heim, bij *in* Iverates-heim en *in* Ivrates-heim, geworden tot *in* Niverates-heim en *in* Nivrates-heim. *In* Iffern werd tot *in* Niffern. Niffern is niet zozeer een plaats, maar een woest gebied. Niftarlaca is ook een groot gebied, een gouw, zo ook Itter-gowe aan de Eder-stroom de Itter, 11,6 km. Daarom: *in* Iftar-laca, *in* Iffern, *in* Itergo en *in* Ifthar-si, als vanzelf in uit-spraak geworden tot *in* Niftar-laca, *in* Niffern, *in* Niter-go en *in* Nifthar-si.

Everiksdorp, 1085 Eve-re-kes-dorpe, wordt in de bronnen genoemd als een nederzetting, een veengebied (later Hogelanden) aan de Vecht in Nifterlaca. De herkomst is hier Eelve-re-kes-dorpe, 'nederzetting aan Eelve', in de bronnen ook Ilve (Ilfe!) en Elve (Elfe), hier de Vecht-stroom. Vergelijk het eerder genoemde Elve-re-ke, elfde eeuw, oude naam van Ilve-rich aan de Rijn-stroom bij Düsseldorf, in 904 ook Elf-rich.

Ik toon in mijn werk aan, dat uit vele namen de L is weggevallen! Alleen zij die mijn werk bestuderen zul-len dat kunnen beamen. Zij zullen dan zeker beseffen dat er eertijds een waternaam Ilfte heeft bestaan, met afleiding Ilfter, een Ilfter-laca > Ifter-laca, waarna *in* Ifter-laca > *in* Nifter-laca. (Er is nog zó veel meer!)

---

1 Nadat ik dit artikel had voltooid, las ik, na invoering van Ifterlake op Google: " ……. had his seat at Utrecht as the chief town of the Gouw (Gau, pagus) of Ifterlake." Zie The Encyclopaedia Britannica!

2 Zie *Getekend Onderzoek*, http://www.kloens.com

3 Zie http://www.kloens.com

4 Zie SEMafoortje SPAMER-KLOENS, SEMafoor, nr. 1, februari 2015, p. 26.

SEMafoortjes

RUHRMUSEUM TE ESSEN

Dit zeer actieve museum heeft tot 23 augustus aanstaande een tentoonstelling *Werden des Ruhrgebiet. Spätantike und Frühmittelalter an Rhein und Ruhr.* Als op tijd aanwezig bent (10 uur) hebt u ook nog tijd om naar de Domschatzkammer Essen en de Schatzkammer St. Ludgerus te bezoeken. (www.ruhrmuseum.de, www.domschatz-essen.de, www.schtazkammer-werden.de). Een verslag van uw indrukken stellen wij zeer op prijs.

VIERGODENSTEEN VAN TONGEREN

Tijdens de laatste weken van de opgraving in de Vermeulenstraat, uitgevoerd door ARON bvba, werd nog een prachtige vondst gedaan. In de vulling van een waterput werd een 'viergodensteen' aangetroffen. Deze stenen vormden de sokkel van zogenaamde 'Jupiterzuilen'. Jupiterzuilen waren in de Romeinse periode populair in de noordelijke provincies van het Romeinse Rijk. Ze waren ettelijke meters hoog en waren opgebouwd uit een sokkel die soms versierd was met de voorstellingen van goden, eventueel een tussensokkel, waarop dan een zuil of pijler stond, die versierd was met bladeren (schubben), reliëfvoorstellingen van goden of een combinatie van beide. Bovenop deze monumenten stond dan een voorstelling van Jupiter, vaak zittend op een troon, soms rechtstaand, of als ruiter terwijl hij één of meerdere giganten (reuzen met benen die overgaan in slangenlichamen) onder zijn paard verplettert. Dergelijke zuilen, of meestal fragmenten ervan, worden zowel gevonden in steden en kleinere nederzettingen, als op villadomeinen op het platteland. Ze zouden bedoeld zijn om voorspoed en een rooskleurige toekomst van de goden af te smeken.

In Tongeren werden al eerder fragmenten van Jupiterzuilen ontdekt. Op de tempelsite aan de Keverstraat werd in de jaren '60 een prachtig voorbeeld van een Jupitergigantengroep ontdekt. In de Hasseltsestraat werd een gigant gevonden tijdens rioleringswerken 75 jaar geleden. In de Basiliek werd in 1912 een zuiltrommel met schubben ontdekt, en tijdens de opgravingen in de voorbije jaren werd daar ook een fragment van een viergodensteen aangetroffen. Bij de opgravingen aan de Kielenstraat door het IAP werd een gedeeltelijk bewaarde zeshoekige tussensokkel gevonden waarop zes goden staan afgebeeld en een fragment van een geschubde zuil. In 2010 zijn door Aron bvba op het Vrijthof twee zuiltrommels opgegraven die ook deel hebben uitgemaakt van een Jupiterzuil, met voorstellingen van de goden Juno en Sol. De meeste van deze vondsten zijn te bezichtigen in het Gallo- Romeins Museum. In de middeleeuwen werden onderdelen van Romeinse bouwwerken en dus ook van Jupiterzuilen vaak hergebruikt in nieuwe gebouwen: in 1869 heeft men bij restauraties in de Sint-Martinuskerk van Berg een viergodensteen ontdekt die ingemetst zat in het hoofdaltaar. In Heers werd in 1930 bij sloopwerken een viergodensteen gevonden die was herbruikt in de kerkhofmuur rond de Sint-Martinuskerk. Zo'n mooi en goed bewaard exemplaar als dat van de Vermeulenstraat werd echter nog nergens in of rond Tongeren gevonden.

De steen is zo'n 60 cm hoog en 40 cm breed. Op de steen staan de voorstellingen van vier verschillende goden: De eerste is de godin Fortuna, de godin van het lot, die de hoorn des overvloeds in haar linkerhand heeft en het rad van fortuin aan haar voeten heeft staan. De tweede is Mercurius, de beschermer van handelaars en reizigers, met vleugels aan zijn sandalen en zijn helm en met een staf waarrond twee slagen kronkelen. In zijn rechterhand houdt hij een geldbuidel vast. De derde afbeelding stelt de god Silvanus voor, beschermer van de bossen, de akkers en het vee. In zijn ene hand houdt hij een snoeimes, in de andere hand de vruchten of gewassen die hij heeft geoogst, vermoedelijk een druiventros. De vierde afbeelding stelt een gesluierde vrouwenfiguur voor. Haar rechterhand rust op haar linkerschouder. Omdat hier geen attributen zijn bewaard, blijft de identificatie van deze godin moeilijk. Vermoedelijk gaat het om Juno, de echtgenote van Jupiter, die vaak met een sluier wordt afgebeeld en wiens beeltenis vaak terugkeert op viergodenstenen. Ondertussen is de opgraving afgerond en gaat de aannemer verder met de werkzaamheden.

WERELD VAN ROME: DE PEUTINGER-KAART RECONSIDERED

Een boek van Richard JA Talbert (Cambridge University Press). De Peutinger-kaart is de enige kaart van de Romeinse wereld die tot ons is gekomen uit de oudheid. Een langgerekte meesterwerk, vol kleurrijke detail en landroutes in Europa, Noord-Afrika en het Nabije Oosten. De kaart werd op mysterieuze wijze herontdekt rond 1500 en kwam toen in het bezit van Konrad Peutinger, naar wie het document is vernoemd. Vandaag is het een van de schatten van de Oostenrijkse Nationale Bibliotheek in Wenen.

De Peutinger Kaart Reconsidered biedt een herinterpretatie en waardering van de kaart als een meesterwerk van zowel cartografie als Romeinse keizerlijke ideologie. Talbert poneert dat het ware doel van de kaart niet was om reizigers te helpen op de Romeinse snelwegen, maar om het herstel van vrede en orde door Diocletianus Tetrarchy te vieren.

Dergelijke creatieve cartografie had invloed op de ontwikkeling van middeleeuwse cartografie. Aan de orde komt onder meer.: het overleven van de kopie, het ontwerp en het karakter van de kaart, het herstel van de originele kaart, een gravure van de kaart, de Latijnse samenvatting van Heyrenbachs essay, een ontdekt verloren stuk van de kaart, de gebruikershandleiding voor de database en een gebruikersgids voor het schetsen van rivieren en routes (Barrington Atlas)

UTRECHT TUSSEN STAAT EN KERK

Een groep van 10 historici, die allen al meer gepubliceerd hebben over Utrecht als bisschopszetel en als bisdom tekenden voor dit boek. Er wordt uitgebreid ingegaan op de karakteristieken en achtergronden van de Romaanse kerkgebouwen in Utrecht.

De vragen die in dit boek verder aan de orde komen, zijn: hoe functioneerde de middeleeuwse kerk in de stad en hoe verhield ze zich tot wereldlijke overheid en maatschappij. De kwestie Kerk-en-Staat is uiteraard een centraal thema. Er is aandacht voor 'pioniers' als Willibrord en Bonifatius maar gelukkig ook voor de ketter Tanchelm. ISBN 978-90-6550-241-4.

Het L-Emphaticum

In SEMafoor 16.1 (p. 26) werd bericht over de uiterst negatieve kritiek van Ton Spamer op het werk van Bas Kloens. Een toetsbaar punt in die kritiek was de bewering dat nergens het verdwijnen van een L in een woord werd gemeld en dat het L-emphaticum fantasie van Kloens zou zijn. Allereerst kan opgemerkt worden dat in het dagelijkse taalgebruik het L-emphaticum wel voorkomt ('alstublieft' wordt 'astublieft'). Op de tweede plaats zijn woorden in schriftelijke bronnen veel jonger dan woorden die voor de verschriftelijking zijn vastgelegd. Protohistorische benaderingen zijn in de taalkunde en naamkunde noodzakelijk om eerder taalgebruik te reconstrueren. Ten derde blijkt het wel mogelijk om in schriftelijke bronnen gevallen van een L-emphaticum te vinden.

Bas Kloens gaf een aantal voorbeelden vanuit het werk van Gysseling:

- De rivier de Enne (nu Liane) in Frans Vlaanderen, voorheen Elna
- Anneux, voorheen Alneus en Alneiis.
- Or-ville, voorheen Olri-ci-villa en Orri-villa.
- Lot, zijrivier van de Garonne, voorheen Ulda, Ulta, Oli-ti, Oltis, ……. én Out
- Oussi, voorheen Ulsi.
- Heppignies aan Maas- en Schelde-stromen, voorheen Eppe-nies, Heppe-nies, maar ook Elpe-nies, Helpe-nies.
- Heuchin, voorheen Helchin en Helcin.
- Heuque-ville, voorheen Helga-villa.
- Offies aan een Maas-stroom, voorheen Ulfies.
- Ouffet aan een Maas-stroom, voorheen Ulfe, Olfe èn Uffe, Offe.
- Oppy, voorheen Ulpi.
- Onoz aan een Maas-stroom, voorheen Olnon.
- Ougree aan een Maas-stroom, voorheen Ulgrees en Hulgrees.
- Oppagne aan een Maas-stroom, voorheen Olpane,
- Oteppe, voorheen Altapia en Oltapis
- Othée, voorheen Altei.
- Ossogne, voorheen Alsonie.

Verder ook nog uit de werken van J. de Vries, Köbler en Krahe

- Outer aan de Dender, voorheen Oltra en Outre (dr. J. de Vries).
- Emmen-dorf, voorheen Imi-ne-thorp (2) en Emman-thorpe (Köbler), gelegen aan de Elbe-stroom de Ilmen-au, tiende eeuw Elman-au (Krahe).
- Etten-bach en Etters-bach, zijstromen van de Elz, "mit germanischer Lautverschiebung Elte" (Krahe).

En tenslotte nog een aantal voorbeelden die op internet te vinden zijn:

- Aste-rode in Hessen, aan de Schwalm bij Neukirchen, in 1239 Alsten-rode
- Dép. Calvados, gem. Oudon, aan de rivier de Oudon, voorheen Olidum en Uldonus
- Anne-bault, voorheen Olne-bac
- Or-ville, voorheen Olri-ci-villa en Orri-villa
- An-crum in Schotland (ook aangeduid met Al-crum, An-geram en An-krum, zie internet
- Offagne, ook aan een Maas-stroom? Voorheen Olfane,

Door vergelijking van vele oude namen, de lokaliseringen aan stromen, en wat daar nog meer te zien is aan nederzettingen aan dezelfde stroom, en namen van zijstromen, blijkt dat uit vele namen de L is weggevallen. Dat is vooral geschied in de vroege middeleeuwen, bij namen, die stammen van ver vóór onze jaartelling. De bewering van Spamer is onwaar.

Retour aux Sources

Kurt Wayenberg, Lint

Via de stichting Zannekin kwam de redactie van *SEMafoor* recentelijk in contact met het werk van dhr. Pascal Flament. Deze persoon uit de buurt van Rijsel lijkt een boek (e-book?) uitgegeven te hebben. De taal is Frans en de titel leest 'Retour aux Sources'. Het boek is onvindbaar op internet, waarschijnlijk omdat het werkje uitgegeven is als 'Print on Demand' in eigen beheer. Het ISBN-nummer (978-2-95-506250-0) helpt al evenmin om iets extra's te weten te komen over auteur of werkje. In dit artikel toch een samenvatting[1]…

De lay-out en opzet van het boek is vreemd. Het boekje bevat 325 pagina's maar met een informatie- dichtheid die zelfs voor een e-book bijzonder laag is (157 woorden gemiddeld per bladzijde en minder dan 210 woorden gemiddeld voor volle pagina's). Ter vergelijking *SEMafoor* 16.1 had slechts 57 bladzijden maar telt gemiddeld meer dan 600 woorden per pagina en evenaart in aantal woorden of aantal karakters ruim 70% van de inhoud van het boekje 'Retour aux Sources'.

Een derde van de pagina's wordt besteed aan 'indexen van plaatsnamen'. Nuttig weliswaar maar een dubbele vermelding (een eerste vermelding van de plaatsnaam en determinatie per bron en een tweede keer als samenvatting voor het totale boek) is er wat over…

De eerste 40 pagina's kan men best overslaan… Ik heb meermaals mijn hoofd geschud en wenkbrauwen gefronst bij al wat ik las. We krijgen een matig, onvolledig en ongenuanceerd overzicht van een aantal problemen die Delahaye tientallen jaren geleden al neerschreef.

Soms lijkt het ook of hij een deel van die argumenten gewoon kopieerde maar zelfs daarbij nog fouten maakte. Een goed voorbeeld is bv. de determinatie van Quentovic die door Delahaye als Vieux-Quend werd gedetermineerd (Tekst 3 in *Ontspoorde historie*). De belangrijkste argumentatie van Delahaye is dat "bronnen vermelden dat de afstand vanaf St.-Riquier 15 mijl" is. Dhr. Flament geeft het identieke argument maar schrijft echter 55 km i.p.v. 15 km, wat ofwel een spijtige vergissing is ofwel een beetje de slordigheid van de auteur verraadt. En zo zijn er nog wel een aantal…

Verder lijkt het er op dat de auteur niet getracht heeft om bepaalde kritieken op de visies van Delahaye zelfs maar enigszins te kaderen. Meer nog, het lijkt er zelfs op dat geen enkel ander werk of geen enkele andere auteur werd geraadpleegd. Er zijn alleszins geen referenties en er worden geen andere auteurs genoemd.

Determinaties in België?

We komen nu tot de kern van de zaak. Dhr. Flament heeft 687 plaatsnamen onder de loep genomen en heeft deze gedetermineerd in België. De plaatsnamen werden geselecteerd uit de archieven van Aefternacum, Lauresham, Trajectum, en Werethina en uit de Peutinger-kaart.

De archieven (en hun bezittingen) worden traditioneel geplaatst in (rond) Echternach, Lorsch, Utrecht en Werden. Bij de Peutinger-kaart worden we in de traditionele interpretatie geconfronteerd met een groot Belgisch gat tussen de wegen van Gallia (Frankrijk) en de 2 bovenste wegen die door Nederland langs de Rijn zouden lopen (de vermeende Limes-wegen).

Binnen de studiekring werd al dikwijls kritiek gegeven op die determinaties in het algemeen en op de Limes in het bijzonder. Graag verwijs ik hierbij trouwens naar een aantal artikelen door mij eerder geschreven[2] maar er zijn er ook tal van andere.

Delahaye plaatste de betrokken kloosters als respectievelijk Eperlecques, Lumbres, Tournehem en Fréthun, alle in Noord-Frankrijk en postuleerde dat Noviomagus het Picardische Noyon moest zijn.

In hoeverre Delahaye gelijk heeft met zijn kloosters in Noord-Frankrijk en met zijn Noyon weet ik niet. Echter, als inwoner van België, zowat opgegroeid bij de taalgrens, ben ik echter wel overtuigd dat de Limes nooit in Nederland kon liggen….

Dhr. Flament plaatst deze kloosters midden in België in een streek waarover het latere Vlaanderen, Henegouwen en Brabant nog jarenlang getwist hebben.

Een aantal determinaties lijken me vergezocht en zijn naar mijn mening zeer ongeloofwaardig; b.v. Taventra = Deftinge… Deftinge heeft helemaal niet de ouderdom en geschiedenis die je verwacht van een "Taventra"… Ok, toegegeven, er ligt wel een oude kartuizerabdij uit 1329 begraven onder "den beton van het gemeenteplein" in Deftinge, maar toch… Dit leert vooral dat Belgen nonchalant omgaan met erfgoed…

Een ander voorbeeld is Waderlo, gedetermineerd als Waarloos. Deze determinatie lijkt me redelijk 'waardeloos'. Waderlo zou bij de Dutmala moeten liggen maar Waarloos heeft zelfs geen beek van belang, laat staan een beek met een naam die in de buurt komt…

In totaal kan ik stellen dat bij zowat de helft van de 687 determinaties, ik de schouders opgehaald heb twijfelende of een bepaalde interpretatie wel überhaupt beter is dan de bestaande interpretatie.

Toegegeven, Fivelga zou Wevelgem (Wevlengem) kunnen zijn op 7 km van Kortrijk en is waarschijnlijk niet slechter dan Farmsum bij Delfzijl… En ook vele etymologieën rond "Mark", "Voorde", "Steen", "Holt" zijn best ok, maar komen gewoon overal voor.

Wel leuk natuurlijk zijn determinaties als Denderwindeke (Wenteka, 896) voor de plaats Fenta (774) uit het register van Aefternacum, of Woluwe voor Felaowa / Felua, etc…

Maar wat moet je dan weer denken van Aalst voor 'Idistaviso', of Affligem voor 'Flenio', of Meerssen voor 'Mederiacum'?

Spijtig is vooral dat dhr. Flament nauwelijks zijn determinaties toelicht en dat ook het weinige kaart- materiaal (12 afbeeldingen in totaal) niet echt helpt in het evalueren van de determinaties…

Desalniettemin moet gezegd worden dat dhr. Flament best wel een interessante visie heeft en dat een aantal van zijn determinaties zeer vertrouwd en best geniaal te noemen zijn.

De visie van Pascal Flament

Dhr. Flament stelt dat de officiële geschiedschrijving het resultaat is van politieke en patriottische geïnspireerde onderzoeken die ten koste zijn gegaan van de eerlijkheid, het intellect en de wetenschappelijke geest. Gebeurtenissen en locaties werden geplaatst waar we ze wilden zien, zelfs indien deze volledig in tegenspraak waren met de geschreven bronnen. Delahaye was zeker zijn voorbeeld maar volgens dhr. Flament heeft Delahaye 'teveel' naar Noord-Frankrijk gesleept.

Flament plaatst vier archieven in België:

- Aefternacum – te Anderlecht
- Lauresham – nabij Temse
- Trajectum – te Kwatrecht (nabij Gent)
- Werethina – te Weert nabij Puurs

Aefternacum, het klooster van Willibrord, zou Anderlecht zijn. 'Aefternacum' en 'Anderlacum' (een oud toponiem van Anderlecht) hebben volgens hem een identieke betekenis: dicht bij een meer, dicht bij een water.

Lauresham zou volgens Flament het gehucht Lauwershoek zijn nabij Temse, aan de Schelde.

Trajectum zou naar Kwatrecht verwijzen, vroeger Quaet-Atrecht of Kwaad-Atrecht, opnieuw aan de Schelde. De naam Trajectum zit duidelijk in de naam. Kwaad is een bekend woord in België zoals in Kwaad-Mechelen, Kwaad-Ieper,… en klinkt als moeilijk, gevaarlijk, venijnig,… De afstand naar Aefternacum is met zijn 40 km ook veel logischer volgens dhr. Flament en het hele traject zou langs een oude Romeinse weg lopen!

Werethina zou Weert nabij Bornem zijn, eveneens aan de Schelde. Ook de referenties Wyrda, Feratina en Weerda zouden alle verwijzen naar Weert.

Opmerkelijk is dat hij b.v. een klooster als Fulda wel degelijk als Fulda blijft zien en deze beschouwt als een recente stichting in het oostelijke deel van het rijk (vanuit Mainz)[3]. Ook Suestra blijft bij Flament gewoon Susteren (en niet Suestra zoals Delahaye stelt).

Ook de Peutinger-kaart is volgens hem correct tot Keulen. Al gaan daarna alle wegen richting België en komt Nederland er niet meer bij te pas (op Cortouallio-Heerlen na). Immers, volgens zijn visie lagen de bovenste limes wegen in België waarbij Namen het belangrijke Noviomagus van de Peutinger-kaart is. De twee bovenste wegen vanuit Noviomagus lopen bij Flament tot aan de Schelde nabij Gent (tot 'Appelvoorde' – 'Foro Adriani') en nabij Oudenaarde (tot 'Duffel'/'Tablis' bij 'Kruishoutem').

Gegeven deze determinaties komen er een aantal pareltjes tevoorschijn in de determinaties:

- Het door Noormannen geteisterde Badenfliot (bij de Friezen) uit het archief van Trajectum zou dan Budanflit bij Oostkerke, Brugge zijn.
- Nabij Schoten bij Antwerpen krijgen we dan: Hengestchote (bij Brecht), Fornhese (Voornesse) Widoc (Westschot).
- Loffna – die verbijsterende determinatie in "Nederland" (door Gijsseling) wordt nu als Leuven in Brabant in een veel betere context en geloofwaardige context gezet.
- Klemskerke aan de Vlaamse Kust, Clemputte (putten van Clément) nabij Adegem (op 17 km van Brugge), Clemhout op 18 km van Kwatrecht en Clemenshoek op 15 km van Antwerpen zijn toponiemen die aangeven waar het werk-terrein van Willibrord (Clemens) zich zou bevinden en niet de terreinen in de traditionele opvatting noch in de opvatting van Delahaye.
- Nigropullo vertalen als Neckerspoel is in de Denderstreek een populaire naam (ook in varianten zoals Nekkersput en Nechelput) Ook nabij Mechelen ligt een gehucht dat Nekkerspoel heet.

Zelfs voor verklaringen zoals Dendermonde (Nonmodica) en Doregem (Dorestad[4]) is wat te zeggen.

Waarom deze visie toch interessant genoeg is om nader te bestuderen

Dat de visie van Flament tot nadenken stemt is duidelijk uit het onderstaande schema. Het schema toont de grote Romeinse heirwegen in België. De meest noordelijke wegen zijn Bavay-Keulen, Kortrijk-Tongeren en de bovenste weg Kortrijk-Velzeke-Elewijt-Tienen. Ook wegen van belang zijn die vanuit Bavay naar Velzeke en Rumst en de weg van Rumst naar Namen.

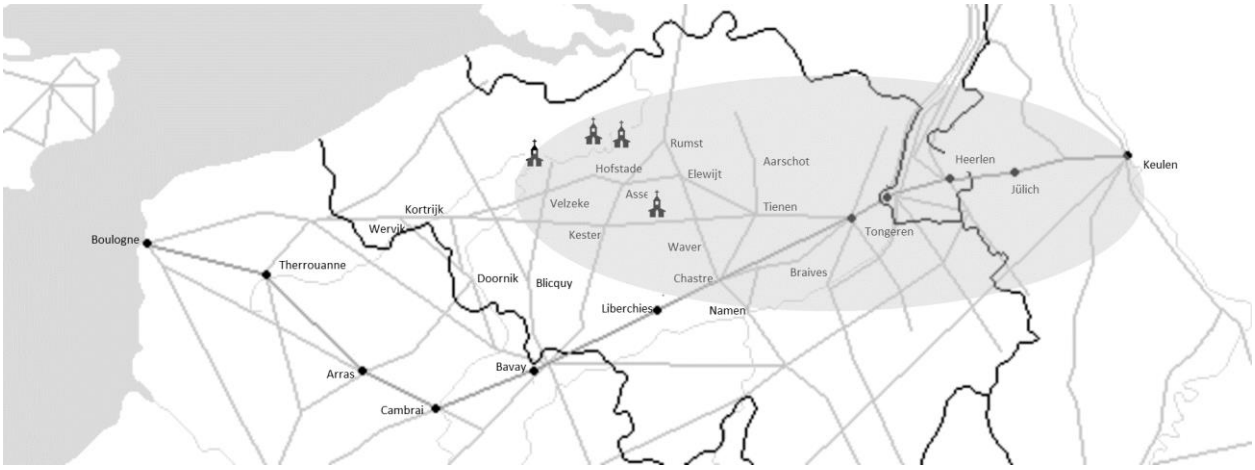

Op het schema heb ik verder de 4 kloosterlocaties gesitueerd en Flaments situering van de twee bovenste wegen van de Peutinger-kaart ingekleurd (het grijze gedeelte). Deze lopen over Keulen (Colonia) over Namen (Noviomagus) naar Londerzeel (Lugduno) en Appelvoorde (Pretorium Agrippina)

Het is eigenlijk heel sterk dat hij in één document een heel stuk van Vlaanderen 'een geschiedenis geeft', te weten het deel van de Schelde tussen Gent en Antwerpen, het hele Dender-gebied en het Mechelse rivierengebied (Rupel, Nete, Zenne, Dijle) tot de streken rond Anderlecht en Leuven.

Zijn situering van de twee bovenste wegen wringt nog wel met betrekking tot de eindpunten van de wegen. Ook lokaliseert Flament het Flevum in die streek (die trouwens van oorsprong een zeer moerassig gebied was, maar toch…). Maar interessant is wel dat deze streek ook de laatste Romeinse heirwegen bevatte waarna de verder wegen hun Romeins 'karakter' verliezen. De vermeende limeswegen in Nederland zijn volgens Flament aan her-interpretatie toe, al waren ze dat al een tijdje…

Met zijn kloosters zien we een christianiseren dat noordwaarts gaat. De namen blijken toch stuk voor stuk goede vondsten te zijn:

- Kwatrecht is een plaats waar de Schelde doorwaadbaar was en de locatie waar de Duitsers in 1940 nog een overgang over de Schelde forceerden.
- Aeternacum geografisch is ook interessant. Dat een 'Reginar van Henegouwen' de eerste 'lekenabt van Aefternacum' wordt is daar ook bijna vanzelfsprekend.
- Weert bij Bornem staat te boek als "Waritha" (omstreeks 1200) wat toch wel heel dicht bij Werethina aanleunt.
- Willibrords Burdina zit nog in de oude naam van Bornem (Burnehem), terwijl de Burne misschien wel naar de Durme zou kunnen verwijzen die vroeger aan de overkant van Bornem in de Schelde viel.

Verder zijn er nog best aardig wat overeenkomsten: b.v. Withmundi of Winthmundham zou dan naar Wintam (eveneens bij Bornem) verwijzen.

Een raadsel uit mijn geboortestreek raakt ook opgelost. De abdij van Dikkelvenne (zelf een stichting vanuit Kamerijk) ligt temidden van de kloosters van Flament aan de Schelde. Vanuit deze abdijvonden dan stichtingen plaats bv. in Geraardsbergen en Ninove, precies het gebied dat ook hier ter discussie staat.

Ook leuk op tekenen is dat in Boechaute, een gehucht te Dikkelvenne, het oudste, volledig Nederlandstalige, document gevonden: een notariële akte uit de dertiende eeuw (ook wel schepenbrief genoemd)

Conclusie

Ik heb niet gecontroleerd of de genoemde determinaties inderdaad allemaal uit de betreffende archieven komen en of de lijst in zekere zin compleet is. Ik wil me in deze ook absoluut niet uitspreken wat betreft de correctheid van de stelling in het document. Mijn betrachting was het document van Pascal Flament naar waarde te schatten en ook zeker de positieve elementen ervan te belichten om te vermijden dat dit document om vorm of detail-inhoud naar de prullenmand verwezen wordt…

---

1 De volledige tekst zal u vinden op www.semafoor.net zodra hiervoor toestemming verkregen werd van dhr. Flament

2 *SEMafoor* 10.1 (rond 'Het Belgische Gat') *SEMafoor* 10.4 (rond 'Julius Caesar en de Belgae'), *SEMafoor* 11.3 en 11.4 (rond 'de Limes') en SEMafoor 12.2 (rond Maurits Gysseling waarbij reeds aangegeven werd dat bovenstaande archieven van deze kloosters waarschijnlijk verplaatst waren).

3 Desalniettemin blijft hij twijfelen. Na het schrijven van dit artikel verscheen nog een nieuwere versie. Er werden vooral kleine tekstuele wijzigingen doorgevoerd, en de lettergrootte werd een stapje verlaagd (nog steeds 295 bladzijden). Vooral interessant was de vondst: 'Eeklo' voor 'Eichloha' nabij de Fulda abdij die hij dan mogelijks in de streek van de 'Wilde' / 'Wildebeek' ziet.

4 Eén van de redenen waarom Flament altijd Audruicq als Dorestad verworpen heeft is dat Audruicq bij Lotharingen moest horen wat voor Audruicq (dat altijd bij West-Francia hoorde) niet het geval was.

Pascal Flament. Een Fransman uit Lille?[1]

Guido Delahaye, Amersfoort

We mogen best bewondering en waardering hebben voor elke onderzoeker die zich de moeite getroost om op zoek te gaan naar de ware geschiedenis van Nederland in het eerste millennium. Er blijkt nog steeds veel onduidelijk te zijn en de algemeen aanvaarde geschiedenis bevat nog heel wat fouten en onjuistheden. De vraagstukken in de historische geografie van Nederland zijn nog allerminst opgelost, wat enkele historici er ook van mogen vinden.

Het artikel van Pascal Flament[2] kan men als zeer verhelderend en werkelijk verrassend beschouwen. Het is dermate interessant dat het zeker uitnodigt tot een nadere studie en discussie. Het eerste wat men ook bij hem kan constateren is dat hij de Nederlandse traditionele opvattingen als onhoudbaar afwijst en dat is opvallend.

Elke historicus die ook maar iets meer dan gemiddeld onderzoek doet naar de feiten, komt tot de conclusie dat de Nederlandse traditie onhoudbaar is ofwel volkomen onjuist moet worden geacht. Je hoeft de argumenten voor die onjuistheid ook niet bij Delahaye of andere critici te zoeken, maar je vindt ze juist in de eigen geschriften van hen die zo graag vasthouden aan de traditie. Het feit dat er voor Nederland nog steeds geen sluitende en eensluidende opvatting bestaat, zegt in feite al dat de geschiedenis hier niet past.

GESCHIEDENIS IS EEN CHAOS WAARIN ELKE HISTORICUS ZIJN EIGEN ORDE IN WIL AANBRENGEN. (ROLF FALTER, BELGIË EEN GESCHIEDENIS ZONDER LAND, ANTWERPEN 2012)

DE HISTORICUS BESCHRIJFT DE VERSCHIJNSELEN UIT HET VERLEDEN AAN DE HAND VAN ZIJN EIGEN VOORSTELLING.

De titel van de dissertatie van Flament “Retour aux Sources” zal iedereen zeker aanspreken. Ook Albert Delahaye sprak in diezelfde bewoordingen over het ‘ad fontes’. Het voorwoord van Flament sluit ook helemaal aan bij de opvattingen en bevindingen van Albert Delahaye. Niet wat de historici ons wijs willen maken moet het uitgangspunt van geschiedschrijving zijn, maar wat de bronnen ons vertellen.

Uit een eerste globale lezing van het artikel blijkt wel dat Flament zijn huiswerk zorgvuldig en terdege gemaakt heeft. Het is weer eens een heel nieuwe en verhelderende kijk op de aloude problemen. Wat hij allemaal bij elkaar gezocht heeft en ook in samenhang met elkaar brengt is werkelijk verrassend te noemen. Wat zijn drijfveer is geweest zal wellicht nog eens blijken. Hij is in elk geval de uitdaging van de steeds terugkerende discussies die geen oplossing boden aangegaan en heeft zich niet klakkeloos neergelegd bij alle opvattingen van anderen en zeker niet van de traditionalisten. Dat is zeker te prijzen. Hoewel zijn studie beperkt is gebleven, heeft Flament toch erg veel locaties weten te vinden. Behalve de Romeinen en de Bataven verplaats hij ook het Trajectum van St.Willibrord en het Noviomagus van Karel de Grote naar het zuiden, al gaat hij niet ver genoeg en blijft hij halverwege steken. Waarom hij juist in België op zoek ging naar de verloren geschiedenis blijft voor alsnog een vraag.

Flament haalt dus heel wat overhoop en geeft meerdere teksten om zijn visie te ondersteunen. Die teksten noemt Albert Delahaye overigens ook allemaal. Hij zal daar gevonden hebben en is het op deze punten dus geheel met Delahaye eens. Maar hij laat toch ook heel wat liggen, wat overigens ook niet anders kan in een betoog van 325 bladzijden, waar Delahaye ruim 4000 bladzijden over geschreven heeft. Dat is een verhouding van 8% op 92%. En juist het opvullen van die 92%, maakt het hele betoog van Delahaye zo sterk. Een enkele andere locatie voor een plaats haalt dit niet onderuit. Dat heeft Albert Delahaye overigens zelf ook altijd aangegeven en frequent ook toegepast. In dit artikel heeft Flament een overzichtslijst opgesteld van 691 namen uit de charters van Aefternacum, van Lauresham, van Trajectum, van Werethina en uit de table de Peutinger. Die 691 locaties van Flament is 8% van het totaal dat Delahaye vermeldt, die in 1842 teksten ruim 8563 locaties noemt. En dat maakt zijn betoog er niet sterker op. Hij zal aan de overige 92% nog heel wat werk te verzetten en de nodige tijd te besteden hebben, wil hij Delahaye ‘van de kaart’ kunnen vegen. Statistisch gezien kan Flament slechts voor 8% gelijk hebben en dat is toch heel wat minder dan hij ons wil doen geloven met de tabellen op p.220, 227, 228 en 230 waar hij zelfs 100% meent te kunnen scoren. Er zijn nog veel namen te noemen die Flament nu nog achterwege laat, maar wellicht in een volgend artikel ook allemaal zal gaan aanwijzen.

De Peutingerkaart.

Wat wel sterk is bij Flament is de samenhang. Die heeft hij gezocht en ook gevonden, niet in Nederland, niet in Frankrijk, maar vooral in België. Daar liggen bij hem ook de plaatsen van de Peutingerkaart, al handhaaft hij toch een groot stuk van de traditie met Coriovallum als Heerlen en de Romeinse plaatsen langs de Rijn, zoals Novesio (Neuss) en Colonia Agrippina (Keulen). Daarbij handhaaft hij blijkbaar toch weer de Rijn als de Renus. Hoe dat dan zit vraagt om een nadere toelichting. Het is overigens verrassend hoeveel plaatsen in België bestaan waarop die van de Peutingerkaart zomaar toegepast kunnen worden. Dat "Belgien eine Groβe leere Fläche bleibt" zoals Konrad Miller ooit schreef, is dus een achterhaalde zaak als we Flament mogen geloven. Een vraag blijft wel of alle door Flament genoemde locaties ook een Romeinse geschiedenis hebben gehad en of er ook Romeinse sporen gevonden zijn. Daar ligt nog een mooie opdracht voor een vervolg onderzoek of een volgende onderzoeker.

Het meest in het oog springende verschil tussen Flament en Delahaye is dat Flament het Noviomagus van de Peutingerkaart naar Namen verplaatst. Jammer dat Flament de kroning van Karel de Grote te Noviomagus niet vermeldt. Zou hij die ook in Namen plaatsen terwijl iedereen het er toch over eens is, zelfs de grootste tegenstanders van Delahaye, dat het te Noyon plaats vond? Al heeft Namen een oude en indrukwekkende geschiedenis, het is (net als Nijmegen) nooit een bisschopsstad geweest. Van ouds tot in de mérovingische tijd heette Namen Namurcum Castrum en was tijdens de Karolingische periode het centrum van het pagus Lommacensis, de voorloper van het graafschap Namen. De naam Numaga of Namugo kom ik in de geschiedenis van Namen nergens tegen, niet in de historische bronnen, niet in de geschiedenis van Namen zelf, zelfs niet in de fabelogie. Flament is de eerste ooit die Namen plots Noviomagus noemt. De relatie van Noviomagus met de Maas vraagt vervolgens ook om een nadere toelichting. Want als je Namen zijnde Noviomagus en het Eiland van de Bataven naar midden België verplaats zoals Flament doet (zie kaartje op p.256) en dat vervolgens op de Peutingerkaart projecteert, dan stromen de Rijn (die hij gedeeltelijk toch weer handhaaft) en de Maas de verkeerde kant op ofwel moet de Peutingerkaart gespiegeld worden. Nu weet ook iedereen ondertussen dat je uit de Peutingerkaart geen geografische richtingen kunt afleiden, maar het vraagt toch om een nadere uitleg.

Hoewel Flament de Schelde als de Renus ziet, laat hij de Rijn niet helemaal los. Arenatio dat volgens de Peutingerkaart tussen de Patabus en de Renus moet liggen, plaatst Flament als Héron aan de Maas bij Luik. Is de Maas dan toch de Patabus, zoals J.E.Bogaers dat ooit meende, of bestaat er in België nog een ander Héron? Maar dan ligt Héron toch aan de verkeerde kant van de Maas als de Renus de Rijn is. De afstand van X leuga (=22 km) komt wel in de buurt van een afstand tot Namen van 26,8 km. Maar dan is de afstand van Nijmegen naar Kleef/Rindern van 23,7 km toch acceptabeler. Bij Delahaye is de afstand tussen Noyon en Arenatio (Antoing) met 89 km veel te groot, maar dat vond hij zelf ook al en geeft daar dan ook de verklaring voor van een kopieerfout[3]. Flament heeft zich bij zijn locaties geheel gericht op de afstanden en komt tot de bevindingen dat er zo goed als nergens sprake is van een verkeerde afstand. Hoewel ook bij hem is die 40 mijl tussen Colonia Trajana en Veteribus niet juist. Hij maakt er 20 van. De afstanden kloppen dan wel aardig, maar op zijn etymologie is nog wel wat af te dingen. Daar zal hij met bronnen en enkele tussenvormen nog aan moeten tonen hoe hij een overeenkomst ziet van Veteribus met Opoeteren[4]. Wat vooral belangrijk is bij een reiskaart (zoals de Peutingerkaart), is het feit of een plaats aan de juiste kant van een rivier is getekend. Immers rivieren vormden barrières waar slechts op bepaalde punten overgestoken kon worden, ook al is uit de loop van de rivieren op de Peutingerkaart weinig af te leiden.

Flament is het eens met Delahaye.

Toch zijn er naast veel verschillen, opvallend en verrassend, ook een aantal overeenkomsten te vinden tussen Flament en Delahaye. Op de eerste plaats volgt Flament Delahaye tot op de komma, om aan te tonen dat de Nederlandse traditie vals is. Het is Flament wel duidelijk dat de geschiedenis van Nederland in het eerste millennium niet deugt, wat hij met veel argumenten aantoont. Maar ook in deze praat hij feitelijk Delahaye na. Hoe dan ook, hij geeft Delahaye daarmee meer dan gelijk.

De opvallendste en doorslaggevende overeenkomst tussen de visie van Flament en die van Delahaye is dat bij beiden de Renus de Schelde is[5]. Aangezien de opvatting dat de Renus de Rijn is, de kern van de hele mystificatie is, verlegt ook Pascal Flament de geschiedenis van de Friezen en Bataven naar het Scheldegebied in Vlaanderen. Maar dan handhaaft Flament toch verrassend het Almere in Nederland, waar Delahaye dat in de baai van St.Omer plaatst. Ook de Isla is bij beiden dezelfderivier en wel de Lys[6]. Over rivieren valt nu eenmaal minder

te twisten dan over plaatsen, aangezien er minder rivieren dan plaatsen zijn. Het komt er op neer dat Flament het met Delahaye eens is over de kern van alle verwarring. Flament plaatst ook de Saksen in Frans-Vlaanderen bij Boulogne en omgeving (zie kaartje op p.256), de Friezen in Vlaanderen aan de kust.

Veel plaatsen in relatie tot deze rivieren genoemd (Dorestad[7], Trajectum, Daventria, Thiele) plaats Flament vervolgens niet in Noord-Frankrijk, maar in België. Dat kan in principe ook, immers de Schelde en Lys/Lijzel stromen ook door België.

Flament is het ook volledig met Delahaye eens dat veel van de geschiedenis samenhangt met de locatie van de Renus, de Friezen en de Bataven. Als dit elders geplaatst wordt gaat de hele geschiedenis in het eerste millennium onherroepelijk mee. Hij transporteert het Germania van Tacitus compleet met Teutoburgerwoud en Varusslag naar België en daar was hij aardig op de goede weg. Immers deze Varusslag vond volgens de Annalen van Tacitus 'niet ver van de zee' plaats toen Germanicus zich voorbereidde op en terugkeerde van de plaats van de veldslag.

Eenzelfde overeenkomst tussen Flament en Delahaye zien we ook ten aanzien van de transgressies. Daar is Flament het dus volledig met Delahaye eens. Pas in de loop van de 10e eeuw beginnen de eerste ontginningen, waarna de bewoning toeneemt en er nieuwe plaatsen ontstaan. Vanaf de Romeinse tijd waren les Pays-Bas zo goed als onbewoonbaar. Ook Flament noemt de "Duinkerkse transgressies" als de reden van het vertrek van de Romeinen. Flament noemt zelfs een verhoogde waterstand van +3 tot +5 meter. De historici hebben volgens Flament een regressie ten tijde van St.Willibrord uitgevonden, slechts om die geschiedenis in Nederland te kunnen plaatsen.

Verrassende etymologieën.

Verrassend is dat Flament voor al die (en andere) plaatsen ook nog een overeenkomstige etymologie gevonden heeft. Hij komt met etymologisch of toponymisch zeer opmerkelijke vondsten om zijn betoog te ondersteunen. Dat nooit iemand daar eerder op gekomen is, schrijft hij ook tot eigen en mijn verwondering. Ik heb al zijn etymologieën ook niet gecontroleerd, maar een aantal door hem genoemde vind ik in elk geval ook bij Gysseling niet terug[8]. Zo kent Gysseling Doregem niet, net zo min als Kwatrecht en geeft hij bij veel klassieke namen toch een andere locatie, zoals Puthen dat bij Flamant Peutie is, welke plaats bij Gysseling Putie/Poteia is. Maar zoals gezegd verwerpt Flament de traditionele opvattingen en gaat met zijn betoog globaal in de richting van Joep Rozemeyer met Antwerpen als het Trajectum van St.Willibrord, al volgt hij ook hem weer niet. Daarmee zal Flament toch ook het probleem van 'de bisschop van Antwerpen' (men kan het vergelijken met De Bisschop van Nijmegen) moeten oplossen. Het vraagt in elk geval om een toelichting als St.Willibrord kerkelijk bezit zou krijgen in een ander bisdom. Dat is ook het grote probleem is in de Nederlandse traditie. Utrecht viel onder het aartsbisdom Keulen, de bezittingen in Noord-Brabant vielen onder Luik. Daar zal Flament ook nog een nadere toelichting over moeten geven.

Juist op het punt van de etymologie/toponymie heeft hij het meeste commentaar op de opvattingen van Delahaye. Maar is de etymologie/toponymie niet de kern van de hele discussie en was dat juist niet het begin van alle verwarring? Als Flament, zoals hij zelf schrijft, een afleiding van Nemetacum tot Atrebatum (Atrecht/Arras) kan verklaren en accepteert[9], of die van Coriovallum (dat niet op de Peutingerkaart staat, daar staat toch echt Cortovallio) tot Heerlen, is elke discussie over strikte afleidingen van plaatsnamen zinloos. Ook Viltaburg naast Trajectum heeft hij aanvaardl[10]. Hij vergeet te gemakkelijk dat daar op de taalgrens elke plaats zowel een Romaanse als een Germaanse naam zal hebben gehad, nog afgezien van de vele dialecten die juist rond de taalgrens bestaan. Het Picardisch is nu eenmaal geen Frans, het Diets geen Nederlands, het Saksisch geen Duits. En vergeet niet dat de kroniekschrijvers de plaatsen vaak elk in hun eigen taal of dialect benoemen waardoor er een andere naam verschijnt[11].

Als je zo creatief te werk gaat, de uitvinding van Gysseling[12], met de etymologieën en zonder veel omhaal de Varusslag in het Teutoburgerwoud te Tuitenberg[13] plaatst, is feitelijk niets onmogelijk. Aliso is bij Flament Alsingen vlak bij Lennik dat Liniacum was en eenvoudig 'grenslijn' betekende. Daar in de buurt ligt het plaatsje Strithem wat 'plaats van de strijd' betekent, waar dus de Varusslag plaats vond. Als je zo etymologie bedrijft scoor je al vlug 100% zoals hij ons uit zijn tabellen op p.220-230 laat geloven. Zo creatief is Delahaye nooit geweest. Hij liet Aliso (Arleux) dan ook gewoon in Frankrijk liggen.

Hestratescethe (847, Wer) als Hoogstraten (Hostraten, 1256) kan men verrassend noemen en vraagt zeker nog om een nadere toelichting. D.P.Blok maakt er echter Hetterscheid in Nrdrh.Westfalen van. Bij Delahaye is het Estrée-Blanche[14]. En zo zijn er meer voorbeelden te geven waar nog wel over gediscussieerd zal moeten worden, zoals over de befaamde oorkonde uit het jaar 777, waar in Nederland veel geschiedenis mee begint.

Veel namen uit deze oorkonde plaats Flament tussen Antwerpen en Hoogstraten. Het is het gebied net over de grens bij Zundert. Dat Albert Delahaye als inwoner van Zundert daar nooit op gekomen is. En dat nu net in Zundert de oudste St.Willibrordkerk in Nederland staat. Leuker kan ik het niet bedenken.

Al bij al past deze oorkonde schijnbaar in Nederland, volgens Delahaye in Frankrijk en nu volgens Flament ook in België. Vraag is op hoeveel andere plaatsen deze oorkonde nog meer past, immers vergelijkbare namen zullen met de deplacements historiques op wel meer plekken voorkomen.

Alles ligt in België.

Toch kun je slechts grote bewondering uitspreken voor Pascal Flament dat hij de confrontatie is aangegaan en de handschoen van de historische strijd heeft opgepakt. Hij heeft tal van plaatsen die in de klassieke bronnen voorkomen gevonden in België. Het zal een heel gepuzzel geweest zijn. En de etymologie is steeds best aannemelijk te noemen. Bij veel plaatsen toont hij dat ook aan. Maar dat deden Gysseling en Blok ook voor heel veel plaatsen in hun betoog. Maar die etymologieën volgt Flament dus niet, sterker, hij verwijst ze naar het rijk der fabelen, net zoals Delahaye met veel ervan deed. Immers Flament laat de traditionele opvattingen vallen. Ook hier zit Flament dus weer op één lijn met Delahaye.

Toch zie ik nog enkele problemen in de visie van Flament. Hij zal namelijk moeten bewijzen dat België tot aan Antwerpen bij Gallia hoorde en dat Julius Caesar daar dus ook gestreden heeft. Bij St.Willibrord maakt hij van Gallia gemakshalve Gembloux op 35 km z.w.van Brussel. Maar Gembloux is zeker geen Gallia. Bovendien zal hij moeten bewijzen dat hetzelfde gebied van België ook tot Francia hoorde, immers St.Willibrord schrijft zelf dat hij aankwam in Francia. Wat Trajectum betreft wijst hij Tournehem af op grond van een onacceptabele etymologie. Kwatrecht krijgt van Flament een wel erg wonderlijke etymologie die hij dan weer wel accepteert. Dat de mensen kwaad geweest zullen zijn na een plundering van hun woonplaats, wil ik best aannemen. Maar dat ze hun kwaadheid[15] in de naam van hun herbouwde woonplaats verwerkt zullen hebben is werkelijk wat ver buiten elke rede gezocht. Of heeft hij zich laten inspireren door Kwaadham, Kwaadieper of Kwaadmechelen, plaatsen die in Vlaanderen ook werkelijk bestaan, maar waar de toponymie verwijst naar de slechte of kleine woonplaats[16] en niet naar de kwaadheid van de bewoners.

Een volgend probleem dat Flament nog moet oplossen is de taalgrens. Bijna al zijn locaties liggen boven de taalgrens. Hoe dat zit met Romaanse namen, waarvan hij er toch ook veel noemt, blijft een nog te beantwoorden vraag. Onduidelijk blijft ook wat hij onder Belgica verstaat en waar hij Gallia Belgia Alobrites localiseert.

Het Eiland van de Bataven ligt bij Flament ook in België en wel in het noorden ver landinwaarts. Flament situeert het Eiland van de Bataven ten zuiden van de Schelde en noemt de steden Boulogne, Cassel, Wervicq, Tournai, Escautpont, Bavay en Tongeren als grenssteden, wat dan weer om een nadere uitleg vraagt. Wat betreft de Chamaves, en Chérusques klopt het dan geografisch ook aardig. Opvallend en overeenkomstig met Delahaye is dat hij Germania Inferior niet in Nederland plaatst, maar in Vlaanderen. Zie kaart en onderschrift op p.256. Maar hoe laat hij Julius Caesar vanuit het Eiland van de Bataven oversteken naar Engeland? En hoe kan men het Eiland van de Bataven vanuit Engeland zien, zoals Orosius schrijft? Als de Bataven in Noord-België (Brabant?) zouden verblijven, dan is Julius Caesar daar ook geweest. Hij beschrijft ze immers in zijn Bello Gallico, maar van Julius Caesar heeft prof.Hugo Thoen toch geen spoor gevonden in België. Hoe zit dat dan? Bij Flament is Batavorum hetzelfde als Noviomagus waarmee hij wel de traditionalisten volgt, al plaats hij dit in Namen. Maar in geen enkele klassieke bron staat dat Batavorum identiek is met Noviomagus. Dat moet Flament dan nog maar eens duidelijk maken, want het zou zeker baanbrekend nieuws zijn.

Het betoog van Pascal Flament is in feite het beste bewijs van het gelijk van de ‘deplacement historiques’ van Albert Delahaye. Alle plaatsen liggen overal en daaruit zijn slechts incidenteel argumenten aan te voeren. Slechts de logica en de samenhang en de in de teksten genoemde geografische details moeten tenslotte de doorslag geven, zoals ‘waar men de overkant ziet’, de taalgrens, de bergwouden van de Friezen, de krijtrotsen van Albanianis, het marmer voor vloeren en van de sarcofaag van St.Willibrord, de platanen en ganzen die de

Bataven ruilden met de Romeinen, de ruiterij van diezelfde Bataven, die in feite de eerste huursoldaten waren uit Picardië, en de ganzen van St.Ludger.

Slechts afgaan op etymologie of zelfs klankverwantschap is te mager om als bewijs te dienen, zeker niet in een gebied waar taalvermenging eerder gewoonte dan uitzondering was. Er zijn gewoon te veel plaatsen met een al of niet geheel gelijkluidende naam. Albert Delahaye geeft ook regelmatig aan dat de exacte plaats niet aangewezen kan worden, omdat er meerdere keuzes te maken zijn.

Zolang volkeren hun nederzettingen toch vooral noemen naar de grond waarop ze wonen, krijg je vanzelf dezelfde of vergelijkbare plaatsnamen, zeker als het woongebied overeenkomstig is zoals het laagland van Vlaanderen en van Noord-Nederland en de taal nagenoeg dezelfde is. De grote hoeveelheid doublures in plaatsnamen in het Nederlandse taalgebied vanaf Frans-Vlaanderen tot in Noord-Duitsland geven dat onweerlegbaar aan.

Feitelijk toont Pascal Flament nog eens duidelijk aan dat de Peutingerkaart[17] niet kan dienen om geografische feiten mee te bewijzen. Er blijken meerdere opvattingen te bestaan die allemaal met diezelfde kaart bewezen kunnen worden, waardoor slechts aangetoond wordt dat de kaart verre van onfeilbaar is.

---

1 Het mag toch verrassend genoemd worden dat deze Fransman, die een aanzienlijk deel van de geschiedenis die we als Fransvlaams Erfgoed kunnen kwalificeren, blijkbaar niet waardeert en het terugschuift naar België.

2 Hier wordt gesproken over de eerste editie. De tweede editie heb ik nog niet op alle punten vergeleken.

3 Hanteert men de Peutingerkaart als een feilloze bron waar geen enkele kopieerfout op zou staan, dan is feitelijk elke verdere discussie over deze kaart zinloos, aangezien dan geen enkele opvatting meer past, ook de traditionele niet, waarbij Lugduno vanaf Nijmegen gemeten, ver in zee zou komen te liggen. Denk ook aan de 40 mijl tussen Colonia Trajana en Veteribus die in de traditionele opvatting samenvallen tot één plaats. En zo zijn er nog veel meer voorbeelden te geven, waarbij de afstanden op de Peutingerkaart verre van juist zijn.

4 Op internet vind ik bij Opoeteren (Limburgs: Opotere)wel informatie dat er een Romeinse weg gelegen heeft, echter een Romeinse nederzetting was er hier echter niet. De eerste vermelding van Opoeteren is uit 1202. De naam verwijst naar de Oeterbeek, een oude benaming voor de Bosbeek. Bij M.Gysseling vind ik ook verder ook geen verder informatie over deze plaats.

5 Ainsi, le Renus se confond avec l'Escaut, p.34

6 Le pagus Islo est le pagus de la Lys, p.144.

7 Behalve de toponomie zijn er nog ruim 20 kenmerken waaraan het klassieke Dorestad moet voldoen, maar die vind ik niet terug bij Flamant. Zie bij www.noviomagus.info/dorestad.htm

8 Ook bij Leon Vanderkindere in Les principeautés Belges au Moyen Age, Bruxelles 1902 vind ik veel informatie zoals die door Flamaant wordt gehanteerd niet terug. In de 9e eeuw ressorteerde Namen en andere plaatsen daar onder het bisdom Luik. Daarmee komt de oorkonde uit 777 (zie daar) in relatie met Antwerpen onder druk te staan. Dat zal Flamant nog nader moeten toelichten.

9 Les Atrébates étaient établis dans la région d'Arras (Nemetocenna – Nemetacum), leur capitale. César conquit leur territoire en 57 avant J.-C. p.13. Arras (Atrecht en flamand) est un parfait exemple de déformation, puisque la ville atrébate, initialement Nemetocenna (« Sanctuaire » en celte) fut ensuite appelée Atrebatum, la ville des Atrébates. De là, le nom a été déformé en Atrecht. p.46

10 qui est appelée par le peuple de cette contrée de son vieux nom de Viltaburg, c'est-à dire ville des Vilti, mais que la langue gauloise appelle Trajectum et la nôtre Aettreocum. p.48.

11 Als voorbeeld mag de kroning van Karel de Grote dienen wat te Noyon plaats vond. Alle variaties van de naam Noviomagus (Noviomo civitate, Novionem, Novionem urbem, Noviomaguo civitate, Noviomaco, Novioma, Noviomensi Urbe, Noviomo, Noviomo urbe, Noviomi, Noion, Noviomus, maar ook Neumaga, Niumaga, Numaga) in verschillende kronieken over de kroning van Karel de Grote genoemd, slaan dus op Noyon.

12 Gysseling stelde ooit dat "Alle etymologiën van Delahaye zijn fout" en dat hij "zijn tijd nodig had voor creatief wetenschappelijk werk".

13 De Tuitenberg heeft een hoogte van 96 m. en met een gemiddeld stijgingspercentage van zo'n 5% bij wielerliefhebbers zeer bekend. De Tuitenberg wordt ook wel Hunselberg genoemd, het is maar van welke kant je komt als wielrijder.

14 In de akte over Hestratescethe wordt dezelfde persoon genoemd (Wolff) die een erfgoed had, waar in de akte van 841 een verband wordt gelegd met de Witti (Wittes-Witternesse). De Witti worden gelocaliseerd op 13 km. z-o. van St.Omaars te Wittes aan de Lys. De naam verwijst naar de kalkrijke, witte, bodem.

15 Le qualificatif Kwaad semble avoir été apposé au nom originel de la ville en souvenir des destructions qu'elle a connu. P.47

16 M.Gysseling in zijn Toponymisch woordenboek.

17 Over "De authenticiteit van de Peutingerkaart' heeft Henk Feikema een interessant artikel geschreven in de SEM-uitgave 'de Peutingerkaart en de Lage Landen'.

SEMafoortjes

LEZING ARNOUD-JAN BIJSTERVELD

De *Landschapscanon van Het Groene Woud* is een regionaal verhaal over het ca. 35.000 hectare grote gebied met de status van Nationaal Landschap, gelegen tussen de Brabantse steden Tilburg, 's-Hertogenbosch en Eindhoven, dat de historische en ruimtelijke aspecten van de eeuwenoude landschappen zal belichten. Aan de ontwikkeling van de canon is hard gewerkt door de Stichting Brabantse Bronnen onder voorzitterschap van prof. dr. Arnoud-Jan Bijsterveld, die in het kader van deze canon op 22 april j.l. in Liempde een lezing verzorgde. Daarin gaf hij een visie op de geschiedenis van Noord-Brabant tijdens de middeleeuwen en liet hij aan de hand van relevante voorbeelden zien hoe je historische bronnen en archeologie met elkaar in verbinding kunt brengen. Voor Texandrië tussen Willibrord en hertog is het leggen van dit soort verbindingen vaak een hachelijke onderneming. Zowel de weinig overgeleverde schriftelijke bronnen als de archeologische vondsten hebben hun beperkingen en moeten met de uiterste voorzichtigheid geïnterpreteerd worden. Overal loert het gevaar van speculatie en continuïteitsdenken. De schriftelijke bronnen, allemaal vervaardigd door de kerkelijke en politieke elite en vaak opgeschreven om claims te onderbouwen, verhalen over vroegmiddeleeuws abdijbezit, kerkelijke structuren en politieke territoria terwijl de archeologie juist vaak de materiële cultuur van het dagelijks leven laat zien. Aan de hand van de archeologie rondom de vermoedelijke aristocratische burcht van Rode (Sint-Oedenrode) laat Bijsterveld zien hoe het in dit voorbeeld toch mogelijk lijkt om een verbinding te leggen met de schriftelijke bronnen, waaronder oorkonden, de kroniek van Sint-Truiden en de vita van de heilige Oda. De presentatie van de *Landschapscanon van Het Groene Woud* in de vorm van een boek en een website vindt plaats op 15 juni in het Boterkerkje in Oirschot.

ATLAS VAN DE VERSTEDELIJKING

In dit informatierijke boek is de ontwikkeling van 35 Nederlandse steden samengevat maar wordt ook een totaal beeld van de ontwikkeling van de Nederlandse steden gegeven, in woord maar vooral ook in kaart (336 illustraties). Veel van de oudste steden dankten hun groei aan lange afstandshandel maar er is zeker ook een verband met de kracht van de agrarische omgeving. ISBN 978 90 6868 614 9. In interessant thema voor SEM is de vraag hoe in de geschiedschrijving van steden het eerste millennium (tot circa 1200 n.Chr.) wordt belicht. Een belangrijke archeologische vraag is wanneer een 'stad' echt een stad is. Moet er een stadsmuur zijn of een wal? Gaan we teveel uit van onze huidige concepten van een stad? Frans Theuws probeert die juist los te laten en komt met zijn ideeën van 'wandelende steden'. Hoe functioneerden vroegmiddeleeuwse nederzettingen binnen grote systemen van interactie, uitwisseling en handel? Mogelijk een interessant punt in het kader van het symposiumthema (2015) over Noormannen.

GERMANEN

Het werk van Tacitus *Germania, Historiën, Agricola* en de *Annales*) wordt momenteel door Vincent Hunink opnieuw vertaald en daardoor kunnen we opnieuw nadenken over Germanen, het Germaans en Germania. Een recente aanzet levert W. Keinhorst in *Der Berner* van mei 2015 met zijn artikel *Was ist ein Germanischer Stamm.* Hij schrijft: Unser Wort 'Stamm' had erst im 19e Jh diese Bedeutung bekommen. Vorher sprach man von den germanischen Völkern, deshalb noch heute 'Völkerwanderung', obwohl nicht Völker sondern Stämme wanderten. Das gemanische Wort war 'Deut', noch in unserem Namen Deutsch, später 'Diet', in Namen wie Dietrich". Het woord 'stam' is volgens Keinhorst sterk beïnvloed door de bijbel. Zijn artikel is een samenvatting in *SEMafoor* waard.

HET KRUISBEELD DOOR DE EEUWEN

Als bijlage bij het tijdschrift *Devotionalia* (www.devotionalia.info) verscheen een goed gedocumenteerd boekje over *Het kruisbeeld door de eeuwen* van Robert Emil Abraham. De situaties in het eerste millennium worden belicht in de volgende hoofdstukjes: Het kruisbeeld tijdens het verval van het Romeinse Rijk, het Kruisbeeld tijdens de nadagen van het Romeinse Rijk, Het kruisbeeld tijdens de Barbaarse koninkrijken en Het kruisbeeld tijdens de vroege middeleeuwen. Een kruisbeeld is niet hetzelfde als een kruis. Kruisbeelden worden pas heel geleidelijk vanaf dezesde eeuw gezien als gepaste kunstbeoefening. In de tiende eeuw worden de grote houten kruisbeelden in de Rijnstreek ontworpen en vervaardigd. De synode van Arras 1025 schijnt het besluit genomen te hebben om het lijden van Christus weer te geven ´zodat iedereen beseft hoeveel hij aan de verlosser verschuldigd is`.

(ON)VERENIGD KONINKRIJK

SEM benadert de geschiedenis van het eerste millennium vanuit het grote gebied van de Lage Landen, zeg maar het gebied van de 17 verenigde Provinciën. Daarom is aandacht voor het boek *Het (on) Verenigd koninkrijk* voor de studiekring van belang. 200 Jaar geleden legde Willem I zijn eed af als vorst van dit koninkrijk. Het experiment mislukte. Nog steeds is de vraag naar het waarom dynamisch aan de orde, zoals blijkt uit dit boek dat de kwestie benadert vanuit een integraal perspectief. Aan de orde komt bijvoorbeeld de Groot-Nederlandse gedachte na 1830 en de Samenwerking tussen Nederland en Vlaanderen vandaag de dag. Zie verder www.onserfdeel.be .

Is het door Heribert Illig gestelde chronologieprobleem weerlegd?

Ad Maas, Leende

In *SEMafoor* 16.1 verzoekt Jeff van Hout Heribert Illig om hem 'zijn' drie dagen terug te geven. Bedoeld is dat Illig ongeveer drie eeuwen in het eerste millennium fictief verklaart, dus ons geschiedenis afneemt *als die er is geweest*. Jeff wil in elk geval de betreffende tijd behouden maar heeft duidelijk genoeg laten zien dat hij de historiciteit ervan benadert als een kritisch onderzoeker. In zijn betoog meent hij aan te tonen dat het kalenderargument van Illig niet deugt. Ik denk dat het een geldig argument blijft en dat het niet weerlegd is. Of Illigs visie waar is, is een ander verhaal.

Jeff van Hout heeft het terecht over 'het kalenderargument *binnen de chronologiekritiek*' van Heribert Illig. Het is inderdaad een onderdeel. Het thema van de 10-13-dagen komt niet aan de orde in de hoofdwerken van Heribert Illlig. In *Hat Karl der Grosse je gelebt. Bauten, Funde und Schriften im Widerstreit* (1994) en in *Das erfundene Mittelalter, Die Grösste Zeitfälschung der Geschichte* (1996), samen ruim 800 bladzijden wordt het thema niet behandeld. Hij komt er mee in het boek *Wer hat an der Uhr gedreht? Wie 300 Jahre Mittelalter erfunden wurden* (1998), daarin wordt de 10-13-dagen- kwestie behandeld op de bladzijden 35-64 (van de 288), maar zijn visie op die kwestie speelt wel een rol op diverse plaatsen in het boek.

Dat deze kwestie in de visie van Guy Lavigne een belangrijke rol speelt, is logisch: hij hield hierover een presentatie op het SEM-symposium van 2013, publiceerde enkele artikelen in *SEMafoor* en bewerkte Illigs boek op een verantwoorde en onderhoudende manier in: *Was de Klok van Slag? Werden er 300 jaar aan onze kalender toegevoegd? In werkelijkheid leven wij nu in de 18e eeuw. Het verhaal over de theorie van Heribert Illig* (2014). In 6 hoofdstukken (p. 40-71) worden Illigs opvattingen over het kalenderargument treffend aan de orde gesteld. Lavigne (b)lijkt ervan overtuigd dat er een chronologieprobleem is in het eerste millennium.

Kijken we eerst naar de eindnoten van het artikel van Jeff van Hout dan vallen enkele zaken op. Ondanks het feit dat het gaat om een stevig commentaar op de visie van Illig is er van hem geen enkele publicatie geraadpleegd, ook niet *Wer hat an der Uhr gedreht?* noch de bewerking van dat boek door Guy Lavigne: *Was de klok van slag?* Hierdoor blijft buiten beeld wat Illig werkelijk betoogt en op basis van welke literatuur hij allerlei aspecten van de kwestie belicht. *Hiermee geef ik niet aan dat het betoog van Jeff van Hout hierdoor misplaatst is.* Ik wijs alleen maar op de situatie zoals die is. Een pluspunt in de documentatie bij het betoog van Jeff is dat hij het omvangrijke vertaalwerk van Henk Reints opvoert. Reints maakt bronnen toegankelijk die tot nu toe niet of onvoldoende aan de orde kwamen. Ongetwijfeld werk dat voor SEM van belang is.

Illigs theorie staat of valt niet met zijn visie op de 10-13-dagen-kwestie. Zonder deze kwestie kwam hij ook al tot zijn conclusie dat er een achteraf ontworpen tijdvak is (de 'Karolingische' periode). Maar… het is wel zo dat de kalenderkwestie in zijn theorie een belangrijke rol is gaan spelen. Daarom is het artikel van Jeff van Hout in *SEMafoor* 16.1 belangrijk: *Illig, Illig, geef me mijn drie dagen terug.* Als Jeff's benadering en zijn bevindingen kloppen dan zou daarmee niet alleen Illigs 10-13-dagen-argumentatie weerlegd zijn, maar wordt meteen ook een slag toegebracht aan diens kritiek op de chronologie van de vroege middeleeuwen. *Ik richt mijn aandacht dus enkel en alleen op de vraag of zijn 10-13-dagen-argumentatie weerlegd en achterhaald is.* Daarbij ga ik niet in op allerlei detailberekeningen: ik gebruik voor de hand liggende afrondingen, omdat ik de aandacht wil vestigen op de *denkwijzen* in de benadering van het probleem.

Er is geen discussie over de verschuiving in de kalender van 13 dagen in de periode van 01-01-45 v. Chr. tot 01-10-1582. Om de zaak weer in de astronomische pas te laten lopen moeten deze dagen gecorrigeerd zijn. Ze zijn er geweest maar ze zijn niet geteld. Ze zijn overgeslagen. Deze omstandigheid heeft niets te maken met het bepalen van de dag van de lente-equinox. Er was elk jaar een vastgestelde dag (steeds meer door de Kerk en in verband met de Paasdatum) en of die nu wel of niet klopte met de astronomische equinox doet in dit opzicht niet terzake. Ook de vele informatie die steeds opgevoerd wordt in verband met vaststellen van de Paas-datum is niet relevant voor het onderzoek naar de noodzakelijk correctie van het teveel van 13 dagen. Omdat men in 1582 een correctie gaf van 10 dagen, blijft over waar de drie dagen gecorrigeerd zijn. Deze correctiedagen moeten we inderdaad zoeken.

Als we lente-equinox betrouwbaar (?) terug kunnen rekenen dan moeten we natuurlijk zien dat ze steeds vroeger ging vallen in de loop van 1626 jaar (1582 = 45 – 1). We zien dan 13 tijdvakken en tijdstippen waarin en waarop

de lente-equinox steeds een dag eerder valt. Dat getal 13 was bekend: 1626 te delen door 128 (= 12.7). Dat wisten de geleerden in de tijd voor 1582 ook: om de circa 130 jaar was er astronomisch gezien 1 dag teveel. Het is belangrijk om te beseffen dat het terugrekenen van tijdstippen van de lente-equinoxen gedurende die periode gebaseerd is op de aanname dat er inderdaad 1626 jaren waren. Of laat ik het anders zeggen: als je astronomisch inderdaad kunt bewijzen dat er tussen 45 v.Chr. en '1582' n. Chr. inderdaad 1626 jaren zijn gepasseerd, dan is het verhaal van Illig weerlegd. Het punt is echter dat dat volgens mij niet kan.

Wie bij voorbaat als zekerheid aanneemt dat we moeten werken met 1626 jaren, dat wordt massaal gedaan, en dus impliciet de mogelijkheid van een chronologiesprong *bij voorbaat* verwerpt, moet de resterende 3 overgeslagen dagen bewijzen. De suggesties op dat terrein zijn bekend: in het jaar 45 zelf bij het vaststellen van de lente-equinox, bij de herstelpolitiek van keizer Augustus, een besluit op het eerste concilie van Nicea en het realiseren van 3 schrikkeldagen die niet in een schrikkeljaren vielen. Wat moet daar gevonden worden? In elk geval dat er 3 dagen waren die niet geteld werden: dus overgeslagen dagen. Het zoeken en vaststellen van de astronomische en civiele (later Katholieke) lente-equinox zegt op zichzelf genomen in dit perspectief niets. Je moet bijvoorbeeld aantonen dat de dag na 20 maart in het jaar 45 v.Chr. 24 maart was. Een dergelijke bewijsvoering in verband met de 3 dagen is er echter niet, ook niet in de de bronnen die Jeff van Hout aanhaalt. Illig heeft deze mogelijkheden in *Wer hat an der Uhr gedreht?* uitvoerig besproken. Jeff van Hout en Willem Bruijnesteijn gaan ervan uit dat Nicea-325 de correctie heeft geregeld, maar meer dan achterafinterpretaties hebben we niet. Er is gewoon geen bewijs. Illig stelt hierbij de vraag of in die eeuwen al bekend kon zijn dat een jaar ruim 11 minuten langer duurde dan de juliaanse kalender veronderstelde. Wie 1626 jaren aanneemt, moet daarvan uitgaan.

"Het verschil tussen de 10 dagen sinds Nicea en de 13 dagen sinds Julius Caesar is voor de commissie geen reden geweest om achterdochtig te zijn. Het was een volkomen logisch resultaat van het terugrekenen", noteert Jeff van Hout. Hier hebben we exact het probleem. Ook Illig stelt dat 13 dagen normaal is *als je uitgaat van de huidige jarentelling*, maar als je een tijdsperiode van zo'n 300 jaar aan het oog wilt onttrekken dan was een correctie van 10 dagen in 1582 genoeg voor de gehele periode, namelijk een periode van circa 1326 jaar, dus niet van 1626 jaar. Natuurlijk mag iemand van 1626 jaar uitgaan (bijna iedereen doet het immers), maar als je de hypothese van een fictieve tijd verwerpt dan moet je iemand niet kwalijk nemen dat hij uitgaat van een kortere periode, maar bewijzen dat er meer dan 10 dagen (3 dus in dit geval) zijn overgeslagen door ze niet in de telling mee te nemen.

In 1582 werd bepaald dat er 10 dagen overgeslagen moesten worden. Dat deze correctie juist was om op de juiste dag van de lente-equinox terecht te komen staat vast. En hier krijgen we exact het probleem dat door Illig en door Lavigne naar voren te gebracht: de 10 dagen-correctie in 1582 was juist, want er waren geen 13 dagen nodig. Als alleen een correctie van 10 dagen historisch bewijsbaar is dan mag je als hypothese hanteren dat er dus geen sprake was van 1626 gepasseerde jaren maar van circa 1326. Op grond van de traditionele jarentelling vond de 10-dagen-ingreep plaats in en vanaf 1582, maar in werkelijkheid was het toen ongeveer 1282. Nog wat scherper gesteld: correctie van 10 dagen vond plaats in het jaar 1282 maar dat jaar werd 1582 genoemd. De invoeging van enkele eeuwen tijd, dus niet het schrappen, was namelijk geslaagd en ook het invullen ervan bleek, ondanks vele meningsverschillen, succesvol. De fictieve (ingevoegde) tijd werd ervaren als werkelijke historie. Wie een tijdsprong in het eerste millennium voor mogelijk houdt, moet alle conventioneel gedateerde gebeurtenissen na die sprong corrigeren. Als die sprong 297 jaren zou bedragen dan moeten alle conventionele dateringen met het getal 297gekort worden om het realistische jaar te vinden. Conventioneel hebben we het jaar 2015, dat realistisch staat voor het jaar 1718.

Jeff van Hout stelt dat er voor de vierde eeuw 3 dagen verschoven wat betreft de astronomische lente-equinox en daarna 10, dus hij gaat ook van de aanname van 1626 jaren. Hij moet niet aan anderen vragen om te bewijzen dat de astronomische lente-equinox in 45 v.Chr. op 21 maart heeft plaats- gevonden; die kwestie doet er niet toe; hij moet bewijzen dat 21 maart toen of achteraf 24 maart is genoemd. Of aantonen dat er op een ander moment drie dagen geschrapt zijn, of op drie momenten 1 dag. Een fictieve tijd als onderzoeksthema accepteren, houdt nog steeds in dat je weerlegt wat de bedenker/ontdekker/uitvinder aanvoert. Mogelijk komt er een tijd dat natuurwetenschappelijk bewezen kan worden dat de periode 45 v.Chr. – 1582 n.Chr. inderdaad 1626 jaren telt. Voorlopig moeten we het doen met een massale veronderstelling, die ik persoonlijk ook aannemelijk vind maar niet boven twijfel verheven, zeker niet in het kader van de doelstelling en activiteiten van SEM.

In zijn beschouwing wijst Jeff van Hout op een interessant probleem: "Omdat de cyclus van Beda 532 jaar omvat ontstaat er een discontinuïteit als we ergens tussen de jaren 325 en 1582 meer of minder dan 532 weg willen knippen. De 297 jaren 'fantoomtijd' van Heribert Illig zijn hier duidelijk mee in conflict. Om dit op te lossen moeten niet alleen die fantoomjaren als vals bestempeld worden (dus inclusief Beda), maar tevens alle bronnen die informatie over Paasdata bevatten. Een dermate uitgebreid 'planmatig' bedrog , zonder dat daarover ook maar één woord uitlekt, is ondenkbaar", aldus Jeff. Het werk van Illig kun je zien als 'wegknippen' van tijd maar dat is een onjuiste weergave van zijn chronologietheorie die nu juist zegt dat er minder jaren waren dan algemeen verondersteld wordt en dat juist tijd en historiciteit ingevoegd werden. Dat Illig de aan Beda toegeschreven teksten anachronistische documenten vond, heeft hij diverse maken betoogd. De kwestie van de 532 jaren is in het Illig-nummer van het tijdschrift *Ethik und Sozialwissenschaften* van 1997 aan de orde gesteld door de historicus Werner Bergmann.

Hij legt uit dat we moeten denken in perioden van 532 jaren (de maancyclus maal de zonnecyclus = 19 x 28 = 532 jaren), dat dan de gegevens voor de jaren 614 en 911(begin en einde van een periode die Illig aanwees als ingevoegde tijd) niet passen in de berekeningen van een periode van 532 jaar. Punt is dat Bergmann hiermee commentaar leverde op de wijze waarop Illig de invoeging in de jarentelling dateert. Illig had /heeft allerlei argumenten om de jaren 614-911 aan te wijzen, maar van meet af aan stelde hij die suggestie zelf ter discussie. Dat deed hij ook in zijn reactie op Bergmanns visie in het genoemde tijdschrift. Namelijk zo: "Bekanntlich wurde aber bei Ost- wie Weströmern, bei den 'Karolingern' wie im sonstigen Früh- und Mittelalter noch primär in Wochen, sondern nach den Iden, Nonen und Kalenden der alten Römer gerechtnet. Diese komplizierte Tagesbezeichnung stellt stets auf einen monat ab, nicht auf die 7-Tages-Woche. Insofern ist auch ein kleineres Kürzungsintervall als 532 Jahre vorstellbar. Mein Intervallvorschlag von 297 Jahren ist nicht astronomisch ermittelt; er ist aber, wie ich nie verhehlt habe, nachbesserbar, z.B. auf 304 Jahre (19 x 4 x 4). Mit der 19er-Zyklus bleibt der Mond in der richtigen Position, womit Bergmanns Einwand Genüge getan wäre. Zuvor will allerdings geklärt sein, ob die bislang tradierten astronomischen Angaben der Zeit vor 614 ohne Nachbesserung mit den heutigen Rückrechnungen übereinstimmen". Is dat inderdaad zo?

Zowel in *Wer hat an der Uhr gedreht?* als in *Was de Klok van Slag?* komt dit thema niet aan de orde, maar volgens mij is het nader onderzoek waard. De cyclus van Meton houdt het volgende in: in 19 jaar vinden 235 lunaties plaats en staan zon en maan weer in dezelfde positie. Het gulden getal is het jaar 1 in deze cyclus, namelijk het jaar dat nieuwe maan op 1 januari valt. Ook moeten we misschien open houden dat een benadering van het probleem van een mogelijke fictieve tijd ook te onderzoeken is via de cyclussen van lunaties. Los van de vraag of Illig een juiste ontdekking gedaan zou hebben en dat de 10-dagencorrectie (in en vanaf 1582) die ontdekking ondersteunt, staat dat naar mijn mening zijn 13-10-dagen-argument tot nu toe niet weerlegt. En verder ben ik van mening dat conventionele geschiedschrijving moet bewijzen dat er meer dan 10 dagen overgeslagen zijn. Zolang dat niet overtuigend gebeurt blijft de *hypothese* van de 'fantoomtijd' ook vanuit deze 'invalshoek' geldig en kan deze momenteel niet afgeschreven worden.

Literatuur

- Jeff van Hout, *Illig, Illig, geef me mijn drie dagen terug*, *SEMafoor* 16,1(2015); zie ook *SEMafoor* 15,1: De 10 dagen-kwestie en de chronologie van het eerste millennium, en *SEMafoor* 15,2 : Discussies over de 10 dagen-kwestie
- Heribert Illlig, *Hat Karl der Grosse je gelebt. Bauten, Funde und Schriften im Widerstreit*, Gräfelfing 1994; *Das erfundene Mittelalter, Die Grösste Zeitfälschung der Geschichte*, Düsseldorf 1996; *Wer hat an der Uhr gedreht? Wie 300 Jahre Mittelalter erfunden wurden*, München 1999
  + Guy Lavigne, *Was de Klok van Slag? Werden er 300 jaar aan onze kalender toegevoegd?*
- F. Bemeler u.a., Ethik und Sozialwissenschaften, Illig-nummer, 1997 Heft 4, p 481- 520
  H. Illig, *Zwischen den Kalenderreformen von Cäsar und Gregor XIII liegen nur 1330 Jahre. Kalendarisch bestätigt: die These vom erfundenen Mittelalter*, ZS 2011, nr.

SEMfoortjes

DE ZILVEREN MUNTSCHATTEN VAN BUREN EN DEN HAAG

Het gaat om een vondst van 162 zilveren Romeinse munten uit 196-249 n.Chr. De munten werden in 2014 gevonden in de omgeving van Buren in Gelderland. Twee amateurarcheologen vonden de zilveren denarii en antoniniani in de modder van een uitgebaggerde sloot bij het dorpje Buren. De oudste munt in de schat is er een van keizer Septimius Severus, geslagen tussen 196 en 198 na Chr. Het meest recente exemplaar is gemaakt in 248-249 n.Chr., tijdens de regering van keizer Philippus I. Waarschijnlijk zijn de munten kort daarna in de bodem terechtgekomen. Gezamenlijk vertegenwoordigden ze ongeveer twee maandlonen van een Romeinse soldaat. De derde eeuw n.Chr. was een periode van grote politieke en sociale onrust en militaire problemen. De verdediging van de noordgrens van het Romeinse Rijk verzwakte en de Romeinse grenstroepen hadden te kampen met invallen van Germaanse plunderaars. Wellicht heeft de eigenaar van deze munten ze begraven om ze veilig te stellen. In Den Haag werd een schat gevonden met de volgende 'items' (= voorwerpen): 107 Romeinse zilveren munten, 3 paar zilveren armbanden, een verzilverde jas pin en glazen kralen.

ZWAARD VAN WOERDEN

In Woerden (Laurium) is al heel wat Romeins materiaal gevonden, maar nu volgens de archeologen van RAAP een nog grotere verrassing, namelijk een 'een zwaard dat uit de achtste eeuw blijkt te dateren'. Tot nu toe was er niets bekend van bewoning tussen circa 300 en 1000. De datering berust op koolstofdatering van bij het zwaard gevonden botjes en skeletdelen. Het zwaard was vermoedelijk een bijgift in het graf van een lokale edelman, veronderstellen de archeologen, die eraan toevoegen: "Woerden en het omliggende gebied was in de achtste eeuw in handen van Frankische koningen. Zij waren aanhangers van het christendom en missionarissen van elders mochten het christelijk geloof in hun rijk verspreiden. Zo ook Bonifatius die volgens een historische bron tussen 719 en 722 in Woerden verbleef om te prediken. Wellicht is door toedoen van Bonifatius in Woerden een kerk gesticht, zoals missionarissen toen gewoon waren te doen. Naar de preciese locatie van dat vroegste kerkje is het vooralsnog gissen".

VROEGE KASTELEN

Op 29 maart vond in Helmond een symposium plaats over Brabantse kastelen. De vroegste fase van de kastelen zijn de motteburchten. Bas Aarts (Tilburg) besprak deze vroege burchten in het hertogdom Brabant. Zijn al vaker aangekondigde dissertatie over de motteburchten is van groot belang voor het werk van SEM, mede omdat er daardoor een scherper zicht ontstaat op de ontwikkeling van de regionale 'aristocratie'(= machthebbers) vanaf de na-Karolingische tijd.

HUGO THOEN OVER NAAMSTEMPELS

De volledige titel van het boek is: *Gallische Topondernemers in het Romeinse Bedrijfsleven Naamstempels op terra sigillata uit de vicus van Kontich-Kazerne.* Deze uitgave is het tweede nummer in de nieuwe reeks "Monografieën", die de Antwerpse Vereniging voor Romeinse Archeologie (AVRA) naar aanleiding van haar 50-jarig jubileum opgestart heeft. Het boek behandelt de exhaustieve studie van 31 naamstempels op *terra sigillata*. Naamstempels op *terra sigillata* worden traditioneel beschouwd als Romeinse pottenbakkersstempels. In deze bijdrage wordt bewust gekozen voor een nieuwe aanpak en wordt zowel het "Romeinse" karakter van de naamdragers, als hun "pottenbakkers"functie kritisch onder de loep genomen. In een eerste hoofdstuk wordt ingegaan op de eigenlijke betekenis van de stempels, waarbij de traditionele visie van "pottenbakkers" stempels wordt verlaten. De stempels zijn immers het uithangbord van de patroon van grootschalige ondernemingen. Het tweede hoofdstuk betreft de identificatie van de Kontichse naamstempels. De naamstempels worden grondig geanalyseerd, met de identificatie van de naam van de fabrikant, de potvorm, de herkomst/atelier(s), de datering en de plaats van de te Kontich aangetroffen fabrikanten in het toenmalige handelsnetwerk. Het derde hoofdstuk introduceert een nieuwe methode in de studie van de *sigillata*stempels en focust op de betekenis van de namen. Een naamkundige analyse van de *cognomina* bracht aan het licht dat het Keltische element sterk in de meerderheid is ten opzichte van het Romeinse. De enkele Griekse namen vervolledigen het beeld van de multiculturele "Gallo-Romeinse" samenleving. Uit het onderzoek naar de betekenis blijkt dat de typisch Keltische categorieën "leiderschap" en "fysieke eigenschap" het best vertegenwoordigd zijn en de Latijnse "kalendernamen", "beroepen" en "geografische namen" duidelijk in de minderheid zijn. Wat de sociale status betreft, bezaten slechts twee fabrikanten het Romeinse burgerrecht. De overige 28 producenten waren *peregrini*, dus vrije inwoners uit de provincies. Al bij al tonen de overheersend Keltische namen aan dat de *sigillata*-productie in Gallië, en zeker in Oost-Gallië, in handen was van inheemse Gallische bedrijfsleiders en dat het traditionele beeld van de "Romeinse pottenbakkers" moet worden herbekeken. Uitgegeven door AVRA, Antwerpse Vereniging voor Romeinse Archeologie vzw. 92 ISSN 2295-4287 Prijs: 21 € (+ eventuele verzendingskosten 3,60 € voor België of 10,60 € voor Nederland).

Livinus, Lebuinus story… Dupliek

Joël Vandemaele Watou (B)

Ik neem de kritiek op de onvolledige citaten wel aan, maar niet de ingedekte interpretatie die de criticasters zelf willen aanbrengen zonder bewijsvoering en dit precies anderen verwijten.

Een kritisch Romein schreef ooit : geloof liever een grafschrift dan een criticus… Zoek zelf maar het verloren gelopen vrouwtje in dit citaat… Geschiedkundige 'morosofen' hebben ook recht op eigen inzicht van de historie, ongeacht of alles perfect is.

Ik gebruik nu geen nota's meer maar mijn pertinente vraag was: WAAR WOONDEN FRIEZEN die de eerste christianisatie kenden en WAAR WERKTE LIVINUS alias Lebuinus dan? Vergeet maar dat de Romein Drusus in 12 n.Chr. een veldslag leverde tegen Friezen. Hij werkte in de streek van Bononia-Boulogne. Schakelen wij maar over naar eerste christentijd.

Ik overloop enkele, naar mijn mening, historische data, wanneer Friezen genoemd worden. U kunt zelf de geografische plaatsen en streken natrekken. Kijken met open ogen a.u.b.

- 630: St.-Amand uit Aquitanië, komt missioneren aan de Scheldeboorden in de regio van oudsher Gandao geheten, een mondinggebied. (ganda betekent een gulp, uitmonding). Eerste abdij te Elno bij Pevéleberg, een jaar later verhuis naar centrum Amand-les-Eaux.
- 632: Acharius uit de abdij Luxueil (stichting Columbanus) wordt bisschop van Doornik.
- 638: Audomarus (Omer) wordt bisschop van Terwaan, centrum 'Morinorum'.
- 648: Abdij Sithiu – St-Omer begint met abt St Bertinus, collega Bertamnus wordt abt te St-Quentin, Mommelinus wordt in 649 bisschop van Noyon.
- 678: De voorganger van Willibrordus was Wilfridus; Die voer uit Engeland met felle westenwind uit Richbourough naar Gessoriacum-Boulogne. Hij werd daar hartelijk ontvangen door de Friese koning Adesgisle. In 1996 werden archeologisch in deze regio koningsgraven gevonden te Montauban (Arras) en te Frethun (Calais). Streek vol Friese plaatsnamen.
- 698: Willibrordus kreeg schenkingen van Karel Martel in Hammelburg, geïdentificeerd met Trajectum in veel teksten, gelegen in Laag-Frankenland.
- 706: De directe opvolger van Willibrordus was Bonifatius, die bij zijn eerste landing in 'Fresia' met gunstige wind per zeilboot aanlandde te Dorested en na enkele dagen verder vaart naar Trajectum. *Heden durft men al beweren (boek SEM 2015) dat Dorsted alias Dorestade zeker Duurstede niet kan zijn!! Ook Utrecht-Trajectum niet van Willibrordus kan zijn.! Eindelijk begint de Nederlandse historie op hete kolen te lopen en zal men op de blaren zitten voor onwetenschappelijk gedrag.*
- 717: Ontvangt Willibrordus bezittingen in Hammelburg, gelegen 'in ostia reni fluminis' op de oever van de rivier, hogerop aangeduid in Lager Frankenland .
- 734: Bonifatius predikte in Frisia als bisschop van Moguntiacum te Dohem (Terwaan).
- 734: Bonifatius houdt een concilie te Estinnes (Lessines –Doornik), met veroordelingen van oud-Saksische gebruiken, met woorden in Oudsaksische taal. Dat was niet in Duitsland!
- 736: Bonifatius, tweede bisschop van Trajectum van Willibrordus, wordt door ontrouwe Friezen bij Dockhem vermoord, samen met 52 metgezellen, te Dohem bij abdij Terwaan *Maguntia* genoemd. Enkele maanden voordien had bisschop Lullus te Doornik, opdracht gegeven de begonnen kerkbouw te voltooien.
- 770: Lebuinus uit Engelse afkomst kwam per zeilboot aan in Trajectm van Wllibrordus bij abt Gregorius met zijn leerling Marcellinus en dit te Wilpa, (Wilpi-Arras).
- 773: Ludgerus (742-804) was een inheemse Fries, volgt Lebuinus op na zijn dood in 773. Hij is geboren te Zouabna, (Zouafques) waar zijn grootvader bezittingen had. Hij bad veel te Trajectum bij het graf van Willibrordus.

- 777: Schenkingsakte: schenkingen van Wiggerius aan Trajectum van Willibrordus: vier bossen, Hengiscote=Ecottes, Fanhese=Yeuse, Mocoroth=Mottehault, Widoc=Wissocq. Deze bossen liggen aan beide zijden van de Hem-rivier, zijrivier van de Aa met een Trajectum. Geen bossen in NL.
- 782: Willihadus trok als vluchteling voor de Normanni naar Rome, en getroost door de paus kwam hij terug in Francia waar hij de leerlingen in het oud klooster verzamelde.
- 790: Karel de Grote hield een 'concilium, in 'Wormacia' en wel 'cum Francis', voor de plaatsaanduiding staat '*ad Boream tellus'* = dat is bij het kustgebied van Duinkerke-Calais. Daar onderwierp hij de Wilzi, buren van de Saxones in de regio van de oceaan.
- 792: Alcuinus, hofschrijver van Karel de Grote, stelt een vita van Willibrordus samen, op verzoek van de bisschop van Sens.
- circa 800: Alcuinus schrijft bij een vluchtige doorreis van het toenmalig Friesland, een gedicht dat gericht is aan 'lief briefje'. een 'rheni', en 'traject', een 'fresia' en 'dorstada' vernoemd worden, die naar Nederland zouden kunnen wijzen, maar tezelfdertijd staan bisschop Alberic, abt Addo en hertog Hrobert als figuren uit de Vlaamse geschiedenis daarin ook vermeld. Onmogelijk in Nederlands Friesland.
- 800: Een eiland van Frisia, vlak bij de kust van Germania wordt door de Normanni geplunderd.
- 804: De Annalen van de Franken schrijven: Alle Saksen met vrouwen en kinderen die aan de overzijde van de Albis (Aa) en in Withmodi (Withmundi) woonden liet de keizer overbrengen naar Francia. Tezelfder tijd kwam Godfried de Noorman met zijn vloot en zijn cavalerie tot de plaats Liesthor (Lisbourg = bron van de Leie) in de grensstreek van zijn rijk en Saxonia. De keizer zat op de plaats die Hodumstede (Audenthun) heet.
- 808: Omdat de Nortmanni de kusten van Gallia en Germania bedreigden liet Karel de Grote wachtposten en versterkingen aanleggen in Fresia.
- 810: Een grote vloot van Normanni kwam naar Fresia en leverde drie maal slag met de Fresones.
- 810: Karel de Grote ontving het bericht dat een vloot van 200 schepen *vanuit Normandië naar Fresia* was gekomen.
- 814: Keizer Lodewijk de Vrome gaf na de dood van zijn vader de Saksen en de Friezen het land terug dat zijn vader hen had afgenomen.
- 829: De Normanni wilden Saxonia over de Albis (Aa) binnenvallen. Lodewijk gebood *alle streken van Francia* met spoed troepen ,naar Saxonia te zenden.Hijzelf wenst in juli bij Novesium (Nouvion), de Schelde over te steken.
- 830: Fredericus Frisonicus, (let wel de Fries), bisschop van Trajectum-Viltenburg, wijst de opvolger van Willibrordus aan, namelijk Hunger, die later gevlucht uit Trajectum naar Daventria in deze regio.
- 832: De monnik Hucbald van St.-Amand-les-Eaux op de Scarpe schrijft het leven van Livinus in opdracht van de bisschop van Sens.
- 838: Te Attigny kwamen de gezanten van Rorik de Noorman naar Lodewijk, en die vroegen om het bezit van de gebieden der Frisiani en Abroditi (volk genoemd bij Arras).
- De opvolger van Livinus was Ludgerus, werkte '*in Francia apud Morinos'*
- Wulfram was *'ad Fresia'*, regio van Livinus. Hij werd later bisschop van Sens.
- 858: Bisschop Hunger vlucht uit het door Normanni verwoest Trajectum naar Daventria (Desvres) een plaats onder bescherming van de heer van Montreuil.
- 863: De verzoeningsvergadering van Lodewijk de Vrome en zijn tweede vrouw Judith greep plaats in de abdij Sithiu door volgelingen van Audomarus (St.-Omer) gesticht, de plaats die toen geheten werd *Niumaga.* Dat is slagzeker niet in Nijmegen.

Wij komen gelukkig in een periode dat men durft traditionele standpunten in de historiografie verlaten. Een paar voorbeelden staan in het SEM-boek 2015 Karolingers en Ottonen.

Op p. 28 spreekt de redactie van “een veronderstelde Dorestad” Op p. 78 schrijft men “waarschijnlijk “ dat Vikingenaanvallen namen af . In 886: “waarschijnlijk stierf Hendrik in de strijd met Vikingen”. Op p. 105 dat er geen sporen van Vikingen zijn in Duurstede.

Over de identificatie van een veelvuldig genaamde missionaris als Livinus alias Lebuinus, Liafwin, Liobomus, bestaat er een studie door prof. Coens die bewijst dat Livinus en Lebuinus één en dezelfde persoon zijn. Wie weerlegt hem zonder nationalistische vooringenomenheid.

Ruud van Veen schrijft in *SEMafoor* jg 15, dat Trajectum-Utrecht een middeleeuwse mythe is en onmogelijk het Trajectum van Willibrordus en Bonifatius kan zijn.

Wat vroeg Jos Bazelmans in *Spieghel Historiael* mei 1998: “Zijn de Friezen wel Friezen, deze van Tacitus en deze van Frankentijd, etnisch gezien?” Is er nu een oplossing in zicht, niet voor ‘helderzienden’ maar voor klaar kijkende inwoners van Friezenland en Nederland.

HADRIANS WALL: CORSTOPITUM

Corbridge Bij Corbridge ligt een interessante Romeinse site, die Corstopitum of ook wel Coria genoemd wordt. Als startplaats is het geschikt, omdat de geschiedenis ervan teruggaat tot lang voordat de Muur van Hadrianus gebouwd werd. De overblijfselen, die nu in het veld te zien zijn, dateren weliswaar uit de tijd toen de muur al weer op zijn retour was, maar de locatie getuigt van de eerste Romeinse veroveringstochten. De Romeinen vielen Britannia al binnen in 43 n.Chr., maar het duurde tot de tweede helft van de eerste eeuw voor zij ook vaste voet kregen in het noorden. Bij hun campagnes stichtten zij overal forten en legden zij wegen aan waarlangs hun legereenheden konden oprukken. Het oudste Corstopitum was één van die forten. Het werd gesticht ca. 80 n.Chr. op een strategisch goed gekozen plek: midden op een kruispunt van twee belangrijke wegen: de hoofdroute naar het noorden, later Derestreet geheten, en de oost-west verbinding met de naam Stanegate. Het fort had zoals gebruikelijk in die tijd aarden wallen waarop houten palissades. Ook de gebouwen binnen de omwalling waren nog van hout. Vanaf 122, na het bezoek van Hadrianus, werd de Muur aangelegd, op een kilometer of vier noordelijk van Corstopitum. Het fort was dus niet direct verbonden met de Muur en het is zelfs enige tijd verlaten geweest, maar toen onder Antoninus Pius de Romeinse legioenen Schotland weer introkken, werd Corstopitum door zijn strategische ligging opnieuw belangrijk. Het kreeg vooral een taak als ravitailleringspunt aan de marsroute naar het noorden. Het fort werd volledig gerenoveerd, nu in steen. Bij het betreden van de site vallen meteen de resten op van twee langwerpige gebouwen. Zij zijn geheel van steen opgetrokken, ook de vloeren en de daken. Het waren graanpakhuizen. De toegangen, met laadplatform, lagen aan de Stanegate. Door gaten onderin de muren kon lucht circuleren zodat het graan niet ging rotten. Vlak naast de pakhuizen bevinden zich de overblijfselen van een grote fontein. Het eigenlijke bronhuis had de vorm van een gedecoreerde schrijn. Uit een inscriptie bleek dat het XXste legioen verantwoordelijk was voor de bouw. Voor de fontein lag een langwerpig bekken van waaruit het water verder stroomde naar andere tappunten in het fort en ten slotte naar de rivier. C. Daarnaast liggen de fundamenten van een heel groot pakhuis. Het is nooit afgebouwd, maar de maat is uniek in Britannia. Het is een vierkant complex met een reeks eenvoudige ruimten om een centrale binnenplaats. Het was toegankelijk vanaf de Stanegate. Aan de noordzijde bevinden zich aanzetten voor een grotere hal, misschien een basilica, maar tot verdere bouw is het nooit gekomen. D. Ten zuiden van de Stanegate zijn twee militaire complexen gelegen, aan weerszijden van een weg in zuidelijke richting. Ze worden omringd door muren van 1,5 m dikte. Omstreeks het jaar 300 n.Chr. werden ze met elkaar verbonden door een poortgebouw. In elk van beide complexen stond een militair hoofdgebouw en een reeks van ateliers voor vervaardiging en reparaties van wapentuig en allerhande andere zaken die voor de legers van belang waren. De vele objecten die bij opgravingen hier naar boven kwamen, maken dit deel van de site wel bijzonder interessant. E. Buiten het fort, waar uitgebreide burgerbebouwing ontstaan was, zijn ook belangrijke ontdekkingen gedaan. Zo werd onder de vloer van een huis een bronzen kan met 160 goudstukken opgegraven (jaren 64 tot 130) en ergens anders een schat van 48 gouden munten (laatste helft vierde eeuw). De vondst echter die bij het tegenwoordige publiek het hoogst genoteerd staat, is de Corbridge Lion, een wat ruw uitgevoerd beeld van een leeuw die een prooi wil verslinden. Waarschijnlijk stond hij eerst op een grafmonument, maar is hij later verhuisd naar één van de rijkere huizen en omgebouwd tot waterspuwer. Hij werd gevonden in 1907, toen de bekende archeoloog Leonard Woolley de leiding had bij de opgravingen van Corstopitum. Woolley ging in de jaren dertig van de vorige eeuw graven in Mesopotamië en verklaarde daar sporen van de Zondvloed ontdekt te hebben, maar dat is een ander verhaal.

VAN ADAM TOT ANTWERPEN

Een bloemlezing uit de Origines Antwerpianae van Johannes Goropius Becanus (1519-1574). Hij ontwierp, aan de hand van antieke geschriften en mythen, een uiterst curieuze allesomvattende en allesverklarende wereldgeschiedenis vanaf Adam. Zijn theorie was als volgt: toen Noachs Ark was gestrand en zijn nakomelingen talrijker werden, vertrokken de meesten naar Babylon, waar zij bij de Spraakverwarring de oertaal van het Paradijs verloren. Eén stam was in het thuisland achterbleven. Deze Cimbren bewaarden de oudste taal, zelfs tijdens hun langzame trektocht naar het Westen en naar de Noordzeekust. Het Cimbrisch (Nederlands) is daardoor de enige taal die afstamt van de door God gegeven oertaal. Deze is daarom vol van verborgen verheven betekenissen, die door Goropius via avontuurlijke en ingenieuze etymologieën worden opgespoord. Goropius' grote naam verdween met hem. Zijn werk werd nooit vertaald. Tegenwoordig krijgt hij erkenning als grondlegger van de vergelijkende taalkunde. ISBN: 978-90-8704-431-2

GEMEENTEN EN ARCHEOLOGIE

In de vakbladen voor archeologen, zoals *ARCHEO-brief*, van de laatste tijd vinden we kritische geluiden over de rol van tal van gemeenten op archeologische terrein. De bereidheid om mee te werken aan opgravingen staat nogal eens op een laag pitje (vanuit economisch perspectief gezien begrijpelijk: vaak is teveel geld gestoken in bouwgrond), de deskundigheid vlakt af (omdat gemeentelijke archeologie steeds meer gedeeld moet worden met meer gemeenten) en de kwaliteit van de proefopgravingen is te haastig en oppervlakkig: zijn duidelijke voorbeelden van stevige onjuiste inschattingen. Nu kan men zich afvragen of al dat archeologische onderzoek conform het verdrag van Malta wel zo nodig en wenselijk is. Vanuit het oogpunt van heemkunde en lokale geschiedschrijving is een opgraving natuurlijk altijd van belang, zeker als die onderneming samen kan gaan met een bepaalde profilering en aantrekkingskracht van een gemeente, maar uit het oogpunt van de geschiedschrijving van een provincie, departement, land of een internationale regio doet zich ‘veel van hetzelfde’ voor en wordt te vaak het woord ‘uniek’ geroepen. In elk geval is degelijk vooronderzoek van groot belang, zodat een zo goed mogelijke beslissing genomen kan worden over een opgraving en de omvang ervan. Ondertussen is wel duidelijk geworden dat omvangrijk opgravingswerk ook leidt tot grote achterstanden in de verwerking van het materiaal tot op het niveau van geschiedschrijving. Daarom is het opnieuw bekijken van vroeger onderzoeksmateriaal in het kader van Odyssee-projecten toe te juichen. Daar duikt natuurlijk de verleiding op om te komen met interpretaties die teveel aangepast worden aan de behoeften en opvattingen van onze tijd. In het boek *Bij nader inzien. Nieuw onderzoek naar oude opgravingen* (van Luc Amkreuz en Evert van Ginkel, 2014) zijn 32 Odyssee-projecten gepresenteerd, wat het eerste millennium betreft de volgende:

- Ezinge, Groningen / Nederzetting op wierde / 500 v.Chr – 500 n.Chr;
- Oss-Mikkeldonk en Mettegeupel, Noord-Brabant / Nederzettingen op de rand van klei en zand / circa 200 v.Chr. – 25- n.Chr.
- Denekamp-De Borchert, Overijssel /Agrarische nederzetting met ijzerproductie. Circa 250 v. Chr. – 250 n Chr.
- Vechtdal, Overijssel /Nederzettingen langs de Vecht / eerste vijf eeuwen n.Chr.
- Wijnaldum, Friesland /Nederzetting op terp/ 550-850 n.Chr.
- Zutphen, Gelderland /Adellijk, bisschoppelijk en koninklijk steunpunt/800-1200
- Helmond, Noord-Brabant / Adellijke versterking / 1e – 14e eeuw
- Goedereede, Zuid-Holland / Havenplaats / 2e-3e eeuw n.Chr.
- Voorburg e.o., Zuid-Holland / Marktstad en omringend platteland. 1e-3e eeuw n.Chr.
- Valkenburg, Zuid-Holland / Burgerl;ijke nederzetting bij fort / 1e-3e eeuw n.Chr.
- Wijk bij Duurstede, Utrecht / Handelsnederzetting en rivierhaven / circa 600-900 n.Chr.
- Tiel, Gelderland / Handelsstad / 900-1200 n. Chr.
- Oss en Mierlo, Noord-Brabant, en Geleen, Limburg / Grafvelden / 1e-3e eeuw n.Chr.
- Rhenen, Utrecht / Rijengrafveld / circa 35—750 n. Chr.
- Wijchen, Gelderland / Rijengrafveld / 4e-8e eeuw n. Chr.
- Diverse plaatsen in Noord-Brabant en Limburg / Grafvelden / 6e-8e eeuw n.Chr.
- Nijmegen – Kops Plateau, Gelderland / Legerkamp en commandocentrum/ circa 12 v. Chr. – 7- n.Chr.
- Vechten, Utrecht / Fort / 1e-3e eeuw n.Chr.
- Velsen, Noord-Holland / Fort / begin 1e eeuw n.Chr.
- De Meern-Hoge Woerd en Utrecht- Domplein / Forten / 1e-3e eeuw n.Chr.
- Den Haag-Ockenburg / Fort / 2e eeuw n.Chr.
- Aardenburg, Zeeland / Fort / 2e-3e eeuw n.Chr.

Een handig en rijk geïllustreerd boek voor mensen die zich snel willen oriënteren. ISBN 978-90-71201-27-1

De mythe van Trajectum-is-Antwerpen

Rob Voogel, Amsterdam

De dwaling van enkele scribenten

De mythe dat Antwerpen Willibrords Trajectum zou zijn, is niet door Joep Rozemeyer zelf verzonnen. Een aantal vorsers uit de negentiende en twintigste eeuw, veelal van Vlaamse komaf, zijn hem in deze dwaling voorafgegaan. Op p. 75-76 (§ *Markgraaf*) van zijn boek[1] somt Joep zijn 'illustere' voorgangers op. Opmerkelijk zijn sommige uitspraken van deze scribenten, die de door de Kerk verzonnen verhalen als vaststaande feiten beschouwen. Kennelijk storen ze zich er niet aan dat de middeleeuwse bronnen onbetrouwbaar zijn, of ze *willen* hier niet van weten. Hun vooringenomen dwaling beheerst geheel hun subjectief denken: voor deze schijnwetenschappers *moet en zal* Antwerpen Willibrords Trajectum zijn. Ook al beseffen ze dat de vervalste bronnen weinig geloofwaardig zijn, toch pennen ze tegen beter weten in hun *wishful thinking* neer. Vaak kloppen hun interpretaties niet, of de scribent geeft een vreemde draai aan iets van wat er in de bron staat om zo de mythe in stand te houden. Wie op een dergelijke wijze met geschiedenis omgaat, is onwetenschappelijk bezig.

Op p. 76 beklaagt Joep zich erover dat Antwerpen Willibrords missiebasis was nog steeds geen gemeengoed is geworden. Daar kijken we niet van op, daar deze mythe slechts een dwaling is van enkele scribenten, die de middeleeuwse bronnen op hun eigen wijze interpreteren zonder zich te storen aan de onbetrouwbaarheid van deze bronnen. Niet alleen slaat deze aanpak in wetenschappelijke kringen niet aan, maar de betrokken scribent wordt ook vaak niet (meer) serieus genomen. Verreweg de meeste vorsers laten dit amateuristisch geknoei van deze scribenten dan ook met stoïcijnse gelatenheid aan zich voorbijgaan.

In vervolg op mijn vorige twee artikelen (zie SEMafoor 14-2 en 14-4) worden hieronder nog eens een aantal belangrijke argumenten tegen de mythe van Traiectum-is-Antwerpen besproken.

Geen Martinuskerk in Antwerpen

Bovenaan op p. 73 (§ *Zijn een Salvator- en een Martinuskerk in Antwerpen te vinden?*) beweert Joep dat in Antwerpen een Martinuskerk heeft gestaan. Hij baseert dit op het gegeven uit de middeleeuwse bronnen dat Willibrord de verwoeste burchtkerk in *Trajectum* herbouwde en aan St.-Maarten wijdde.

Antwerpen heeft echter nooit een Martinuskerk gehad, noch binnen noch buiten de burcht. De burchtkerk was de Sint-Walburgis. Bij de opgravingen in de jaren vijftig onder leiding van de toenmalige Antwerpse stads-archeoloog Van der Walle werd de romaanse voorganger van deze kerk gevonden. Daaronder werden houten woningen aangetroffen, die onmogelijk te interpreteren zijn als houten voorgangers van de stenen romaanse Sint-Walburgiskerk. De eerste vermelding van deze kerk in een schriftelijke bron dateert pas uit 1114. De houten woningen onder deze kerk zijn dus in ieder geval van vóór dat jaar. Deze woningen liggen direct boven de Gallo-Romeinse grondlaag. Een grondvlak tussen deze laag (medio tweede/medio derde eeuw) en die van de oudste houten woningen (elfde eeuw) ontbreekt geheel. Op een bepaald tijdstip werd op het kruispunt van de beide straten binnen de burcht een woonblok afgebroken om een bidplaats, de Sint-Walburgiskerk, op te richten[2].

De afbraak van het woonblok bewijst dat de Sint-Walburgiskerk niet gelijk met de bouw van de burcht is gesticht. Dit staat ook nog eens haaks op het verhaal van de herbouw van Trajectumse burchtkerk door Willibrord. Bovendien klopt het tijdstip niet: de herbouw van de Trajectumse burchtkerk geschiedde in de zevende eeuw en de stichting van de Antwerpse burchtkerk Sint-Walburgis eind elfde/begin twaalfde eeuw. Een laat-Romeinse/vroegmiddeleeuwse burchtkerk in Antwerpen heeft nooit bestaan, dit alleen al vanwege het ontbreken van de grondlaag waar deze fantoomkerk op zou hebben gestaan.

Het is niet de eerste keer dat ik op grond van de archeologische bevindingen van de beide toenmalige Antwerpse stadsarcheologen Van der Walle en Oost een uitgebreid uitleg heb gegeven over de stichting van de *enige* burchtkerk van Antwerpen, de Sint-Walburgis. Hoewel ik het onwaarschijnlijk acht, lijkt het er soms op dat Joep mijn artikelen niet, of onvolledig, heeft gelezen. Ik heb immers al *vier* keer uitgelegd (zie *SEMafoor* 10-2, 13-1, 13-4 en 14-2), waarom het bestaan van de vroegmiddeleeuwse burchtkerk in Antwerpen baarlijke nonsens is.

Van Antwerpen naar Walcheren varen voor het lapje?

Joep beweert op p. 74 (§ *Zuid van Walcheren*) dat van Antwerpen met een zuidenwind naar Walcheren varen voor het lapje gaat. Antwerpen ligt echter niet ten zuiden van Walcheren, maar ten *oosten* er van. Om van Antwerpen naar Walcheren te kunnen zeilen, begint de zeiltocht inderdaad eerst noordwaarts, maar voorbij Bath (Zeeland) buigt de Schelde westwaarts naar zee. Op dit lange traject, de Oosterschelde (de Westerschelde bestond in de negende eeuw nog niet), vaar je met de *oosten*wind in je rug voor het lapje.

In dezelfde paragraaf schrijft Joep: "Bisschop Frederik voer met een zuidenwind van Trajectum naar Walcheren". Ik heb er al eerder op gewezen dat deze interpretatie onjuist is[3]. In de originele tekst van De Beke (nota bene in zijn eigen boek op p. 15 rood) staat alleen dat Frederik de achtste bisschop van Trajectum was, *niet* vanwaar hij vandaan kwam om naar Walcheren te zeilen. De interpretatie van Joep op de tekst van De Beke is wel een vreemde kronkel. Zou hij ons voor het lapje houden?

Neustrië

Volgens Joep lag Antwerpen op Neustrisch gebied (p. 74, § *Neustrië*). Utrecht en Maastricht lagen volgens hem in Austrasië.

Een kaart van de Lage Landen in de Merovingische tijd (links)[4] laat echter iets heel anders zien: bij Antwerpen vormt de Schelde de grens tussen Neustrië en Austrasië, waarbij de Scheldestad aan de *Austrasische* kant staat. Ook Utrecht lag niet in Austrasië maar met Dorestad (Wijk bij Duurstede) in Frisia. De middeleeuwse bronnen hebben meermaals vermeld dat Trajectum (Utrecht) en Dorestad (Wijk bij Duurstede) in Frisia lagen.

In de Merovingische tijd bestond Antwerpen nog niet. De vermelding van de Scheldestad op de kaart is dus onjuist. Niettemin lag het grondgebied van het latere Antwerpen in Austrasië.

De Frankische hofmeier Ebroïn regeerde in de periodes 658-673 en 675-680/81 tot aan zijn dood in Neustrië[5]. In deze tijd lag het grondgebied van Antwerpen ook in Austrasië.

Een kaart van Austrasië is dezelfde periode (rechts)[6] laat eveneens zien dat de Schelde in de Merovingische tijd de grens tussen Neustrië (paars) en Austrasië (groen) vormde. Ook hier ligt het grondgebied van Antwerpen in Austrasië.

Kaart Austrasië, let op de grens (Schelde) met Neustrië

Ook op deze kaart liggen Trajectum (Utrecht) en Dorestad (niet op de kaart aangegeven) in Frisia op de grens (de Rijn) met Austrasië. Het is duidelijk dat Trajectum niet in Neustrië gezocht moet worden. Dan heeft de Frankische hofmeier Ebroïn van Neustrië er ook geen enkele zeggenschap over. Er is bovendien geen enkele bron die beweert dat Trajectum in Neustrië ligt. Het is dan ook onbegrijpelijk waarom Traiectum in Neustrië zou moeten liggen. Het subjectieve wensdenken overheerst Joep weer zodanig dat hij zaken verkeerd interpreteert.

Bisdom Utrecht

Op het kaartje onderaan p. 74 (§ *Bisdom Utrecht*) valt het gebied van de 'Vier Ambachten' (Oost-Zeeuws Vlaanderen en het Land van Waas) op, dat nogal excentrisch t.o.v. de rest van het bisdom Utrecht lag. Joep vat dit op als dat dit gebied het eerste missiegebied van Willibrord geweest zou zijn met Antwerpen als uitvalsbasis. Wie dat kaartje goed bekijkt, ziet dat Antwerpen niet in 'Willibrords eerste missiegebied' (Vlaanderen) ligt, maar in Brabant. Sterker nog: Antwerpen ligt niet eens in bisdom Utrecht, waar Willibrord er de eerste bisschop van was. Antwerpen lag toen in bisdom Kamerijk. Dat bisdom had echter niets van doen met Trajectum. Volgens de bronnen lagen Traiectum en Dorestad namelijk in hetzelfde bisdom. Op naaststaande kaart van bisdommen in de Zuidelijke Nederlanden vanaf de zesde eeuw[7] kan je zien dat Antwerpen en Doornik (volgens Joep Dorestad) juist *niet* in hetzelfde bisdom lagen. De beide plaatsen liggen ook nog eens ver van elkaar af, terwijl de bronnen (bv. de oorkonde van Karel de Grote in 777) vermelden dat Traiectum en Dorestad in elkaars nabijheid lagen. Het was beter geweest als Joep kaarten met betrekking tot het eerste millennium had geraadpleegd.

Noormannen plunderen Antwerpen: een broodje aap-verhaal

In 836 plunderden de Noormannen Antwerpen en staken het in brand. Dit tot ieders verbeelding sprekend verhaal komt van een drietal middeleeuwse bronnen, de *Annales Bertiniani*, *Annales Fuldenses*, en de *Vita Gommari*. De A*nnales Bertiniani* zijn Frankische annalen over de periode 830-882 uit het klooster van Sint-Bertin. De *Annales Fuldenses* zijn Frankische annalen over de periode 840-901 uit de abdij van Fulda. De beide annalen werden door meerdere Duitse monniken geschreven. De *Vita Gommari* ten slotte is een biografie over de heilige Gommarus, een evangelieprediker, die ca. eind zevende en begin achtste eeuw had geleefd.

Wat zegt de archeologie over deze gebeurtenis? Aanvankelijk zouden enkele losse artefacten in en nabij de burcht uit de Karolingische tijd stammen. Bij een heronderzoek moest men deze artefacten op grond van de typologie van Pingsdorf-keramiek en enkele andere aardewerksoorten in een latere periode plaatsen. Bovendien ontbreekt een negende-eeuws Karolingisch loopvlak. De verwoesting van Antwerpen en zijn fantoomburcht in 836 door de Noormannen kan archeologisch dan ook niet worden aangetoond.[8 9]

De eerste bewoners van het middeleeuwse Antwerpen bouwden in de elfde eeuw rondom hun nieuwe nederzetting een aarden omheining met een brede gracht er omheen. Opmerkelijk is dat de omheining met een halve cirkel de nederzetting omsloot, zodat de plaats met de open zijde tegen de Schelde aan lag. Ook toen de aarden omheining later door een houten palissade werd vervangen, bleef deze situatie zo[10]. Dit wijst er nog eens duidelijk op dat de Noormannen nooit in Antwerpen waren geweest, anders zou men zeker niet met de open zijde aan de Schelde durven wonen.

Volgens de Duitse vorser Heribert Illig hebben de Noormannen zelfs nooit bestaan. Tot de Merovingische tijd werden de Romeinse muren nog onderhouden, ofschoon er nauwelijks vijanden waren. In de negende eeuw zie

je precies het tegenovergestelde: de Duitse steden waren volledig onbeschermd, terwijl de Vikingen bezig waren half Europa aan te vallen. Je kunt je dan afvragen of die aanvallers er wel ooit waren geweest[11].

De Duitse graaf Eric Oxenstierna verwondert zich erover hoe extreem schaars de Noormannengrafvelden zijn. In Nederland is er zelfs maar één wapengraf, die aan de Vikingen toegewezen wordt. Dit staat in schril contrast met de in de bronnen vermelde oorlogsverhalen over de Noormannen. De graaf stelt dan ook vast dat de Vikingen, die in de periode 793-911 Europa hadden geteisterd en gebrandschat, slechts op papier bestaan[11].

Na de Tweede Wereldoorlog stelden de puinhopen in de binnenstad van vele Duitse steden de archeologen in staat daar een grondig onderzoek te stellen in o.a. de Noormannenaanvallen. Het is bekend dat Keulen in 881 en Worms in 891 door de Vikingen waren geplunderd. Na grondig archeologisch onderzoek in deze plaatsen is gebleken dat er zelfs niet de minste aanwijzing is, dat de beide steden in de negende eeuw het slachtoffer waren geweest van gewelddadige vernielingen[21].

Dit geldt hetzelfde voor Antwerpen, waar elk spoor van gewelddaad door Noormannen ontbreekt. Niet alleen de vroegmiddeleeuwse fantoomburcht maar ook de Vikingenaanval in 836 kan naar het rijk der fabelen worden verwezen. Zelfs het jaartal is volledig uit de clerusduim gezogen.

Willibrord nooit in Antwerpen geweest

Alpertus van Metz, een monnik en kroniekschrijver, schreef tussen 1021 en 1025 zijn boek '*De diversitate morum*', waarin hij ruime aandacht besteedde aan zijn eigen bisdom Utrecht. Zijn werk wordt over het algemeen hoog aangeslagen en zijn boek wordt als een betrouwbaar tijdsdocument beschouwd. Opmerkelijk is dat hij niets meedeelt over de tijd van vóór het jaar 1000. Willibrord komt in dit boek dan ook niet voor. Dit is ook niet mogelijk, omdat de bekende historische tradities uit de fantoomtijd, o.a. die van Willibrord, nog niet waren opgevoerd[13].

De *Annalen van Egmond*, geschreven omstreeks 1100-1250, bevatten gebeurtenissen in het graafschap Holland tot het jaar 1248. In de periode 875 tot ca. 900 bevat het boek een groot aantal jaartallen met daarachter summiere berichten over het Frankische rijk. Hierin vinden we *geen enkel* detail over Nederland, dus ook niets over Willibrord[14].

Eveneens omstreeks 1100-1150 werden in Egmond afschriften gemaakt van documenten over het bisdom Trajectum van Willibrord. Dit zogeheten *Cartularium van Egmond* wordt ook wel *Cartularium van Radboud* genoemd. Nauwkeurige vergelijking van de *Annalen* met dit *Cartularium* leert ons dat geen enkel gegeven uit het *Cartularium* in de *Annalen* is verwerkt. De 'kopiisten' (waren er wel originelen om te kopiëren?) zagen wel in, dat ze dit niet zonder meer konden doen. Het bedrog zou dan zeker uitkomen[14].

In de *Rijmkroniek van Holland* van Melis Stoke, secretaris van de Hollandse graaf Floris V, wordt de geschiedenis van het graafschap Holland tot het jaar 1305 beschreven. Melis Stoke is de eerste Nederlandse schrijver die Willibrord als bisschop van Utrecht noemt. Daarbij laat hij Willibrord in Zeeland (deel van Frisia) met zijn prediking beginnen. De berichten over Willibrord zijn overigens nog erg summier. Zo wordt bijvoorbeeld geen enkele bijzonderheid over het bisdom Utrecht vermeld[15].

Eind elfde eeuw probeerde Theofried, abt van de abdij van Echternach, het verleden naar zijn hand te zetten. Als hij kon 'bewijzen' dat Echternach de oorspronkelijke abdij van Willibrord was, dan kon hij zich beroepen op land en goederen die in de oude akten stonden vermeld, door er een claim op te leggen. Hierbij werden akten 'gekopieerd'. Deze zogenaamde kopieën waren in werkelijkheid de originelen[16].

Zo werd bijvoorbeeld in 1156 het graafschap Holland door de abdij van Echternach gemaand tot de 'teruggave' van zo'n 25 kerkgoederen van de abdij van Egmond, die nooit van de abdij waren geweest. De Hollandse graaf Dirk VI loste dit probleem op door Echternach, in ruil voor de gebieden, land op Schouwen (Zeeland) en de inkomsten van de Grote Kerk te Vlaardingen te schenken. Op de laatste lag ook een claim van Echternach. De abdij had namelijk het verhaal rondgestrooid, dat in de achtste eeuw in Vlaardingen ene priester Heribald een gebouwtje aan Willibrord zou hebben geschonken. In werkelijkheid kwam pas rond 1156 de eerste stenen kerk in Vlaardingen[17 18].

Eind twaalfde eeuw ging de abdijproost Theodorich met deze praktijken verder. Hij schreef het *Sacramentarium van Echternach*, een handleiding voor reizende monniken hoe ze van hun slachtoffers goederen konden claimen. Zo hebben Theodorich (eind twaalfde eeuw) en zijn opvolgers (dertiende/vijftiende eeuw) onder valse

voorwendsels o.a. kerkelijke goederen en inkomsten in Noord-Brabant kunnen aftroggelen. Deze bezittingen waren echter nooit van Willibrord geweest. Om de valse claims te legaliseren verspreidde de abdij van Echternach aan diverse kerken en abdijen relieken die van Willibrord zouden zijn geweest. Echternach had zelfs niet geschroomd hiervoor *meerdere* skeletten van 'Willibrord' te gebruiken[19]!

Ook Antwerpen werd niet gespaard. Door middel van de beruchte *Donatio Rauchingi* oftewel de *Echternach-teksten* probeerde Theodorich de Scheldestad kerkelijke goederen en tolinkomsten af te persen. Dit duidelijk vervalste document zat zó knullig in elkaar, dat de gemeente Antwerpen de valse claim onverbiddelijk had verworpen. Theodorich, die bij voorbaat al wist dat de abdij van Echternach haar valse aanspraken in het Antwerpse toch niet kon realiseren, schreef in 1191 aan de Duitse keizer Hendrik IV: "Over de burcht van Antwerpen zullen we maar zwijgen[20]."

De geschiedenis van de Willibrordverering en -devotie is pas ongeveer 1300 een aantoonbare en bewezen werkelijkheid. Het is ook pas omstreeks deze tijd dat Willibrord een belangrijke rol begon te spelen in de mythische Friese geschiedschrijving. De veronderstellingen over Willibrord in de periode 700-800 berusten slechts op een aantal kopieën van zogenaamde (lees: niet bestaande) originele documenten. De oudste middeleeuwse boeken (vita, evangeliaria, goederenlijsten) dateren van rond 1200 of later, waarin afschriften staan die gebeurtenissen uit de periode 700-800 vermelden. Zoals vele valse en vervalste oorkonden en afschriften uit de middeleeuwen zijn ook de documenten met betrekking tot Willibrord in Antwerpen aantoonbaar vals. Bepaalde oorkonden bleken bij nader onderzoek zelfs verzonnen[21] [22]!

Zo werd de Willibrordmythe door de abdij van Echternach er steeds dieper ingehamerd bij de bevolking in de Lage Landen, zodat mythen tot waarheden werden verheven, een handigheid waarin latere vorsers als Joep Rozemeyer en equivalenten ook bedreven zijn.

---

1 Rozemeyer, J. *Kroniek van Trajectum*, uitg. Papieren Tijger, Breda 2013
2 Oost, T. 'De Antwerpse Burcht (836-ca.1200/1225)', in: *Van nederzetting tot metropool*, Stad Antwerpen, Antwerpen 1982, p. 21-22
3 Voogel, R. 'Trajectum is niet Antwerpen', in: *SEMafoor 15-2*, p. 31
4 Vereniging Sittards Verleden, kaart Merovingische periode 450-750, http://www.historiesittard-geleen-born.nl/typo3_src-4.0/index.php?id=409
5 Wikipedia, Ebroin, http://nl.wikipedia.org/wiki/Ebroin
6 Nemausensis.com, kaart France Mérovienne 480-752, http://www.nemausensis.com/Gard/Septimanie.htm
7 De Karolingen in de Nederlanden, in: Algemene geschiedenis van België, http://www.vilters-vanhemel.be/belgie_karolingen_nederlanden.html
8 Oost, T. 'Het Duister Antwerpen (ca.640 tot 836)', in: *Van nederzetting tot metropool*, Stad Antwerpen, Antwerpen 1982, p. 18-20
9 Oost, T. 'De vroegste geschiedenis van Antwerpen', in: *Tijdschrift der Stad Antwerpen nr.4, jaargang 28*, Antwerpen 2001/2002, p. 184
10 Oost, T. 'Antwerpse Burcht (836 - ca. 1200)' in: *Van nederzetting tot metropool*, deel I, A'pen 1982, p. 22
11 Illig, H. § 'Virtuellen Wikinger' in: '*Das erfundene Mittelalter*', U. Taschenbuch, 10e druk, 2009, p. 158
12 idem p. 160
13 Jochems, J. & Laenen A. § 3.3.1 'Alpertus van Metz', in: *Willibrord, apostel van Noord-Frankrijk*, uitg. Stichting Albert Delahaye, 1995, p. 29
14 idem § 3.3.2 'De Annalen van Egmond', p. 29-30
15 idem § 3.3.3 'De Rijmkroniek van Melis Stoke', p. 30
16 idem § 3.6 'De mythe van Echternach' , p. 37
17 Wikipedia, Dirk VI van Holland, http://nl.wikipedia.org/wiki/Dirk_VI_van_Holland
18 Wikipedia, Grote Kerk (Vlaardingen), http://nl.wikipedia.org/wiki/Grote_Kerk_(Vlaardingen)
19 Jochems, J. & Laenen A. § 3.6 'De mythe van Echternach' in: *Willibrord, apostel van Noord-Frankrijk*, uitg. Stichting Albert Delahaye, 1995, p. 37-38
20 Acker, J. Van, § 'Missionering in een opnieuw bevolkt gebied' in: hfd 2 Van de oorsprong tot het begin van de 12e eeuw, in: *Antwerpen van Romeins veer tot wereldhaven*, uitg. Mercurius, A'pen 1975, p. 17
21 Maas, A. 'Willibrordus en de kerken', in: *Albert Delahaye Bulletin № 5*, november 1998, p. 27
22 Maas, A. 'Willibrord, Echternach en Friesland', in: *SEMafoor 1-1*, mei 2000, p. 25

De stad van de heilige Willibrord

Ruud van Veen, Groningen

In 1959 werd er bij uitgeverij Vorsselmans in Zundert een klein boekje gedrukt (36 kleine pagina's) met de titel *Was St. Willibrord werkelijk aartsbisschop van Utrecht?* Waarschijnlijk was dat de eerste keer dat die vraag werd gesteld en de meeste lezers van *SEMafoor* zullen wel weten of begrijpen wie de vraagsteller was. In de ruim halve eeuw die sindsdien verstreken is hebben meerdere mensen, waaronder de vraagsteller zelf, die vraag beantwoord met "nee". Dat riep een volgende vraag op: waar was Willibrord dan wél aartsbisschop? Gedurende vele jaren leken meerdere antwoorden op die vraag verdedigbaar.

In 2004 verscheen er van de SEM een boek[1] over dit onderwerp, waarin aandacht werd geschonken aan de mogelijkheid dat Willibrord zijn zetel had in Utrecht, Maastricht, Antwerpen of Noordwest-Frankrijk. Het laatste hoofdstuk van het boek heeft als titel *Het verschijnsel vervalsing. Waren Willibrord en Bonifatius wel ergens*? Dit suggereert de mogelijkheid dat de hele geschiedenis van de vroegmiddeleeuwse missie onder de Friezen uit vrome duimen gezogen zou kunnen zijn en dat elk woord dat aan Willibrord en Traiectum is besteed misschien verspilde moeite was. De vraag of Willibrord eigenlijk wel ergens was drong zich opnieuw op door de serie artikeltjes die Rob Voogel in *SEMafoor*[2] schreef als kritiek op de stelling dat Willibrords zetel in Antwerpen gezocht moet worden. Over de middeleeuwse bronnen schrijft hij (*SEMafoor* 8,4): "Het kan niet vaak genoeg gezegd worden: deze bronnen waren niet bedoeld om geschiedenis te schrijven voor het nageslacht, maar om er inkomsten uit te verkrijgen." Dat is een beleefde manier om te zeggen dat de middeleeuwse geestelijkheid gewend was om allerlei verhalen te verzinnen die tot uitbreiding van bezit en/of tot een lucratieve toestroom van bedevaartgangers zouden kunnen leiden. Hetzelfde doel dus als het reclameblok op de televisie, met dit verschil dat men daarin de eeuwige zaligheid van de middeleeuwers heeft ingeruild voor de twijfelachtige zaligheid van een nieuwe auto of een vliegreisje naar de andere kant van de wereld.

Ondanks de wetenschap dat "heiligenlevens" niet historiografisch waren bedoeld baseert men een geschiedkundige beschrijving van gebeurtenissen uit de vroege middeleeuwen bij gebrek aan meer en betere bronnen vaak toch in belangrijke mate op de *vitae* van heiligen. De *Vita sancti Willibrordi* kan voor dergelijke geschriften model staan. Traditioneel bestaan heiligenlevens uit twee delen. Het eerste deel bevat de biografie van de heilige, die waarschijnlijk al grotendeels verzonnen is. Het tweede deel gaat over de wonderen die zich rond de heilige hebben afgespeeld. Dat deel geeft vrijwel altijd een tenenkrommend beeld van de bekrompenheid en hardvochtigheid van de hagiograaf, waardoor de "heiligheid" van het onderwerp voor de lezer van nu nogal eens schade oploopt. Hieronder is het "leven" van de heilige Willibrord kort samengevat. In de regel gebruikt men daarvoor de *Vita Sancti Willibrordi* van Theofrid van Echternach, maar het zal de kenners van het werk van Albert Delahaye bekend zijn dat Theofrid niet bij iedereen een reputatie van betrouwbaarheid geniet. Hieronder is daarom de veel soberder (en veel oudere) versie van Alcuin[3] samengevat. Tevergeefs zoekt men daarin naar de plaatsen Grevelingen en Wulpen die Theofrid later aan het levensverhaal heeft toegevoegd. We beperken ons hier tot de fantasieën van Alcuin:

> Het verhaal is verdeeld over 32 hoofdstukjes. De nummers 1 t/m 13 gaan over de levensloop van de heilige, H.24 gaat over zijn dood en H.32 is een preek die op zijn geboortedag uitgesproken moet worden. De eerste vier hoofdstukjes beschrijven zijn opvoeding en opleiding tot prediker (de hier gebruikte "H." is een afkorting voor "hoofdstuk"). H.5: Toen Willibrord 33 jaar oud was scheepte hij zich samen met elf geestverwanten in en streek het zeil in de mondingen van de Renus. Vandaar begaf hij zich naar het castellum Traiectum dat op de oever van de rivier lag. Maar omdat het werd beheerst door koning Radbod en zijn heidense Friezen trok Willibrord verder naar hertog Pippin in Francia. Die stuurde hem naar paus Sergius in Rome (H.6) om daarvan het hoogste priesterambt te ontvangen. H.7: Willibrord werd tot aartsbisschop benoemd, kreeg de naam Clemens en keerde naar Francia terug (H.8), waar hij aan het werk ging om de noordelijke delen van het koninkrijk te kerstenen. H.9: Ook overschreed hij de grenzen van het rijk om onder de Friezen en de Denen het geloof te verspreiden. Op zijn terugweg (H.10) kwam hij over een eiland dat *Fositesland* heette en dat tussen de Denen en de Friezen gelegen was. Na terugkeer in het Friese land werd hij door koning Radbod teruggestuurd naar Francia (H.11). Daar werd hij populair (H.12) en ontving van veel nieuwe gelovigen goederen waarop hij kerken liet bouwen. In H.13 werd Pippin (Pippijn van H) opgevolgd door zijn zoon Carolus (Karel Martel). Die versloeg koning Radbod

en veroverde Fresia. Willibrord kreeg de taak om de Fresones te bekeren en ter ondersteuning daarvan kreeg hij een bisschopszetel in castellum Traiectum.

Tot zo ver de geschiedenis. In het tweede deel van de vita worden door Willibrord bewerkstelligde wonderen beschreven. In H.14 pleegt Willibrord religieus vandalisme door in het dorp Walichrum een godenbeeld te vernielen en in H.15 reist de heilige in zijn eigen gebied bij een water met de naam Suestra, waar hij door een man wordt uitgescholden. De volgende dag sterft die man. In H.16 predikt Willibrord in plaatsen bij de zee en laat daar om zichzelf en zijn gezellen van de dorst af te helpen een bron ontstaan. In de nrs. 17, 18 en 19 vermeerdert hij op wonderbaarlijke wijze een kleine hoeveelheid wijn om zijn gezelschap een vrolijke avond te bezorgen. In H.31 voltrekt dit wonder zich nog een keer, maar Willibrord is dan al dood. Of hij bij leven zelf aan de feestelijkheden deelnam vermeldt de historie niet, maar de frequentie waarmee dit wonder plaatsvindt geeft te denken. Opmerkelijk is dat hij in H.20 (op weg naar Friesland om dat te evangeliseren) iemand die hem heeft uitgescholden bestraft met een vreselijke dorst. Let wel, het gaat hier om het verlangen naar wijn. Water kan geen probleem zijn geweest, want de lijder wordt pas na een jaar weer van zijn dorst verlost. In H.21 is Willibrord weer met water bezig, maar dit keer om vanuit zijn klooster bij Echternach, *waar zijn lichaam tot op de dag van heden rust*, de maagden van een vrouwenklooster in Trier van de pest te genezen. Ook in H.22 speelt door Willibrord gezegend water een rol, ditmaal om een boze geest die een gezin teistert te verjagen. In H.23 vermeerdert de heilige zijn roem doormiddel van een voorspelling en in H.24 sterft hij en wordt in het klooster van Echternach begraven. In H.25 wordt verteld dat hij zijn te krappe sarcofaag een stukje laat groeien. H.26 getuigt van de voor heiligen gebruikelijke wijze waarop zij ten hemel varen (met veel licht, gezang en zoete geuren) en in de H.27, H.28 en H.29 wordt er iets gedaan voor mensen die bij zijn graf hulp of genezing zoeken. Ten slotte wordt er in H.30 iemand met de dood gestraft omdat hij wat snuisterijen van de (dode) heilige had gestolen.

Het zal duidelijk zijn dat een dergelijk verhaal niet als een betrouwbare basis voor een zoektocht naar castellum Traiectum beschouwd kan worden. Willen we er achter komen of Willibrord ooit heeft bestaan en welke stad dan zijn uitvalsbasis geweest zou kunnen zijn, dan moeten we niet direct uitgaan van zijn *vitae* en van documentatie die mogelijk andere doelen moest dienen dan de historische waarheid. Dat wil zeggen dat we alles wat uit Echternach afkomstig is even terzijde leggen. Maar ook vroegmiddeleeuwse oorkonden staan niet bekend als het betrouwbaarste materiaal. Ook die kunnen we beter even buiten beschouwing laten. Het feit dat met al deze documentatie vier verschillende locaties van Traiectum verdedigd konden worden is op zich al een reden om het even niet te gebruiken. Helaas ontvalt ons met die actie vrijwel alle kennis die we over Willibrord dachten te hebben. Zelfs hebben we dan geen zekerheid meer omtrent zijn naam, want die wordt in de resterende bronnen geschreven als Uilbrord of Wilbrord. Waarschijnlijk was Willibald, de auteur van de eerste *Vita Bonifatii* (ca.766), degene die vond dat Wilbrord ook maar *Willi* moest gaan heten.

En dat brengt ons op Bonifatius, die in een brief[4] aan paus Stephanus vertelt over een priester van wonderbaarlijke heiligheid die Wilbrord heette, bijgenaamd Clemens, die aan de kusten van de Westzee onder de heidense Friezen had gepredikt en een bisschopszetel en een kerk had gesticht in het castellum dat Traiectum werd genoemd. Deze brief is (achteraf) gedateerd op het jaar 753. Bonifatius kan zijn kennis over Willibrord dus niet ontleend hebben aan de vita van Alcuin, want die werd pas in de jaren negentig van die eeuw geschreven, lang nadat Bonifatius gestorven was (ca. 755). Maar het is wel mogelijk dat hij zijn gegevens van Beda kreeg, die ongeveer twintig jaar vóór de genoemde brief een geschiedenis van de Engelse kerk schreef[5]. Daarin vertelt Beda het volgende[6]: Willibrord (Uilbrord) ging met twaalf metgezellen naar Pippin, hertog van de Franken. Die had onlangs Frisia (citerior[7]) veroverd en de Friese koning Radboud (Rathbed) verdreven. Nadat de predikers een aantal jaren in Fresia gewerkt hadden stuurde Pippin Willibrord (Uilbrord) naar paus Sergius met het verzoek om hem te bevorderen tot aartsbisschop van het volk der Friezen. Aan dat verzoek werd voldaan in het jaar 696 en Willibrord kreeg daarbij de naam Clemens. Toen hij uit Rome terugkwam gaf Pippin hem een plaats voor een zetel in zijn eigen beroemde vesting die van ouds Viltaburg (Uiltaburg) heette, stad van de Vilten, die in het Gallisch *Traiectum* werd genoemd. Willibrord bouwde er een kerk en preekte wijd en zijd het woord van God en stichtte in die streken kerken en kloosters.

Merk op dat de Renus of Rhenus door Beda en Bonifatius niet wordt genoemd. In Willibalds beschrijving van het leven van Bonifatius komt Dokkum trouwens ook niet voor. Dat zijn allemaal latere toevoegingen. De brief van Bonifatius maakt ons trouwens ook niet veel wijzer, want hij gaat over een geschil tussen hem en het bisdom Keulen. Wat er in deze brief over Willibrord staat komt ongeveer overeen met hetgeen we van

Beda weten. Wel leren we nog van Bonifatius dat Willibrord bij zijn komst naar Traiectum een door de heidenen verwoest kerkje aantrof dat hij herstelde en aan de heilige Martinus wijdde. De kerk die hij zelf in Traiectum liet bouwen werd aan de Verlosser gewijd. Hoewel deze gegevens niet in het boek van Beda voorkomen zouden ze hem toch bekend geweest kunnen zijn, want Beda en Bonifatius waren generatiegenoten (beide geboren rond 672) en Bonifatius zou zijn kennis langs een andere weg of zelfs persoonlijk van Beda gekregen kunnen hebben. Dreunen beide mannen hier hetzelfde lesje op? Heeft Willibrord werkelijk bestaan?

Wellicht denkt de lezer nu aan het zogenaamde calendarium van Willibrord, waarop de heilige persoonlijk een paar autobiografische gegevens zou hebben nagelaten. Behalve dat er op grond van het handschrift aan de juistheid van die bewering getwijfeld wordt[8] is de notitie zelf ook zeer wonderlijk. Eigenlijk is het niet meer dan de opsomming van drie jaartallen:

> *In naam des Heren. Clemens Willibrord kwam in het zeshonderdnegentigste jaar sedert de menswording van Christus over zee naar Francia, en in Gods naam werd hij, hoewel onwaardig, in het zeshonderdvijfennegentigste jaar sedert de menswording van de Heer in Rome tot bisschop gewijd door de apostolische man heer Paus Sergius, maar nu werkzaam in Gods naam in het jaar zevenhonderdachtentwintig sedert de menswording van onze Heer Jezus Christus, gelukkig in de naam van God.*

Het is heel onwaarschijnlijk dat Willibrord deze jaartallen zelf geschreven heeft, want tijdens zijn leven werd de jaartelling *Anno Domini* (vanaf de "vleeswording" van Christus) nog niet gebruikt. Wel schreef Beda in 725 een werk (*De Temporum Ratione*)[9] waarin het gebruik van die jaartelling voorgestaan werd, maar het is niet erg aannemelijk dat dit boek al een paar jaar later door Willibrord bestudeerd was. Het kopiëren en verspreiden van boeken ging toen in een ander tempo dan nu. En ook al zou hij het wel bestudeerd hebben, dan zou hij deze jaartallen waarschijnlijk toch niet hebben gebruikt, want ze weken zeer af van de toen normale manier van dateren. Voor de eerste keer verschijnt deze jaartelling in 967 in een pauselijk document en pas in de tweede helft van de elfde eeuw is ze definitief in gebruik genomen[10]. Willibrord zou zijn tijd drie eeuwen vooruit zijn geweest. Opvallend is ook dat de jaartallen in het calendarium breed uitgeschreven zijn[11]. Waarom schrijft Willibrord ze niet als DCXC, DCXCV en DCCXXVIII? Dat zou het gekriebel in de kantlijn van het calendarium aanzienlijk vereenvoudigd en verhelderd hebben. Waarschijnlijk is de aantekening na, of zelfs lang na de dood van de heilige aangebracht, waarbij de schrijver met de uitdrukking "hoewel onwaardig" heeft willen suggereren dat de tekst van Willibrord zelf afkomstig was. Als bewijs voor het bestaan van Willibrord is het calendarium niets waard.

En dat geldt ook voor het gebeente van de heilige, dat zich in Echternach zou bevinden. Albert Delahaye heeft zich diepgaand met de geschiedenis ervan beziggehouden en in het Archief IJpelaan[12] is daarvan een mooi overzicht te vinden. Net zoals veel ander materiaal uit Echternach lijken de relieken van Willibrord aldaar zo echt als een kunstgebit. Wie de bijna hilarische geschiedenis ervan heeft gelezen gaat misschien nog wel geloof hechten aan het gerucht dat er zelfs beenderen van dieren bij zijn[13]. Merkwaardig is de aanwezigheid van een alternatief lichaam van de heilige in Abbeville. Eigenlijk is dat alleen maar een raadsel extra, maar het maakt ons wel nog eens duidelijk dat we niet de garantie hebben om in Echternach de waarheid te vinden. Hoewel het bestaan van Willibrord dus moeilijk aan te tonen is gaat het te ver om het zonder meer te ontkennen, want we zitten dan nog met de vraag waarom Beda en Bonifatius een bisschop en een stad ten tonele voeren zonder dat het nut daarvan voor het christelijk reclameblok meteen duidelijk is. Beda noemt Willibrord samen met de twee Ewalden en Swidbert, die onder de Saksen en de Friezen predikten, en Bonifatius gebruikt de heilige om aan te tonen dat Keulen geen recht op diens stad heeft. Hij vraagt daarom aan paus Stephanus om bij zijn oordeel over de zaak te kijken naar de documentatie die de pauselijke kanselarij over Willibrord heeft, of om van die documenten afschriften te maken en die naar hem toe te sturen, zodat hij die in de discussie met Keulen gebruiken kan. Als deze brief van Bonifatius "echt" is[14], dan is hij een aanwijzing voor het werkelijke bestaan van Willibrord en Traiectum.

De kroniek van de abdij Fontenelle (St.-Wandrille-Rançon) heeft nog een interessante vermelding van de stad *Traiectum* zonder dat Willibrord daarbij genoemd wordt. Zowel Hans Kreijns als Albert Delahaye hebben aandacht aan die vermelding besteed. De eerstgenoemde om steun te geven aan zijn opvattingen over Traiectum; de laatstgenoemde vanwege zijn gewoonte om nooit iets over te slaan of weg te moffelen. Delahaye's verhaal is in dit geval het meest onpartijdige[15]:

> "In de kroniek van Fontenelle treft men een zeer merkwaardige passage aan. Daar wordt op het jaar 717 het verhaal gegeven van een zekere Reginfredus, die tegen Karel Martel in opstand gekomen was. Op zeker ogenblik vluchtte Reginfredus naar Noyon; daar leende hij een paard van Wando, stak de Seine over en begaf zich via Pont-de-l'Arche naar Angers. De plaatsen tonen aan, in welke streek de feiten voorvielen. Karel Martel nam het Wando kwalijk, dat hij Reginfridus geholpen had. Wando kreeg opdracht, in ballingschap te gaan, en werd verwezen naar 'de burcht van Traiectum, Viltaburg geheten dat is de stad van de Vilten, die echter in de Gallische taal Traiectum wordt genoemd.' Enige regels verder vertelt de kroniek, dat Wando nog steeds in de burcht van Traiectum in ballingschap was, en wel in het klooster van St. Servatius! Met dit laatste Traiectum kan slechts Maastricht bedoeld zijn."

Men lette op het woordje "laatste" in de laatste zin. Albert Delahaye schreef dat woord op omdat hij de naam *Traiectum* al aan een andere plaats had toebedacht, namelijk Tournehem. Echter, Tournehem is nooit *Traiectum* genoemd. En er is geen enkele aanwijzing dat het plaatsje in de vroege middeleeuwen bestond. De oudste bouwresten, o.a. van de kerk van St.-Médard, gaan terug tot de twaalfde eeuw. Rond de kerk bevindt zich een dorp/stadje met ruim 1200 inwoners. En er heeft zich nooit een bisschop gevestigd. Over de mogelijkheid, of liever gezegd de onmogelijkheid, dat Utrecht de zetelstad van Willibrord was is al zo veel geschreven dat er in dit artikeltje eigenlijk niets meer over gezegd hoeft te worden. Utrecht bestond in de achtste eeuw nog niet. In de late middeleeuwen werd de stad door de geestelijkheid wel *Traiectum* genoemd en dat heeft dus voor een ernstige misvatting gezorgd. Antwerpen, waar Joep Rozemeyer naar Willibrord zoekt[16], bestond in de achtste eeuw evenmin (zie ook noot 2). Bovendien is de stad nooit Traiectum genoemd. En er heeft zich nooit een bisschop gevestigd. En de naam *Traiecto* in het Itinerarium Antonini Augusti heeft al helemaal niets met Willlibrord te maken omdat het om een heel ander tijdperk gaat (Romeinse tijd), en het heeft ook geen verband met een later Traiectum. Het betreft hier de oversteek van de Linschotenstroom bij de tegenwoordige plaats Woerden[17].

Kan er nog een andere plaats zijn geweest die in de achtste eeuw "Traiectum" werd genoemd? Nee, dat kan niet. De naam *Traiectum* stamt uit een kunstmatige schrijftaal[18], die uitsluitend door geestelijken en schrijvers van kanselarijen werd gebruikt. En ook zij zullen in het dagelijks leven niet de weg naar *Traiectum* hebben gevraagd, want daar had de doorsnee boer, burger of buitenman nog nooit van gehoord. Het was een boekennaam. Opmerkelijk is dat die naam door Willibald dan ook niet is gebruikt. In zijn *vita Bonifatii* noemt hij de plaats consequent "Trecht". En hij kan daarmee niet Tournehem, Antwerpen of Utrecht bedoeld hebben. Maastricht eventueel wel. De stad wordt door de anonieme Kosmograaf van Ravenna (zevende eeuw?) *Trega*[19] genoemd. Dat lijkt aardig op *Trecht*, vooral als men in aanmerking neemt dat de Kosmograaf gewend was om plaatsnamen te verhaspelen.

Bij plaatsen die *Trecht* of *Tricht* genoemd werden kon een rivier overgestoken worden. Hoewel dat hier en daar wordt beweerd heeft het woord niets te maken met *drecht* (drech), want dat is een, "waarschijnlijk Friesche waternaam met de beteekenis van 'vaart' of 'tocht', als in het woord Drachten" [20]. Het Middelnederlandse woord *dricht* betekent eveneens "vaart"[21]. Zijn er tussen Noord-Frankrijk en de Rijn nog meer plaatsen die "trecht" of "tricht" heten? De bekendste is wel Atrecht (Arras), waar Albert Delahaye inderdaad ooit het Traiectum van Willibrord heeft gezocht[22]. Atrecht is echter in geleerde boeken nooit *Traiectum* genoemd. Al in de eerste eeuw v.Chr. noemden de inwoners van de stad zich Atrebaten, waaruit blijkt dat het "trecht" in de plaatsnaam niets met een rivierovergang te maken heeft. Nu de Scarpe is gekanaliseerd lijkt het riviertje heel wat, maar in oudheid en middeleeuwen was het niet meer dan een beek.

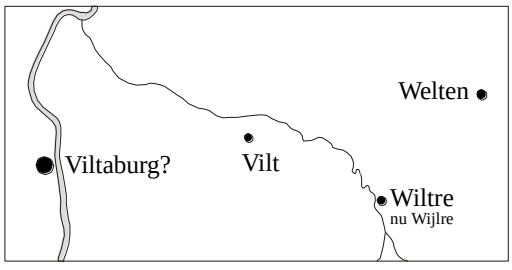

Dan is er nog Tricht aan de Linge. De eerste vermelding (in kanselarijtaal) van dit *Triiectum* of *Trejectum* stamt uit de elfde eeuw[23]. In 1315 werd er een kapel gesticht die aan St. Pieter was gewijd. Het is nu een dorpje met ca. 2250 inwoners. Aan de Schelde ligt nog Trith-St.-Léger, dat in 1170 Pont-de-Trith werd genoemd, waaruit geconcludeerd mag worden dat er een brug was. Waarschijnlijk is dit dus wel een *tricht*-naam. Het plaatsje heeft ca. 6400 inwoners en een Martinus-kerk (uit de negentiende eeuw). Of het in de vroege middeleeuwen bestond is onbekend.

Hiermee zijn de *traiecta* en de *trichten* wel uitgeput. Heeft het zin om nog naar Viltaburg te zoeken? Een naam die meer dan duizend jaar geleden al aan het verdwijnen was? Er zijn wel toponiemen die er vaag aan

doen denken, zoals Vilt bij Valkenburg en Wiltre[24], een oude naam voor Wijlre. Misschien heeft zelfs de naam "Welten" er iets mee te maken? Overtuigend klinkt het niet. Het zijn dorpjes in de buurt van

Maastricht. Kan Maastricht de oude stad van Willibrord zijn?

Volgens Hans Kreijns was dat inderdaad het geval. Kreijns heeft weliswaar nog niemand kunnen overtuigen, maar het is tot op heden ook niemand gelukt om zijn theorie definitief van tafel te vegen. Gaan we uit van de oudste vermeldingen van Traiectum en proberen we de plaats door eliminatie van de in aanmerking komende steden en dorpen te vinden, dan lijkt toch Maastricht als enige over te blijven. In de zevende/achtste eeuw was Maastricht waarschijnlijk in een groot gebied de enige plaats die Trecht (Traiectum) heette. Dat het een bewoonde plaats was is wel zeker. Zowel Beda als Bonifatius noemen haar een castellum, dus een plaats met een verdedigingswerk. De naam Vilta*burg* wijst daar ook op. Beda noemt haar zelfs *inlustris* (aanzienlijk, vermaard). Het moet een belangrijke plaats geweest zijn, die misschien wel tot in Northumbria (bij Beda) bekend was. Aangezien er eigenlijk geen andere plaats meer in aanmerking komt is het voor de zoeker naar het Traiectum van Willibrord zinvol om het boekje[25] daarover van Kreijns en Pirson en de artikelen die Hans voor *SEMafoor* schreef[26] nog eens door te nemen.

---

1 Studiekring Eerste Millennium: *Willibrord en Bonifatius. Waren ze ooit in Nederland*? Breda 2004.
2 *SEMafoor* 8,4 / 11,4 / 12,3 / 12,4 / 13,1 / 13,2 / 13,4 / 14,2 / 15,2 / 15,4
3 Alkuin: *Vita sancti Willibrordi* / *Das Leben des Heiligen Willibrord*. Lateinisch / Deutsch. Herausgegeben, übersetzt und kommentiert von Paul Dräger. Trier 2008
4 *Briefe des Bonifatius / Willibalds Leben des Bonifatius nebst einigen Zeitgenössischen Dokumenten*, neu bearbeitet von Reinold Rau. Darmstadt 2011, Brief 109 vanaf p.338. Zie ook Kreijns en Pirson (noot 25) p.112/113.
5 Bede: *Ecclasiastical history of the English people with Bede's letter to Egbert and Cuthbert's letter on the death of Bede*. Penguin Books, revised edition 1990. Ook op http://www.gutenberg.org/files/38326/38326-h/38326-h.html.
6 http://www.thelatinlibrary.com/bede.html, V.10 en V,11.
7 vanuit Rome gezien "meer naar deze zijde gelegen"
8 http://www.dbnl.org/tekst/_mad001198901_01/_mad001198901_01_0029.php
9 http://nl.wikipedia.org/wiki/Beda
10 http://www.kunstbus.nl/cultuur/christelijke-jaartelling.html
11 In nomine Domini Clemens Willibrordus *anno sexcentessimo nonagessimo* ab incarnatione Christi veniebat ultra mare in Francia, et in Dei nomine *anno sexcentessimo nonagessimo quinto* ab incarnatione Domini quamvis indignus fuit ordinatus in Romae episcopus ab apostolico viro domno Sergio papa, nunc vero in Dei nomine agens *annum septengentessimum vigesimum octavum* ab incarnatione domini nostri Jesu Christi in Dei nomine feliciter.
12 http://www.ijpelaan.nl/Archief/Kennemerland/Vroeg-Gebeenten.html
13 zie ook Albert Delahaye: *Ontspoorde historie*. Tilburg 1992, p. 134
14 brief 88 is dat bijvoorbeeld niet; zie p. 302 van het in noot 4 genoemde boek.
15 Albert Delahaye: *Vraagstukken in de historische geografie van Nederland*, deel II. Zundert 1965, p. 297/298.
16 Joep Rozemeyer: *Kroniek van Trajectum*. Breda 2013
17 *SEMafoor* 16,1, p. 53 t/m 56.
18 *Reizen in Gallia* (http://vanveen.semafoor.info) hoofdstuk H8.
19 *Reizen in Gallia* route MoMa.
20 *Nederland*. Handboek der aardrijkskunde door R. Schuiling. Zwolle 1936, deel II, p. 517, voetnoot.
21 *Middelnederlandsch handwoordenboek*, bewerkt door J. Verdam. 's-Gravenhage 1932, oplaag 1973.
22 Albert Delahaye: *Was St. Willibrord werkelijk aartsbisschop van Utrecht*? Zundert 1959.
23 Dr. J. de Vries: *Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse plaatsnamen*. Utrecht / Antwerpen 1962
24 A.J. van der Aa : *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*. Gorinchem 1849, 12e deel p. 482
25 J.P.M. Kreijns, L.P. Pirson: *Traiectum, Utrecht of Maastricht*. Maastricht 1998
26 1.2,p.8 / 1.3,p.10 / 2.1,p.19 / 2.2,p.8 / 2.3,p.2 / 2.3,p.4 / 2.4,p.20 / 3.1,p.16 / 3.2,p.18 / 3.2,p.24 / 3.2,p.15 / 4.2,p.30 / 4.3,p.2 / 9.3,p.2/ 9.4, p.4 / 10.2,p.30 / 11.4,p.9

Het Roelandslied

Guy Lavigne, Poperinge.

Onlangs kreeg ik twee ‘papers’ onder ogen, met als onderwerp : “Het Roelandslied".

Het eerste, en oudste (?) is van de hand van een zekere Van Varick, het tweede van een even zekere de Prince. Ik vermoed, dat beide heren hun werk omstreeks hetzelfde jaar 1975 schreven, beiden woonachtig waren in het (toen nog niet) poëzie-dorp Watou, in West-Vlaanderen, tegen de Franse grens, en beiden even gedreven waren om de wereld informeren dat:

- H:et Roelandslied wel degelijk zowat duizend jaar geleden uit een Vlaamse ganzenveder vloeide, en dus zeker geen Frans/Romaanse oorsprong heeft.
- Een monnik van een middeleeuws klooster in Torhout (West Vlaanderen) de oorspronkelijke auteur was van Het Roelandslied’, en dat ‘Le Chanson de Roland’ een gemanipuleerde vertaling was!
- Het oorspronkelijke Roelandslied al dan niet met kwaad opzet verdwenen is.
- De versie(s) van het Roelandslied, die wij in het Nederlands kennen dan weer een verzameling van vertalingen is uit het Frans/Romaans naar het Nederlands.
- En dat ze voor hun stelling voldoende bewijsmateriaal aanvoeren.

Figuur: Glasraam kathedraal Chartres - ‘Charlemagne[1]

Beide heren zijn ervan overtuigd, dat Karel de Grote en zijn neef (of zoon) Roeland en alle andere paladijnen werkelijk geleefd hebben en dat de slag bij Roncesvalles wel degelijk heeft plaats gevonden, zij het waarschijnlijk niet bij Roncesvalles. Dit is te distilleren uit hun schrijfsels.

Prince zou tien jaar aan zijn werk geschreven hebben. Van Van Varick is weinig bekend

Mark Paelinck bood me beide werkjes ter lezing aan. Hij had ze uit de overvolle boekenrekken van Joël Vandemaele. Zjn vraag was: “Wat doen we ermee?"

Wat doen we ermee?

De vele argumenten en de eruditie van beide schrijvers wekten bij me iets op, dat me de idee gaf dat er enige waarheid in hun verhaal schuilde, ondanks de scherpe kantjes, die ik toeschrijf, en aan de Vlaamse tijdsgeest van de jaren zeventig van de vorige eeuw, en aan het zich afzetten tegen een haast (volgens beide heren en niet geheel onterecht) pervers Frans-Nationalisme.

Bij Van Varick is zulks overduidelijk want hij gaat uit van een misprijzen; hij zet zich (boos) af tegen de overheersing van het Franstalige superioriteit-gevoelen. de Prince is ook overtuigd van zijn gelijk maar put meer uit het Dietse vaatje.

Het moet gezegd; beide heren lijken zich degelijk op de hoogte gebracht te hebben van aspecten waar zowel Frans- als Duits- als Nederlandstalig gediplomeerde geschiedenis-schrijvers, die het chanson de geste over Karel de Grote en Roeland bestudeerden, gewoon aan voorbij gegaan zijn.

Wanneer ik het Van Varick en de Prince zou kwalijk genomen hebben, dat zij hun verhaal vertelden vanuit een dwingende Vlaams-dietse gedachte, dan moeten we eveneens toegeven, dat ook de andere geschiedschrijvers om soms louter politieke redenen het Roelandslied doelbewust misbruikten om anderen aan te zetten tot daden of beslissingen ten faveure van het vermeende welzijn van hun land! Bij nadere lectuur lijkt elke versie het Chanson de Roland een nieuw geactualiseerd politiek statement. Het verschil is echter, dat ik de indruk heb, dat onze beide heren argumenten aandragen, die meer gefundeerd, logischer en zelfs objectiever lijken te zijn dan die van hun opponenten/voorgangers.

Oproep aan de SEM-lezer!

De bedoeling van Mark Paelinck en van mezelf is om de werkstukken van Van Varick en de Prince te herwerken tot een enkele uitgave waarin de stellingen van beide schrijvers verenigd worden, met de hulp van de inbreng van derden.

Er zijn bijvoorbeeld heel wat hiaten in de geschriften van onze Watounaars.De informatie in hun geschriften is mogelijk authentiek, maar te vaak verzuimen ze te vermelden waar hun informatie vandaan komt.

Onze oproep is naar de SEM-lezer, die op-, aan- of bemerkingen heeft over de vindplaats van een of andere stelling of om het even welk ander onderdeel van het werk van beide Watounaars, naar ons door te sluizen, waarna wij dit kunnen coördineren, redigeren en tot een geheel kunnen laten samensmelten.

Hun *papers* zijn meer dan veertig jaar geleden geschreven; zonder tekstverwerker, zonder voetnoten, met opmerkingen binnen de tekst, op stencil getypt of in tien exemplaren tegelijk met carbonpapier. Het resultaat is vandaag niet meer om aan te zien:

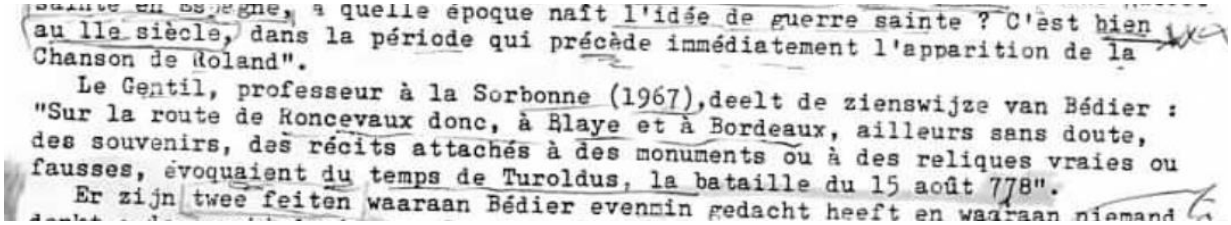
quelle époque naît l'idée de guerre sainte ? C'est bien
au IIe siècle, dans la période qui précède immédiatement l'apparition de la
Chanson de Roland".
Le Gentil, professeur à la Sorbonne (1967),deelt de zienswijze van Bédier :
"Sur la route de Roncevaux donc, à Blaye et à Bordeaux, ailleurs sans doute,
des souvenirs, des récits attachés à des monuments ou à des reliques vraies ou
fausses, évoquaient du temps de Turoldus, la bataille du 15 août 778".
Er zijn twee feiten waaraan Bédier evenmin gedacht heeft en waaraan niemand

Ik heb de teksten overgetikt. Alles werd overgenomen met kleinere correcties zoals (zeldzame) tikfouten, archaische uitdrukkingen en de layout. Anderstalige citaten werden als voetnoot opgenomen en *mijn* vertaling staat op de plaats waar eens het originele citaat stond. Er werden speciale voetnoten (voorzien van een volgnummer) opgenomen waarin naar informatie gevraagd wordt.

Praktisch

Wanneer iemand interesse heeft om mee te werken aan dit project, of gewoon de beide papers wil doornemen, dan mailt hij dat naar guyencil@skynet.be

Zo snel mogelijk ontvangt hij dan van ons de papers van Van Varick en de Prince, samen met een samenvatting van het Roelandslied. De positieve, negatieve of neutrale reacties daarop worden door Mark Paelinck en mezelf verzameld, geordend en gebundeld. Geregeld zullen diegenen, die meewerkten aan ons verzoek op de hoogte gebracht worden van de stand van zake en eventueel geconfronteerd worden met vragen of opmerkingen van de anderen.

De bedoeling is, dat elkeen op gestelde tijden op de hoogte gebracht wordt van het standpunt van de ‘medeschrijvers’ in de zoektocht naar de bronnen van “Het Roelandslied". Wanneer wij klaar zijn met het redigeren van een nieuwe tekst, is het de bedoeling om het nieuwe werkstuk in boekvorm te laten verschijnen, met de vermelding van al diegenen, die eraan hebben meegewerkt

[1] Het glasraam toont Roeland 2 keer. Links draagt hij een helm en wil niet dat de vijand Durandal zou bemachtigen. Rechts blaast hij op zijn ivoren hoorn

CAESAR EN DE KATTEN

Julius Caesar, bekend om zijn kattenliefde, hield er een lapjes op na als remedie tegen voor gevoelens. „Het is geen wonder, dat de veelkleurige kat helemaal niet in aanmerking kwam voor de boze rol van 's duivels handlanger. Er is namelijk een kwaadaardig en een goedaardig geloof in deze dingen. Integendeel, juist door haar kleuren, als symbolen van vlammen en rook, was ze als voorbestemd de hellegloed te blussen, althans het gewone aardse vuur te doven.

Zij behoedt dus het huis voor brandgevaar, evenals de H. Florian. Reeds in het oude Egypte beschermde de kat tegen branden en hemelvuur. Sloegen ergens de vlammen toch uit een huis, dan togen de Egyptenaren niet aan het blussen, doch vormden een kring om het gebouw, waarbij zij op enige afstand van elkaar gingen staan. Zij poogden met alle middelen te verhoeden, dat hun geliefde katten tussen hen doorslopen en met een grote boog in het vuur sprongen om het, ten minste symbolisch, te bedwingen. Zij lieten liever branden wat brandde.

Dit vertelt Herodotus in zijn boek „Euterpe" en hij voegt er aan toe „bij brand komt over katten iets dat door de góden zelf wordt ingegeven. Raakt een poes ondanks alles in de vlammen, dan overvalt de Egyptenaren een grote droefenis. Sterft een kat vanzelf in huis, dan scheert het gehele gezin ten teken van rouw de wenkbrauwen af". Bovendien, wie een driekleur of lapjes kwaad doet, krijgt het zelf met het geluk te kwaad. Als je je even goed indenkt hoe deze kat er uitziet, moet je al glimlachen. In beweging is het één stromend kleurenveld met zon aan alle kanten. Zon, vrolijkheid, glimlachen . .. als geschapen voor het geluk.

Lafcadio Hearn bericht, dat zij in Japan van oudsher het gelukkige gesternte is en het tegen de loze streken der kobolden en de boze der spoken opneemt. En zo was zij voorbestemd om gelukspoes te worden. (Uit: Til Brugman, *Wiben en de katten*, Amsterdam – Antwerpen 1951.)

ROMAN OVER AMBIORIX

De historische roman 'Ambiorix - Oorlog tegen Caesar' brengt het verhaal van de mythische koning van de Eburonen ten tijde van de Romeinse inval in onze contreien: een boeiende tocht doorheen de jaren van de Gallische Oorlog,van de slag aan de Sabis tot de hinderlaag bij Atuatuca, gebaseerd op de geschriften van Julius Caesar.

Achter in het boek enkele artikelen over Caesars legioenen en een theorie over de vraag waar we vandaag de Sabis, Atuatuca en enkele andere mysterieuze plaatsen uit Caesars verslag mogelijk kunnen terugvinden. Met een GPS-vriendelijke tour langs de locaties uit dit boek, en enkele verduidelijkende kaarten en schetsen. De auteur is Pieter Craenen (1966), een voormalig infanterieofficier.
ISBN10 9402127291 ISBN13 9789402127294

BOOMKISTDAME

Het Fries Museum laat het gezicht van de zevende-eeuwse 'boomkistdame' reconstrueren. Haar graf is in 1905 in een terp bij Hogebeintum blootgelegd.

De illustere naam is gebaseerd op het feit dat ze in een uitgeholde eikenboom begraven werd. De reconstructie is een bijzonder nevenproject van de aanstaande tentoonstelling

Goud: gevonden schatten uit de middeleeuwen, die vanaf 6 juni 2015 te zien is. Bij het afgraven van de Friese terpen zijn niet alleen veel gouden voorwerpen gevonden, maar ook graven van mensen en dieren.

De boomkistdame is een van de meest bijzondere terpvondsten. Omdat bomen in die tijd schaars waren in het terpengebied, is het aannemelijk dat de boom van ver is gehaald. De vrouw droeg daarbij een exclusieve ketting. De ketting is een aanwijzing dat de dame waarschijnlijk vooraanstaande positie had.

ROMEINS NIJMEGEN GROTER DAN GEDACHT

De Romeinse stad Ulpia Noviomagus was groter dan tot nu toe werd aangenomen. Uit opgravingen van archeologen in Nijmegen-West, is de afgelopen weken gebleken dat er in de derde eeuw nieuwe grachten en stadsmuren rond de stad zijn gelegd.

De aangetroffen grachten en verdedigingswerken liggen circa 150 meter verder dan de bekende grachten uit de tweede eeuw. "Dat betekent dat het oppervlak van de Romeinse stad zeker met een vijfde is toegenomen", aldus archeoloog Harry van Enckevort. Hij is enthousiast over de nieuwe vondsten. "We leren elke dag bij over het Romeins verleden van Nijmegen. Dit is weer een spectaculaire vondst."

De opgravingen werden gedaan in het kader van de aanleg van een nieuwe riolering onder de Weurtseweg. Er werd een 5 meter brede sleuf over een lengte van 200 meter gegraven.

Van te voren was voorspeld dat er veel Romeinse vondsten gedaan zouden worden, maar een stadsmuur, daar werd niet op gerekend. Er was nog nooit onderzoek gedaan in dit gebied van de oude Romeinse stad

Studiekring Eerste Millennium

Hof 6
4854 AZ Bavel

COLOFON

SEM*afoor*
Tijdschrift van de SEM
Studiekring Eerste Millennium

De studiekring SEM beoogt met zijn werk een hernieuwd onderzoek naar de geschiedenis van het eerste millennium van de Lage Landen globaal tussen Somme en Elbe in de periode 100 v.Chr. tot 1200 n.Chr.

SEM*afoor* verschijnt 4x per jaar.

Abonnementsprijs
De kosten voor een jaarabonnement bedragen € 35,00.
Het bedrag dient overgemaakt te worden op de rekening van:
Stichting SEM, Bavel
IBAN NL 44 INGB 0009 1026 78
BIC: INGBNL2A
o.v.v. *ab. SEMafoor 2015*

Het jaarabonnement wordt automatisch verlengd tenzij men uiterlijk 1 november 2015 schriftelijk heeft opgezegd.

Redactieadres
Hof 6, 4854 AZ Bavel
E-mail: info@semafoor.net

Website SEM
www.semafoor.net

Contactadres in België:
Kurt Wayenberg
Veldstraat 58
2547 Lint
E-mail: kurt.wayenberg@hp.com